

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTNU FAKULTĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTNU INSTITŪTS

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTNU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS**

Starptautiskās zinātniskās konferences
“Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2021”
materiāli
(2021. gada 15.–16. oktobris)

I DAĻA. SOCIOLOGIJAS AKTUALITĀTES un
IV DAĻA. PSIHOLOGIJAS AKTUALITĀTES

**PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY**

The materials of the International Scientific Conference
“Social Sciences for Regional Development 2021”
(15th–16th October, 2021)

**PART I. ISSUES OF SOCIOLOGY and
PART IV. ISSUES OF PSYCHOLOGY**

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKĀS APGĀDS “SAULE”
2022

Apstiprināts DU Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2022. gada 9. februāri, protokols Nr. 3.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences "Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2021" materiāli. I daļa "Socioloģijas aktualitātes" un IV daļa "Psiholoģijas aktualitātes".* Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2022. 150 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. V. Meņšikovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors
Vadošā pētniece, Dr. oec. V. Šipilova (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)
Prof., PhD Dz. Iliško (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)
Prof., Dr. iur. J. Teivāns-Treinovskis (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)
Prof., Dr. hab. paed., Dr. hab. psych. A. Vorobjovs (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)
Asoc. prof., Dr. oec. L. Aleksejeva (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Doc., Dr. iur. N. Jefimovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Vadošā pētniece, Dr. oec. V. Komarova (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Vadošā pētniece, Dr. oec. O. Lavričenko (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. hab. sc. soc. A. Matulionis (Lietuvas Sociālo pētījumu centrs, Lietuva)
Prof., Dr. hab. M. Piotrowska-Trybull (Varšavas Valsts aizsardzības universitāte, Polija)
Asoc. prof., Dr. iur. J. Neimanis (Latvijas Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. psych. M. Nesterova (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Doc., Dr. paed. I. Ostrovska (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. sc. soc. M. J. Šoutena (Beira *Interior* universitāte, Portugāle)
Dr. iur. M. Potapovs (Novosibirskas Valsts Tehniskā universitāte, Krievija)
Pētniece, Dr. oec. O. Ruža (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. hab. oec. J. Vankeviča (Vitebskas Valsts Tehnoloģiskā universitāte, Baltkrievija)
Prof., Dr. iur. V. Zahars (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Recenzenti:

Prof., Dr. hab. sc. soc. A. Matulionis (Lietuvas Sociālo pētījumu centrs, Lietuva)
Prof., Dr. sc. soc. V. Meņšikovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. sc. soc. S. Partickis (Łublinas Katoliku Universitāte, Polija)
Prof., Dr. hab. paed., Dr. hab. psych. A. Vorobjovs (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes un Humanitāro un sociālo zinātņu institūta starptautiskās zinātniskās konferences (2021. gada 15.–16. oktobris) materiāli: universitātes zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātnieku raksti socioloģijas un psiholoģijas nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:

Electronic Journals Library of University of Regensburg.

SATURS / CONTENTS

<i>Alina Betlej</i> (Poland)	
SOCIAL TECHNOLOGIES OF THE FUTURE.	
TOWARDS A CRITICAL SOCIOLOGICAL APPROACH	5
Социальные технологии будущего	
<i>Olena Isaikina</i> (Ukraine)	
COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM	
OF SOCIAL ENGINEERING	16
Коммуникационные технологии в системе социального	
инжиниринга	
<i>Dorota Kurek</i> (Poland)	
WOMEN'S SERVICE IN THE RANKS OF THE POLISH	
POLICE – ASSESSMENT FROM A SOCIAL PERSPECTIVE	33
Служба женщин в полиции в Польше–оценка с социальной	
точки зрения	
<i>Iveta Katelo, Irēna Kokina, Vitālijs Raščevskis</i> (Latvija)	
ADMINISTRATĪVO PAKALPOJUMU KVALITĀTE	
LATVIJAS PUBLISKĀ SEKTORA IESTĀDĒS	44
Quality of administrative services in Latvian public sector	
institutions	
<i>Ainārs Lerhis, Inese Grumolte-Lerhe</i> (Latvija)	
VĒSTURES INSTRUMENTALIZĀCIJA KRIEVIJAS	
ĀRPOLITIKĀ KRIEVIJAS UN LATVIJAS PAŠVALDĪBU	
SADARĪBĀS KONTEKSTĀ	62
Инструментализация истории внешней политики в	
контексте сотрудничества самоуправлений России и Латвии	
<i>Evita Lipe, Aija Lukstraupe</i> (Latvija)	
INTRAVERTU UN EKSTRAVERTU IZGLĪTOJAMO	
IESAISTĒ TIEŠSAISTES MĀCĪBU PROCESĀ	
(TEORĒTISKAIS APSKATS)	72
Участие интравертных и экстравертных студентов в	
процессе обучения онлайн (теоретический обзор)	
<i>Maryna Navalna, Vasyl Shynkaruk</i> (Ukraine)	
SOCIAL ROLE OF MEDIA CRITICISM IN UKRAINE	81
Социальная роль медиакритики в Украине	
<i>Marzena Piotrowska-Trybull</i> (Poland)	
IMPORTANCE OF AIRPORTS FOR THE LOCAL	
ENVIRONMENT – THE PERSPECTIVE OF LOCAL	
AUTHORITIES AND RESIDENTS	99
Важность аэропортов для местной среды – перспектива	
местных властей и резидентов	

<i>Valerijs Nikiforovs</i> (Latvija)	
ГИБРИДНОЕ ОБУЧЕНИЕ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ:	
УРОВНИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИЯ	113
Hybrid higher education: levels, methods, technology	
<i>Olegs Nikiforovs</i> (Latvija)	
PERSONĪBAS IEZĪMES VALSTS POLICIJAS KOLEDŽAS	
KADETIEM	132
Личностные характеристики государственного полицейского	
колледжа	
Ziņas par autoriem / About authors	144
Vispārīgās prasības zinātniskam rakstam	146
General requirements for the paper	148

Alina Betlej (Poland)

SOCIAL TECHNOLOGIES OF THE FUTURE. TOWARDS A CRITICAL SOCIOLOGICAL APPROACH

This paper focuses on analysis of social technologies of the future interpreted in the frames of the network society theory. It discusses the question of the sovereignty of sociology with regard to other sciences. It introduces a sociological approach based mainly on criticism of writing and the analytical and synthetic method. The paper offers a critical approach to the assessment of new technologies. This can help in shaping the social consensus about the need of evaluation of new technologies. It is argued that understanding of social and economic impact of social technologies on contemporary and the future societies is very ambivalent in many fields. Therefore, there is seen the need for critical approach focused on more ethical and social reflection. This approach is related to the sustainable development goals.

Key words: social technologies, network society, new technologies, technosoocial relations.

1. Introduction

Manuel Castells' concept of the network society, despite its numerous weak points and shortcomings, provides interesting tools for analysing the techno-social world (Castells, 2012). It is an exceptionally extensive template showing the relations between various types of postmodern social reflections. Thinking about the future requires constant references to the categories of alternatives, the potential for change. The network template has become a kind of battlefield for the "tomorrow" of humanistic civilisation. Labelling societies and setting development trends based on the observation of trends in technical progress is not a *novelty* in social thought. Castells, however, happened to capture important perspectives on social changes. He focused on the description of specific properties of new technologies that have their social determinants. Tightening social bonds, interactions, communication, creating structures, redefining cultural assumptions, gathering information and knowledge, social control – all these concepts have been translated into the language of network analysis.

In a sense, it must be acknowledged that no other contemporary perspective referring to technical categories is so epistemologically extensive. Considering changes with classes of subjectified processes (digitisation,

virtualisation, networking, hyperconnectivity) opens up spaces for the analysis of universal, typically human and humanistic issues (Bostrom 2014). Technologies are social like a society being a technology. The global sense of security for the future of the human condition in the world of technically mediated paradoxes has been disrupted. The category of social bonds, communication or relations has been functioning for years in sociological thought (Archer 2003, 1996). It does not seem that in the next few years man will change the way of entering society even more dramatically. On the other hand, network technologies allow access to those techno-social areas and relationships which were previously beyond the limits of human cognition (emotions, spirituality, transcendence, humanism) (Alcaniz 2005). These issues would be analysed and discussed in the context of contemporary and future trends of the development. The paper is structured as follows: section 2 outlines the theoretical backgrounds of development of new technologies and social change. Section 3 provides an overview of the methodology how social technologies could be interpreted and discussed in a critical sociological approach, while section 5 brings the research conclusions.

2. New technologies and social change

Imaging, modelling, simulating, and inducing hyperreality has long gone beyond theoretical boundaries. A perspective is being opened for extra-social realities, which become a source of social innovation, scientific discoveries and unimaginable conflicts (social, technological, moral, ecological or associated with values). What is astonishing about the network approach, however, is the belief in the power of techno-social cooperation and failure to perceive new areas of social exclusion (Actor.. 1999; Adamczyk 2021; Aleksejeva 2021). The heroes and victims of technological progress are depicted with excessive bias. The idea of a network revolution remains a myth so far. Defining the sphere of interaction between technology and man is constantly astonishing. This area of exploration is still open. However, the potential application of each theoretical proposal has its limit. It can be assumed that in the future, biological technology will take priority, leaving information and communication tools to the attention of historians. The network concept still seems to provide inspiration for the theory of social change and (social and extra-social) action. It can be used to make predictions for the society of the future. Each of them is noteworthy for its “potential independence” – conceptual and empirical.

Manipulations of this theoretical project are a common phenomenon, performed, in a way proportionally, to the pace and scope at which the social world is taken over by invasive technologies (Castells 2011). Categorical evaluations of the effects of implementing particular technical solutions will cause even greater controversy in the exploration of “possible futures” (Betlej 2020; 2019; 2017; Znaniecki 1912). This scheme represents the ambivalent perspective of the network approach. It should be strongly emphasized that these properties are not the last stage of social development. It should not be equated with the final form of technosocial progress. The network approach, however, is an original way of interpreting social life in the highly technicised world, which is an arena where the influences of the human and technological elements clash (Castells 2010). The numerous ambiguities stem from the ideological dichotomy of opposing values accompanying these social changes (Collins 1974). Castells provides a logically coherent narrative of society and a comprehensive characterization of the relations between the performative forces which co-create it.

Networking transforms into a source of new development disproportions. It is not only technical competences which are an indicator of diversification, but primarily it is the users’ knowledge and awareness of their own causative powers (Castells 2009). The consequence of these processes is the limitation of the potentials of the actors of change. Data mining, defined in terms of resources, is not socially controlled. The notion of the ubiquity of new technologies is becoming increasingly socially undermined. The network nature of the Internet also has its dark side (Betlej 2012). These factors are noticeable in the emerging new phenomena related to the network revolution since alternative network spaces should be deemed as such. Competitive realities may be considered in a number of contexts, as examples of different strategies of participation in the network, or as manifestations of the world “after the network era” (Betlej 2013). Networking and the expansion of information and communication technologies have given rise to fascinating phenomena (Helsper 2017). The emergence of unconventional and competitive spaces for human activity in the network, the change in the economic and political significance of areas defined as digital gaps, the hegemony of market hyperrationality generated by the new technology industry, as well as the growing power of new elites, are examples of the formation of reality outside the “democratic pattern of networking” (Betlej 2014; Helsper 2017; Menshikov 2017).

3. Social technologies

The metatheoretical perspective exerts its impact on the empirical aspect. The problem lies in the methodological delay of social diagnosis practitioners who have to deal with social phenomena of a new kind. The resolution of such complex questions, which until recently belonged to the field of science fiction literature, has become a current issue for science. This perspective thus reveals a general problem with contemporary social theories. Explaining all the problems, data, and facts about the nature of reality, taking into account its high degree of complexity and the domination of emergence processes, is less and less likely to succeed through the application of a single theory. The idea of social technologies seems to meet the criteria of network rationality and find application in forecasting various situations. The adopted analytical network, due to its conceptual differentiation, requires evoking different potentials of change. Bearing in mind the perspective of the realities that are yet to come, one can list multiple ways of understanding it. The category of social technologies of the future refers to the changes in the field of science, the design of society, the social construction of technology and technical innovations.

Table 1.
Social technologies of the future

Science 1	Social technologies of the future		
	Designs of society 2	Social construction of technology 3	Technical innovations 4
Solving practical problems	Techno-social systems	Valuation of new technologies	Technical innovations
Extra-social reality	Social engineering	Social particip- ation	Scientific discoveries
Extra-social relations	Techno-social systems	New tools of social particip- ation	Inventions
Social engineering broadcasts	Engineering Micropatterns	Well-balanced education	Others related to these: – potentials for social change
Empirical nature	Designs of iden- tity	Alternative spaces of society	– power – control
Devaluation of theories	Counterculture	Redefinition of digital exclu- sion	– values
Social control	Network culture		
Surveillance	Process manage- ment		
Expert interven- tions	Biomonitoring		

1	2	3	4
Invasion of biotechnology	Modelling Simulations Forecasting Techno-social foresight Digital sociology Sociology of social machines Sociology of social and non-social technologies	Selective participation in technosocial systems	

At this point, recalling Florian Znaniecki's postulate to develop sociology as a practical science that will provide strategies for action to various stakeholders of counteracting social problems makes it possible to assume that the network model is an example of postmodern social technology (Znaniecki 1912; 1922). The rooting of the perspective in the market results in a change of the axiological orientation of the research. Functional problems are increasingly often solved through new social engineering transmissions. Messages are controlled by agents of change being more difficult to identify. Therefore, only a practical orientation of sociology can trigger its transformation into a new social technology. Network reflection, as shown by the conducted analysis, does not currently meet all the requirements of this postulate. Social life is produced with equal force by both the intentional and unintentional actions of entities and the new post-information, post-network actors. The basis of the process is determined by different philosophical premises, axionormative orders, and developmental trends. In such a diverse world, there will appear problems with a different social, economic, ecological, religious and cultural specificity (Menshikov 2017). The classical understanding of social technology refers to the definition of science as a domain oriented towards modifying specific parts of the social world. However, the empirical criterion seems to be the main driving force behind the development of social sciences in the future. The question of the sovereignty of sociology with regard to other sciences does not lose its relevance either (Castells 2009; 2012; Causality.. 2021; Collins 1992).

The techno-social fusion has other implications for social theories as well. The expectations of human and technical interference into the co-formatted, hyperconnective world are on the rise. The development of

network-creating technologies gives humanity a prospect of achieving the level of full control of the processes taking place therein. The fact of the current problems in monitoring the complex techno-social reality is still surprising. There occur invariable adaptive differences between cultural systems colliding with the requirements of technological rationality. The current trends still make reference to this classic dichotomy. An interesting field of analysis is the study of the reality “between” a total surveillance and social dissipation of control. Social technologies understood in this way will be synonymous with a purposive transformation of the social environment. According to Znaniecki's assumptions, the strategy worked well in the conditions of the ineffective influence of the classical power factors, hence the postulate of starting research from small social structures (Znaniecki 1922).

The theme of the relationship between the individual and technology, considered in the context of specific cultural systems, is not exhausted either. In sociology, however, one should be cautious and refrain from being overly attached to the established reflections about the social world. Resignation from participating in forecasting is a much safer approach. Predicting the exact direction in which technoscience will develop and predicting the characteristics of its social consequences appears to be an extremely difficult task. Nevertheless, the network perspective brings about just such a reflection, drawing an image of a society endowed with the potentials for change. The already described social machines and techno-social systems are a symptom of the social technologies of the future. The humanistic, ethical foundations of expert activity were destroyed by the sociotechnical industry entities a long time ago. One day science will have a different status.

Many authors put forward theses about the end of the era of techno-social relations defined in network categories. The domination of electronic structures generates threats to the social order shaped by people with the “participation” of the technical substrate (Zuboff 2019, 2015). Increasing technological complexity can lead to greater *techne* autonomy. Man will become an unnecessary factor of changes in this system. The causative forces will be taken away from the by technologies. In the near future, the very concept of social change and development, so well established in sociological thought, may undergo transformation. The extra-social world is highly probable, although cognitively it seems to have already been mastered in science fiction, social forecasts, and scenarios of the future. Nevertheless, society is not changing at a technological pace.

Intriguing appears to be the study on new role of man, who still seems to be an underrated subject of changes in the technicised world.

The second perspective shows a different view on the future social technologies, as certain designs of societies, social networks, techno-social, marketing and sociotechnical systems. These modelled and socially engineered simulated constructs may be treated to a much greater extent as the effects of human work and ingenuity. Concerns about the dissemination of this new social engineering in the future are put forward by way of contrast. After all, their goal will be specific “framing” of social practices, norms, values and structures. The very concept of social engineering conveys the quality of valuation. The term *social technologies* constitute a more axiologically neutral connotation. The assessment of this aspect will depend on the adopted research context. It will be a form of a positive conclusion, treating the transformation of selected areas of human activity as processes of counteracting social problems, such as crime, social disintegration, conflicts, and wars. The slogans of techno-social systems, new engineering or biomonitoring evoke intuitively negative associations. The consequences of this activity, however, are ambivalent.

Studies of the literature on technology development trends (and social changes related to them) lead to an important realisation. Many works present a picture of the world devoid of differences, cultural specificity, and exceptional social actors. Impersonal and non-cultural reality is perceived as a factor producing the same effects everywhere. Stripping society of typically humanistic values, depriving a person of individuality (character, personality, emotionality, knowledge) and enriching technology with empowering causative powers lead to erroneous conclusions. The concept of network society seems to explain well the transformation of Western societies, while omitting some gaps in the evaluation of current social conflicts, which may have other consequences for democracy. However, the analysis of the form of the Internet and its network structure gives some hope for a change in the direction of its development. Apparently, the Internet technology should naturally have a positive effect on self-organisation in the future. The features of the technology itself are potentially conducive to this type of activity as well as to the emergence of decentralised structures without a control centre.

The connected world extends beyond just the technically mediated network areas. Ecological conflicts affect all inhabitants of the planet. The contemporary clashes of civilisations (Samuel Huntington) increasingly protract the end of the humanistic, and therefore culturally acquired,

reality. The significance of digital content is obviously on the rise. Their classic counterparts still counterbalance the reconfiguration of performative powers in techno-social systems. Sociotechnical actions (educational persuasion) could lead to the expected changes in the consciousness of participants in these extra-social realities.

In the network approach, there are numerous references to the theory of self-organisation, which seems to compete with the concept of control in the network. This potential of new technologies should promote the maximisation of human social capital in the future. The mechanisms of activating these resources on the global scale are not recognised well enough to speak of the model of performative network resources. In the realm of unanswered questions, there also remain some about how evolution, transformation, emergence, nature's order, human consciousness, artificial intelligence, and hybrid systems work. Their application may cause unintentional effects. In this sense, there exists a risk of technological autonomy.

4. Conclusions

The social construction of technology, associated with the process of the conscious participation of network order participants in their valuation, gives the impression of an interesting context for exploring the future. Human re-empowerment is a highly anticipated knowledge revolution. The technologically supported individual is equipped with far more powerful causative powers. Its capabilities of influencing increase and its function in producing the world changes. New potentials, however, are too often criticised as a tool of techno-utopia domination. Technological progress gives mankind numerous chances of victory in the ideological battle for the supremacy of specific values. Technique and technology are performative and totalising, while social values are universalising. Transformations of human biology and the natural environment (denaturalisation) contradict the idea of sustainable development. The disintegration of long-endurance structures is a threat to the social order. The construction of new technological risk fields may be given as an example here. The effects of techno-social diversification will vary depending on cultural contexts. The option of the emerging counter-power of values in the techno-social era should not be excluded. The equilibrium of alternative potentials is still visible. The time of great ideals is not over yet. The postulate of human reconstruction requires an appropriate strategy. A spontaneous allegation

of violating the freedom of an individual appears here. However, can development in the spirit of humanistic values have its victims?

Even the most well-thought-out strategy for shaping the social future may be interrupted by an unexpected phenomenon. Technical innovations, inventions and scientific discoveries lead to radical social transformations. The example of natural disasters and armed conflicts is omitted here, as long as they do not have *stricte* technological sources. Humanity is revolving in the sphere of jointly imagined technological futures. This situation has its own cultural determinants (future forecasts, literature, media, popular culture). Not without significance is the historical context of promoting technological achievements in the world. Inventions have also strong, normative foundations. The slogans of the end of biological evolution have become common in the technological discourse. The collection of information, which has become a global ideology, does not appear to be synonymous with change. The fetishization of the Internet as a bond-forming and democratic tool is also being disputed. The creation of a metabase of human knowledge and discovering the mystery of human consciousness have become the civilisational dream. Therefore, the technologies of the future are yet to arrive. This scenario is the most probable.

Bibliography

- Actor Network Theory and After*, ed. by J. Law, J. Hassard. Oxford, 1999.
- Adamczyk, M., Betlej, A. (2021) Social determinants of digital exclusion in an ageing society. The case of Poland. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(3), 122–135. [http://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(7\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(7))
- Aleksejeva, V. et. al. (2021) Analysis of disparities in the use of information and communication technology (ICT) in the EU countries, “*Entrepreneurship and Sustainability Issues*”, 9(2), 332–345. [http://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.2\(22\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.2(22))
- Alcaniz, M., Rey, B. (2005) *New Technologies for Ambient Intelligence*, [w:] *Ambient Intelligence. The Evolution of Technology, Communication and Cognition Towards the Future Human-Computer Interaction*, ed. by Riva G., Vatalaro F., Davide F., Alcaniz M., Amsterdam, s. 3–15.
- Archer, M. S. (2003) *Structure, Agency and the Internal Conversation*, Cambridge.
- Archer, M. S. (1996) *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*, Cambridge.
- Bartlett, J. (2016) *The Dark Net: Inside the Digital Underworld*, Brooklyn, New York 2016.
- Beer, D. (2017) *The Social Power od Algorithms*, “Information, Communication and Society” 2017, vol. 20(1), s. 1–13.

- Betlej, A. (2021) *Creative Spaces where cultures meet between theory and practice*, "Politeja" 2021, 18, 5 (74), 145–162.
- Betlej, A. (2020) Actors of technosocial changes in after network society. Selected problems and questions. *Transformations*, 3–4 (94–95), pp. 23–36.
- Betlej, A. (2019) *Spoleczeństwo sieciowe-potencjały zmian i ambiwalentne efekty*, Lublin.
- Betlej, A. (2017) *Peril and Promise of Internet Technology for Future Social Order*, [w:] *Technology, Society and Sustainability. Selected Concepts, Issues and Cases*, ed. by L. W. Zacher, Springer, s. 117–128.
- Betlej, A. (2014) *Non-knowledge, Risk and Technology in Networked World – Towards the Future*, "Transformacje", nr 3–4, s. 2–17.
- Betlej, A. (2013) *Wirtualizacja wspólnoty w społeczeństwie sieci. W poszukiwaniu kodu cybercywilizacji*, [w:] *Wirtualizacja. Problemy, uyzwania, skutki*, red. L. W. Zacher, Warszawa, s. 491–509.
- Betlej, A. (2012) *Cyfryzacja sieciowego społeczeństwa: perspektywy i skutki*, [w:] *Nasza cyfrowa przyszłość. Nadzieje – ryzyka – znaki zapytania*, red. L. W. Zacher, Warszawa 2012 [druk: 2013], s. 143–169.
- Bostrom, N. (2014) *Superintelligence. Paths, Dangers, Strategies*, Oxford.
- Castells, M. (2012) *Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age*, Cambridge.
- Castells, M. (2012) *Aftermath. The cultures of the Economic Crisis*, Oxford.
- Castells, M. (2011) *Introduction to the Workshop: The Promise of Network Theory*, "International Journal of Communication", no 5, s. 794–795.
- Castells, M. (2010) *Spoleczeństwo sieci*, przel. M. Marody et al., Warszawa 2007; wyd. 2, Warszawa.
- Castells, M. (2009) *Sila tożsamości*, przel. S. Szymański, Warszawa.
- Causality, Emergence, Self-Organisation*, ed. by V. Arshinov, C. Fuchs, s. 6, <http://fuchs.uti.at/wp-content/uploads/causalityemergenceselforganisation.pdf> [dostęp online 1.02.2022].
- Cole, S. (1994) *Why Sociology Doesn't Make Progress Like the Natural Sciences*, "Sociological Forum", vol. 9, no. 2, s. 133–154.
- Collins, R. (1992) *The Confusion of the Modes of Sociology*, [w:] *Postmodernism and Social Theory. The Debate over General Theory*, ed. by S. Seidman, D. G. Wagner, Cambridge–Oxford 1992, s. 179–198.
- Collins, H. M. (1974) *The TEA Set: Tacit Knowledge and Scientific Networks*, "Social Studies of Science" 1974, t. 4, s. 165–186.
- Helsper, E. J.; Reisdorf, B. C. (2017) The emergence of a "digital underclass" in Great Britain and Sweden: changing reasons for digital exclusion. *New Media & Society* 19(8): 1253–1270.
- Helsper, E. J.; Van Deursen, A. J. A. M. (2017) Do the rich get digitally richer? Quantity and quality of support for digital engagement. *Information, Communication & Society*, 20(5): 700–714.

- Menshikov, V.; Lavrinenko, O.; Sinica, L.; Simakhova, A. (2017) Network capital phenomenon and its possibilities under the influence of development of information and communication technologies. *Journal of Security and Sustainability Issues* 6(4): 585–604. [https://doi.org/10.9770/jssi.2017.6.4.\(5\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2017.6.4.(5))
- Menshikov, V.; Volkova, O.; Stukalo, N.; Simakhova, A. (2017) Social economy as a tool to ensure national security, *Journal of Security and Sustainability Issues* 7(2): 211–231. [https://doi.org/10.9770/jssi.2017.7.2\(4\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2017.7.2(4))
- Znaniecki, F. (1912) *Humanizm i poznanie*, Warszawa.
- Znaniecki, F. (1922) *Wstęp do socjologii*, Poznań.
- Zuboff, S. (2019) *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, New York 2019.
- Zuboff, S. (2015) Big Other: *Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization*, “*Journal of Information Technology*” 2015, no. 30, s. 75–89.

Социальные технологии будущего.

Направление к критическому социологическому подходу

Резюме

Данная статья посвящена анализу социальных технологий будущего, интерпретируемых в рамках теории сетевого общества. В ней обсуждается вопрос о суверенитете социологии по отношению к другим наукам. Он вводит социологический подход, основанный главным образом на критике письма и аналитическом и синтетическом методе. В статье предлагается критический подход к оценке новых технологий. Это может помочь в формировании общественного консенсуса в отношении необходимости оценки новых технологий. Утверждается, что понимание социально-экономического воздействия социальных технологий на современное и будущее общества весьма двойственno во многих областях. Поэтому видна необходимость критического подхода, ориентированного на более этическое и социальное отражение. Этот подход связан с целями устойчивого развития.

Ключевые слова: социальные технологии, сетевое общество, новые технологии, техносоциальные отношения.

Olena Isaikina (Ukraine)

COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF SOCIAL ENGINEERING

The article presents the theoretical and methodological foundations of social engineering as a special practical field of social systems management and a unique scientific paradigm; the concept of communication engineering and its role in the context of general processes of mass social transformations are considered; the content of the concept of communication engineering is analyzed and its main tasks are highlighted.

General and special methods were used to carry out the research, in particular: historical – to study the state of study of the problem; the method of analogy, which establishes similarities and differences in understanding the role of communication technologies and their importance in the system of social engineering; analytical-synthetic – to divide the researched problem into constituent parts and to unite the parts selected for analysis into a single system; inductive – to generalize and systematize the conclusions. It is concluded that social engineering is a set of knowledge that allows to form public opinion or the system of human perception as a whole.

It is concluded that in the system of social relations, communication engineering (as the construction of “correct” communication) is a mechanism of general processes of social engineering, the result of which is the state of social realities in a given period of time.

In the context of information technology, social engineering is a set of approaches to applied social sciences focused on directed changes in organizational structures that determine and ensure control over human behavior. It is also an integrated approach to the implementation of possible changes in social reality, based on the application of an engineering approach and scientific technologies.

Now humanity operates with new digital technologies that not only affect the processes of forming public opinion, but also modify the boundaries of the geographical and social space, change the personal status of the person himself. Despite the intensive development of IT technologies and their impact on the world economy, a person remains vulnerable in the process of communication and unprotected from harmful information.

Social engineering consists of several methods that are used to achieve a given goal. They all rely on mistakes that a person makes in their behavior. Remain relevant methods of informational influence, which are used at different stages of civilizational progress by subjects of social engineering (manipulation, propaganda, advertising, public relations, image creation, information correction technologies); information wars, negotiation technologies, elective technologies, speech-

writing, broadcasting rumors, electronic network technologies, etc.), as well as methods of social engineering in the field of cybersecurity. Obviously, the formation of public opinion, as well as a gradual change in behavior is based on knowledge of the social motivation of the audience and ways to convey meaningful information with elements of evaluation.

It is obvious that the formation of public opinion, as well as a gradual change in behavior, is based on knowledge of the social motivation of the audience and the methods of transmitting meaningful information with elements of assessment. At the same time, the globalization processes of the development of modern society actualize the problem of managing mass information flows and, at the same time, exacerbate the need to study its mechanism – communication technologies in the system of social engineering.

Key words: social engineering, communication engineering, mass communications, personal data protection, public relations.

Introduction

Since the second half of the twentieth century, the problem of the fundamental importance of information processes for socio-cultural phenomena of modern society has become especially relevant. The information has become an indicator of the level of technological development and, at the same time, a vector of development of the directions of general civilizational development of mankind.

Virtualized network space provided the formation of a new simulated reality, it is able to displace reality from the life of society, instead, seeks to create new narratives, stereotypes, values that can influence public consciousness.

Rapid changes in the modern world require researchers of communication technologies in the system of social engineering to take into account trends in the information society (disappearance of clear boundaries between private and public, between information and entertainment, between virtual and real) and new approaches.

Modern scientific discourse continues to comprehend various aspects of the interdependence of information and communication technologies, focusing on the processes of impact of technology on society and the individual; features of interaction in modern society; conditions for the introduction of various types of social communication technologies.

The vast majority of domestic and foreign research presented in articles, publications of scientific conferences, textbooks, dissertations and monographs on the formation and functioning of innovative technologies in

the communication dimension of social reality. Among the scientific achievements of Ukrainian specialists are the works of G. Pocheptsov (Pocheptsov 2008–2010), V. Rizun (Rizun 2010–2012), O. Kholod (Kholod 2011, 2016), O. Ivanova (Ivanova 2012), V. Sokolova and D. Kurbanmuradova (Sokolov & D. Kurbanmuradov 2018), M. Shatkovskyi (Shatkovskyi 2015).

The problem of forming a new methodological paradigm of social communications has repeatedly been the subject of research in the works of L. Badul (Badul 2012), A. Boyko (Boyko 2010), A. Nykyforenko and N. Nykyforenko (Nykyforenko & Nykyforenko 2009), V. Shylova (Shylov 2014) and others.

The study of the relationship and interdependence of communication technologies with information has long been the subject of attention of foreign scientists. A separate area of research is the analysis of the impact of information and communication technologies on communication, and through communication on society as a whole. The technologies used by the media and their impact on the content of information and audience are the subject of study of the scientific direction of technological determinism. One of the brightest representatives of technological determinism was the representative of the Canadian school of sociologists G. Innis.

The subject of study of various areas of modern humanities is to understand the functioning of the media and their impact on man. The researchers' special attention is drawn to the role of the media in building a worldview. The mechanisms of constructing reality are considered primarily by the theory of constructivism. The main work of this theory is "Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge" by P. Berger and T. Lukman (Berger & Lukman 1995).

The study of communication technologies in the aspect of social engineering is carried out by such foreign specialists as S. Borisnev (Borisnov 2003), D. Havra (Havra 2011), Y. Reznyk (Reznyk 1996).

The study of network communication has significant achievements in terms of communication, mass communication as a network environment and a tool for digital transformation of all spheres of society. Independent research recorded in the Digital and GlobalLogic reports plays an important role in the actual performance of Internet and social network users.

At the present stage, it is important to scientifically comprehend the range of theoretical and practical issues of communication engineering

in the information space, to investigate and analyze socio-communicative processes and to record in them certain patterns.

Research methods of communication technologies in the system of social engineering

General and special methods were used to carry out the research, in particular: historical – to study the state of study of the problem; the method of analogy, which establishes similarities and differences in understanding the role of communication technologies and their importance in the system of social engineering; analytical-synthetic – to divide the researched problem into constituent parts and to unite the parts selected for analysis into a single system; inductive – to generalize and systematize the conclusions.

Formation of concepts of social engineering

The study of social engineering, in our opinion, should begin with the clarification of the term “social communications”.

The term “social communications” was first used by the church in 1963 during the Second Vatican Council. The first paragraph of the Decree on the Media, adopted by Pope Paul VI, states: “Among the amazing technological discoveries that talented people, especially at this time, have made with God’s help, the Church is particularly interested in welcoming and promoting those directly related to the human mind that have opened up new opportunities for communication and extremely fast news. The most important of these inventions are the media, such as the press, film, radio, television, etc., which by their nature can cover and influence not only individuals but also the masses and the whole of human society, and therefore can be rightly called means of social communication” (Kunanets 2015.). Although until now these concepts existed and were outlined with the help of other concepts.

Today, social communication is a process of social interaction (identification of communication models, creation of new models of communication and their verification) through the exchange of information.

Social communications are an interesting object of study, research and analysis, for their implementation uses a wide range of information and social communication technologies. However, studies of social communication specialists increasingly declare a tangible problem of lack of

methodological foundations for the study of social communication processes both in Ukraine and in the world.

In Ukraine, one of the key researchers of social communications and communication engineering is G. Pocheptsov. The author's works, in which he analyzes the processes of social communication, include "Communication Engineering" (Pocheptsov 2008), "Social Engineering: Socio- and Psychotechnics" (Pocheptsov 2013).

The latest social and communication technologies, which are actively involved in social processes, lead us to the need to understand the concept of "social engineering". Note that in recent works, researchers are trying to explain the effect of social engineering through the mechanisms of its implementation, mass social processes, as well as the specifics of social reality.

In Western sociology, the most thorough analysis of socio-engineering activities is presented in the works of K. Popper's "Poverty of Historicism" (1945) and "Open Society" (1945). In these works, social engineering is seen as a set of approaches to applied sociology aimed at rational change of social systems, based on fundamental knowledge about society and predicting the possible results of change (Badul 2012).

Social engineering as a process of managing the elements of society is studied from various aspects by a number of modern domestic and foreign experts. Continuing K. Popper's reflections, scientists A. Nykyforenko, N. Nykyforenko (Nykyforenko & Nykyforenko 2009), Yu. Reznyk (Reznyk 1999) consider social engineering from the standpoint of sociological science, management theory, management, etc. V. Rizun (Rizun 2012), G. Pocheptsov (Pocheptsov 2010), O. Kholod (Kholod 2016) explain the features of the social engineering process through its implementation in the mechanisms of communication technologies.

In the context of information technology, social engineering is a set of applied socio-scientific approaches that focus on purposeful change of organizational structures that determine and control human behavior, or a comprehensive approach to studying and changing social reality based on engineering and knowledge (Sokolov & Kurbanmuradov 2018).

In the field of information security, the term "social engineering" is used to describe the science and art of psychological manipulation.

In educational practice, the ideas of social engineering are implemented application of modern educational technologies and active teaching methods, as well as by "saturation" of the educational process with disciplines of sociological and organizational cycle.

The analysis of existing definitions provides a basis for formulating the definition of social engineering as a process of identification of existing models of social interaction, the formation of a new model of such interaction based on existing and verification of proposed models of social interaction.

Applied communication technologies in the focus of social engineering methodology

The last decade in the domestic science of social communications is an active search for a methodology for the study of communication technologies. Social and communication technologies are a scientific category that still does not have a stable definition and a well-established norm of writing.

A kind of methodological breakthrough in the study of social communications and technologies of social communication is the concept of V. Rizun, which automatically connects these concepts with the field of social engineering. The scientist proposed a logical and well-founded methodological matrix of further research, which represents a clearly structured system of interconnection of key constructs of the theory – “technology”, “social communications”, “social communication technologies”, “social engineering”. It is significant that these operational units of the concept complement each other in various combinations and sequences, demonstrating not only the historical dynamics of their scientific comprehension, but also the civilizational progress of practical development of the world (Rizun 2012).

In terms of such interpretations of social communication technologies, it is appropriate to mention the concept of O. Kholod, who presented the most “common” in the domestic science of social communications definition of social communication technologies as “systems of manipulative actions-complexes aimed at changing society’s behavior” (Kholod 2016).

For the proper functioning of any social system requires a continuous flow of information, which, accordingly, orients each person and keeps him in a state of information saturation. After all, only under the condition of continuous information communication with the external environment a person is able to think productively and act actively. At the same time, she can feel confident only when her consciousness reflects public vision. Thus, public opinion is a specific manifestation of mass consciousness,

which is expressed in assessments and characterizes the attitude of people to socially significant events, facts and current issues of public life.

Modern science of social communications is in the process of accumulating methodological “capital”, which will comprehensively study the role of social communications in modern management paradigms. The history of the development of social communications demonstrates the most effective ways, means and methods of information influence, which are used at different stages of civilization by the subjects of social engineering. Such social and communication technologies include: manipulation, propaganda, advertising, public relations, image creation, information correction technology (spindoctor); information wars, negotiation technologies, elective technologies, speechwriting, rumors, electronic network technologies and others, which became the subject of close attention of scientists only in the twentieth century.

Let's consider the specified social and communicative technologies in more detail.

Today, there are many interpretations of the term “manipulation”, which is traditionally understood as a negative impact on the consciousness of the object in order to change behavior. Manipulation depends on certain conditions, in particular manipulation must remain invisible; the one who is manipulated must believe in the naturalness and inevitability of everything that happens; the manipulated person should not feel his presence in a false reality. Varieties of manipulation are distinguished by the following criteria: by addressee, by purpose of manipulation, by duration, by result, by consequences, by purpose (Boyko 2010).

Propaganda is a powerful tool for managing public opinion. These are “intensive communication processes aimed at changing the behavior of the audience to which they are tuned” (Pocheptsov 2016). The main characteristics of propaganda determine the purpose, typical methods of dissemination, nature of activity, system, object, subject, task setting, main task, principles and functions. Other characteristics also include audience coverage, cost of conducting, trust and control of information, possibility of independent existence and advocacy tools. A radical change in audience behavior occurs through the following signs of propaganda: does not involve an alternative choice of sources for the audience; only one point of view is imposed; no feedback; focuses on stereotypes and beliefs; changes positions in behavior patterns; frequency of repetition and duration in time of propagated ideas (Burkovsky 2016).

A characteristic feature of propaganda as a communication technology G. Pocheptsov calls ensuring a high degree of probability of achieving the planned result, emphasizing the systematic process aimed at unconditional impact on the audience (Pocheptsov 2016). The main function of propaganda is to create a reality that benefits the propagandist.

Advertising is defined as “an indirect form of persuasion based on an informational and emotional description of the benefits of a product”. The task of advertising is to create a favorable attitude of consumers to the product and focus their thoughts on its purchase (Vodianyk 2020). The dialectic of advertising communication is the need to simultaneously influence the established stereotypes of consciousness, coinciding with the normative orientations of society, and the formation of new stereotypes that choose creative techniques and strategies that can influence the imagination of all participants in the advertising process.

Research shows that most authors characterize PR-technology as a separate type of communication technology and explain it as a procedure, namely the order of specific operations (actions) that lead to certain changes in the social object. PR-activity is a set of different practices. It covers: mediation in the press; control over the image of the organization through the use of visual communication technologies; corporate communications; holding open days, business events, exhibitions, public events; other technologies that are aimed at interaction and the formation of trust in the subject of communication with consumers, staff and other target audiences.

The field of PR is primarily related to the analysis of various social trends, studying the current situation, modeling the results of actions taken, research and interpretation of information about public opinion and the position of various participants in certain issues. The work of a public relations specialist includes analysis, modeling and implementation of projects, determining the effectiveness of their impact on the public. To effectively perform these actions, PR professionals use a variety of PR technologies.

Social and communication technologies include image formation technology (image creation and trash image), the essence of which is to form substitutes (symbols) of the real image of the person involved (organization, team, city, country, union, etc.) through specific actions-complexes, which systematically impose information. A distinction should be made between image formation processes and trash image processes. Image construction is a social-communication technology of forming a

positive or neutral image of a participant, thrash-image is a social-communication technology of forming a negative image of a participant (Kholod 2011).

The technology of correcting information, or spindoctor, is that with the help of simple corrections of information about a particular participant, event or process “treat” the beginning of the spread of negativity: negative information is made positive, which changes the image for the better (Kholod 2011).

Systematic purposeful negative impact on the object of confrontation is provided by the technology of information confrontation-struggle (information wars). It is still widely used by ideological actors in the political arena. An example of such a confrontation-struggle is the intensified confrontation of parties – contenders for the role of leader in the political process on the eve of elections or the president of the country or parliament (Isaikina & Zlenko 2019).

Electoral technologies are quite common, which consist of systematic actions aimed at offering voters future political services by a well-known political entity in the country; imposing their program provisions, promises and commercials, printed materials and rallies; planning and organizing the election campaign; constant informing of the public about the intentions, plans and actions of the political entity; control over the actions of the election commission; organization of own counting of votes; filing lawsuits to appeal preliminary voting results, etc. (Kholod 2011).

Speechwriting in Ukraine is also called speech formation technology, or a system of actions aimed at forming (writing) speeches, through which the persons for whom speeches are written will speak to the audience (Isaikina 2016).

In social networks, rumors are one of the main and most influential means of disseminating information, because they attach great importance to interpersonal communication. Rumor technologies in the latest communication environment actively use social stereotypes and guidelines of the mass audience. At the same time, they are one of the factors that shape and represent public opinion and public sentiment. Rumor technologies are designed to control the attention and behavior of diverse communities, to form their media picture of the world, to program the desired response to important social events and phenomena. Therefore, rumors, on the one hand, reflect the socio-psychological, socio-political, socio-economic, socio-cultural situation in society, and on the other hand, under certain circumstances, can be an active means of modifying public consciousness.

The rumors are connected not only with the current event, but also with the prevailing public mood and public opinion. They can be a response to uncertainty, collective anxious expectations, public desires. Moreover, rumors about their genesis and psychophysiological structure can be considered a manifestation of the collective subconscious. From the point of view of social orientation, as some authors emphasize, rumors should be considered as social activity, one of the forms of participation of citizens, corporate groups, political associations, government agencies in the political life of the country (Pocheptsov 2016).

The most relevant today are the technologies of electronic networks – systems of actions aimed at capturing and attracting the attention of users of electronic networks. Among the means of implementing electronic network technologies are the following: social networks; selection and placement of news; informing by subscribing to the newsletter on the subject; analysis of thematic events or thematic information; electronic marketing; blogging, etc. (Kholod 2011).

The growth of message flows transmitted by various media complicates the process of perception and evaluation of the received information. With the complication of the structure of the external world, with the acceleration of the processes occurring in it, man is increasingly dependent on information, which becomes a kind of “other reality”.

Social engineering techniques

Social engineering is directly related to psychology, but develops as a separate part of it. Modern man is able to think, reason, come to this or that conclusion, but not always the conclusions may turn out to be real, their own, and not imposed from the outside, such as they are needed by someone else. But the most interesting thing is that a person may not notice that his conclusions are false. Until the last moment, it may seem to him that he decided everything himself. This feature is used by people who practice social engineering.

There are many techniques that fall under the general concept of social engineering in cybersecurity. Among the most well-known techniques are spam and phishing.

Spam is the mass distribution of unwanted emails. Most often, spam is an email that is sent to a large number of addresses at once, but it can also be delivered via instant messages, SMS and social media. Spam itself is not social engineering, but some campaigns use forms of spam such as

phishing, spear-phishing, vishing, smishing, and the distribution of malicious attachments or links.

Phishing is a form of cyberattack in which an attacker tries to gain the victim's trust in order to obtain confidential information. Attackers also create a sense of urgency or use intimidation tactics to obtain data. It's worth noting that phishing campaigns can target a large number of random users or a specific person or group.

It should be noted that the planning of social communication technologies has its own features, the essence of which is as follows:

- only a specific situation is planned for a specific participant;
- several parallel options for the deployment of future planned actions of subjects and objects of social and communication technologies are planned;
- forecasting results are based on the potential of performers of social and communication technologies;
- each stage of the plan of social and communication technologies corresponds to the stage of realization of the general demand of society;
- in parallel with the plan of social and communication technologies the plan of a crisis situation which can arise at any stage of realization is written out;
- estimates of social communication technologies include additional costs in case of unforeseen events (force majeure) (Kholod 2012).

In social engineering, several techniques are used to achieve goals. All of them are based on mistakes made by a person in behavior (Shatkovskyi 2015).

Based on the context of information technology, social engineering methods include:

Pretexting – is the use of a pre-designed script (pretext or pretext) to encourage a user to disclose information or perform actions that he or she would not normally do. Because this method is based on a planned fraud scheme, the attack is preceded by gathering information necessary for the fraudster to impersonate another person (finding out the date of birth, passport and other identification data, the amount of the last bill, etc.) so that the victim does not doubt legality of the fraudster's actions (Wikipedia).

The Trojan horse uses such qualities of potential sacrifice as curiosity and greed. The social engineer sends an email with a free video or antivirus update in the attachment. The victim saves the attachments, which are

actually Trojans. This technique will be effective as long as users continue to thoughtlessly save or open any attachments.

Quid pro quo – when using this type of attack, the attackers promise the victim a benefit in exchange for the facts. For example, an attacker calls the company, is represented by a technical support officer, and is asked to install the “required” software. After agreeing to install programs, the infringer has access to the system and all data stored in it.

Feedback is aimed at the unauthorized passage of the attacker together with the legal user through the checkpoints. This method cannot be used in companies where employees need to use passes to enter the company.

One of the techniques of social engineering is shoulder surfing. He used in transport, cafes and other public places, it is an opportunity for an attacker to look at computer devices and phones through the “user’s shoulder”. There are situations when the user himself offers the scammer the necessary information, being confident in the decency of the person. In this case, talk about reverse social engineering.

Threats when using the instant messaging service. Users quickly appreciated the convenience of real-time messaging using Skype, Viber, WhatsApp, Telegram and others. The availability and speed of this method of communication makes it open to all kinds of attacks. For security reasons, you should ignore messages from unknown users, do not tell them personal information, do not follow the links sent (Sokolov & Kurbanmuradov 2018).

A new technology on the Internet today is cybertrolling, which allows anyone to “construct” (perform social engineering) reality by recording “correct” thoughts through social communications to irritate a feigned opponent during a virtual conversation-dispute. A troll (one who stimulates controversy) creates false information about “reality” with his false arguments, for example, by distorting the facts of history. The “victim” (the one who enters into a discussion with the troll and has the opposite point of view) seeks to expose the troll, but, unnoticed, finds himself in an unreal world of false facts by which the troll created false information. Social engineering is implemented using the technology of trolling social communication (Pocheptsov 2016).

More and more companies are realizing that they are targets of cyber-criminals, according to a 2019 survey by Zogby Analytics for the U.S. National Cybersecurity Alliance. Specifically, nearly half (44%) of companies with 251–500 employees said they experienced data breaches in the past 12 months. The survey also found that 88% of small businesses

consider themselves to be at least a “likely” target for cybercriminals, including almost half (46%) consider themselves a “very likely” target (Social engineering).

In some cases, the use of social engineering can be punishable. In a number of countries, such as the United States, deception by impersonating someone is equated with invasion of privacy. However, it can be punishable by law if the information obtained in the preliminary text message was confidential from the point of view of the subject or organization. Recording a telephone conversation (as a social engineering method) is also prescribed by law and requires a \$ 250,000 fine or up to ten years' imprisonment for individuals. Legal entities are required to pay USD 500,000; the term remains the same.

Due to the intensive development of modern information technologies, socio-technical attacks have become widespread and improved. It is obvious that social engineering can cause harm, so it is necessary to take all possible measures to prevent attacks on consumers of information.

Conclusions

Globalization processes of development of modern society actualize the problem of managing mass information flows and at the same time exacerbate the need to study its mechanism – communication technologies in the system of social engineering.

Today, humanity operates with new digital technologies that not only influence the processes of formation of public opinion, but also modify the boundaries of geographical and social space, change the personal status of man. Despite the intensive development of IT technologies and their impact on the world economy, the individual remains communicatively vulnerable and informationally unprotected. This is eloquently evidenced by the panic of the planet's population during the COVID-19 pandemic.

Researchers' analysis of the essence of the interaction of social and communication technologies and society is aimed mainly at concretizing the main aspects of the action of social and communication technologies. Ukrainian researchers associate them, first of all, with the formative influence on the mass consciousness. Remain relevant in the XXI century methods of informational influence, which are used at different stages of civilizational progress by subjects of social engineering (manipulation, propaganda, advertising, public relations, image creation, information

correction technologies); information wars, negotiation technologies, elective technologies, speechwriting, broadcasting rumors, electronic network technologies, etc.), as well as methods of social engineering in the field of cybersecurity. Obviously, the formation of public opinion, as well as a gradual change in behavior is based on knowledge of the social motivation of the audience and ways to convey meaningful information with elements of evaluation.

Based on this statement, we can assume that in the system of social relations, communication engineering (as the construction of “correct” communication) is a mechanism of general processes of social engineering, the result of which is the state of social realities over time.

Bibliography

- Badul, L. (2012) Communication engineering in the system of mass social transformations. *Social communications*. Kyiv, pp. 289–300.
- Berger, P. & Lukman, T. (1995) Social construction of reality. A treatise on the sociology of knowledge. Moscow: Medium, 323 p.
- Borisnev, S. (2003) Sociology of communication: a textbook for universities. Moscow: UNITI-DANA, 270 p.
- Boyko, A. (2010) Political manipulation: a textbook. Kyiv: Akademvydav, 432 p.
- Burkovsky, P. (2016) Anti-blockade synergy of propaganda. Available at: <http://surl.li/alvup>
- Harold Adams Innis: The bias of communications & monopolies of power. Available: <http://www.media-studies.ca/articles/innis.htm>
- Havra, D. (2011) Fundamentals of communication theory: textbook. Standard third generation. SPb.: Piter, 288 p.
- Isaikina, O. (2016) Speechwriting as a basic technology of political PR. *Society. Document. Communication*. Pereyaslav-Khmelnitsky, 2, pp. 177–188.
- Isaikina, O. & Zlenko, A. (2019) Information security as a tool protection of the national media space. *Society. Document. Communication*. Pereyaslav-Khmelnitsky, 8, pp. 134–155.
- Ivanova, O. (2012) Screen language in the area of digital and virtual transformations. *Dialogue: media studios*, 15, pp. 115–124.
- Kholod, O. (2012) Communication technologies: textbook. Kyiv: Kyiv National Medical University, 312 p.
- Kholod, O. (2016) Postulates of social engineering (or the specifics of the formation of concepts of social engineering, social communications and communication technologies in the works of G. Pocheptsov, V. Rizun and O. Kholod). *State and regions. Series: Social Communications*, 4, pp. 28–39. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2016_4_7

- Kholod, O. (2011) The theory of immutation of society. Kyiv: Kyiv National Medical University, 352 p.
- Kunanets, N., Pasichnyk, V. & Fedoniuk, A. (2015) Socio-communication engineering: object, subject and research methods. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 829, pp. 374–389.
- Nykyforenko, A. & Nykyforenko, N. (2009) Social engineering as a direction in post-Soviet sociology: problems of formation and development. *Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*. Kyiv, pp. 95–99.
- Pocheptsov, H. (2010) Social engineering: social and psychotechnics for managing large masses of people. Kyiv: Alterpres, 254 p.
- Pocheptsov, H. (2013) Sociocommunications and Sociosystems. Available at: <http://psysfactor.org/lib/socio8.htm>
- Pocheptsov, H. (2016) Communication engineering: theory and practice. Kyiv: Alterpres, 416 p.
- Pocheptsov, H. (2017) Fifteen technologies of modern propaganda and information warfare. *Media Sapiens*. Available at: <https://cutt.ly/cRb6QmS>
- Reznyk, Yu. (1996) Social engineering as a means of ensuring management: study guide, manual. Moscow: Soyuz, 34 p.
- Reznyk, Yu. (1999) Social Engineering: Technocratism or Humanist Approach. *Human. Culture. Society*. Moscow, 1(1/2), pp. 220–231.
- Rizun, V. (2010) Before the food about the social and economic development at the nauts. *Communicating*, 1, pp. 27–37.
- Rizun, V. (2011) Sketches to the methodology of social communication. *Svit social communes*. Kiev: KiMU, DonNU, 2, pp. 7–11.
- Rizun, V. (2012) Social communications as engineering doctrine, or Social communications in the system of social engineering (social engineering). *Communication*, 2, pp. 8–19.
- Shatkovskyi, M. (2015) The impact of social engineering on information security of organizations. Kyiv, NTUU "KPI", pp. 4–6.
- Shylova, V. (2014) Features of research of communication technologies as a process of social engineering in mass media. *Communication technologies*. Kyiv: KNUKiM, 3, pp. 17–21.
- Social engineering. Available at: <https://www.eset.com/ua-ru/support/information/entsiklopediya-ugroz/sotsialnaya-inzheneriya/>
- Sokolov, V. & Kurbanmuradov, D. (2018) Methods of counteracting social engineering at the objects of information activity. *Cybersecurity: education, science, technology*, 1. pp. 6–16. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cest_2018_1_3
- Vodianyk, M. (2020) Modern trends in the development of advertising as a basic tool of marketing communications. Scientific Bulletin of the International Humanities University, pp. 61–65.
- Wikipedia. Available at: <http://surl.li/alvkf>

Коммуникационные технологии в системе социального инжиниринга

Резюме

В исследовании представлены теоретико-методические основы становления социального инжиниринга как особой практической области управления общественными системами и уникальной научной парадигмы; рассмотрено понятие коммуникационного инжиниринга и его роль в контексте общих процессов массовых общественных трансформаций; проанализировано содержание понятия коммуникационный инжиниринг и подчеркнуто его основные задачи.

Для реализации исследования были использованы общенаучные и специальные методы, в частности: исторический – для исследования состояния изученности проблемы; метод аналогии, благодаря которому устанавливалось сходство и различия в понимании роли коммуникационных технологий и их значение в системе социального инжиниринга; аналитико-синтетический – для разделения исследуемой проблемы на составные части и объединения выделенных для анализа частей в единую систему; индуктивный – для обобщения и систематизации выводов.

Сделаны выводы, что в системе социальных связей коммуникационный инжиниринг (как конструирование «правильной» коммуникации) – это механизм общих процессов социального инжиниринга, результатом действия которого является состояние общественных реалий в тот или иной промежуток времени.

В контексте информационных технологий социальная инженерия – это общее количество подходов к прикладным социальным наукам, которые ориентированы на направленное изменение организационных структур, определяющих человеческое поведение и предоставляют контроль за ним. Также это комплексный подход к реализации возможных изменений социальной реальности, основанный на применении инженерного подхода и научных технологий.

Сейчас человечество оперирует новыми цифровыми технологиями, которые не только влияют на процессы формирования общественного мнения, но и модифицируют пределы географического и социального пространства, изменяют личностный статус самого человека. Несмотря на интенсивное развитие ИТ-технологий и их влияние на мировую экономику, индивид остается коммуникационно уязвимым и информационно-незащищенным.

Социальная инженерия состоит из нескольких техник, применяемых для достижения поставленных задач. Все они опираются на ошибки, которые допускает человек в своем поведении. Не теряют актуальности техники информационного воздействия, к которым на разных этапах цивилизационного прогресса прибегают субъекты социальной инженерии (манипуляция, пропаганда, реклама, паблик рилейшнз, имиджмейкинг, технология исправления информации (спиндоctor), информационные войны, технологии

переговоров, выборные технологии, спичрайтинг, спичмейкинг, слухи, технологии электронных сетей и другие), а также техники социальной инженерии в сфере кибербезопасности.

Очевидно, что формирование общественного мнения, так же, как и постепенное изменение поведения основывается на знании социальной мотивированности аудитории и способов передачи значимой информации с элементами оценки. В то же время, глобализационные процессы развития современного общества актуализируют проблему управления массово-информационными потоками и одновременно обостряют потребность исследования его механизма – коммуникационных технологий в системе социального инжиниринга.

Ключевые слова: социальный инжиниринг, коммуникационный инжиниринг, массовые коммуникации, защита персональных данных, связи с общественностью.

Dorota Kurek (Poland)

WOMEN'S SERVICE IN THE RANKS OF THE POLISH POLICE – ASSESSMENT FROM A SOCIAL PERSPECTIVE

Women have been serving in the police force since 1925. Since then, there have been a number of changes in social consciousness related to the role and place of women in society and in the professional environment. The growing number of women in the ranks of the Polish police force provokes reflections on the social assessment of women's service in this formation. The article presents the attitude of Poles towards women serving in the police, the image of women officers, the organisational units in which they should serve and opinions on the rationality of homogeneous selection criteria for male and female police candidates. This article was prepared, among others, on the basis of the results of empirical research conducted in 2021 with the use of the method of a diagnostic survey (CAWI) on the sample of 384 Poles.

Key words: police, women, women's service, officers.

Introduction

The presence of women in the disposition groups in modern times is not an exceptional phenomenon. Slowly but gradually women are joining the ranks of military and police formations not only in Poland but all over the world. Functioning in a typically male environment is associated with many difficulties which, combined with stereotypes about the place and role of women in society, have a significant impact on the overall assessment of the quality and value of women's service.

Bearing the above in mind, within the framework of the conducted research, the objective was to verify the opinions of the Polish society on the legitimacy of women's service in the police, the quality of their image in relation to the image of male police officers, the organisational units in which women should serve, as well as the legitimacy of applying homogeneous selection criteria and requirements to women and men – candidates for police service. The article is based on the results of empirical research carried out by means of a diagnostic survey using the CAWI method on a sample of 384 inhabitants of Poland. The research was conducted in June 2021.

Women in the Polish Police – historical perspective and statistical data

The history of the Polish Police dates back to the period after the First World War, when with the restoration of independence, the need to establish a body responsible for taking care of internal security emerged. The State Police was established by the Act of 24 July 1919, at the same time the decrees concerning the People's Police and the Municipal Police were repealed (Act of 24 July 1919 *on the State Police...*). From the very beginning, the profession of a policeman was considered a typically male domain. Women were given the opportunity to apply for police service with the establishment of the Women's Police on February 26, 1925. According to the criteria set forth, only maidens and widows aged between 25 and 45 could become police officers. The requirements also included height – at least 164 cm, short hair and a pledge that the woman would not marry in the next few years (POLICJA.PL. *Czy wiesz..*, 2021). The first course for 30 female candidates for service began on 15 April 1925, and the course graduates worked in Warsaw and Łódź (Policja Łódzka. *Być kobietą..* 2021). The scope of tasks carried out by women in the police force initially included the so-called sanitary and moral issues (fighting against prostitution, human trafficking, prevention of crime among children and young people), but as time went by, they were assigned with new duties.

Currently, women serving in the police carry out the same tasks as men, also the uniforms have been standardised, which does not mean that the police profession has become feminised. Despite the fact that women in the police perform tasks in all departments, there is still a social belief that women are perfectly suited to work in the logistics department, in preventive measures and in tasks related to juvenile crime or crime against women. It is believed that the natural predispositions of women in carrying out the above-mentioned activities become an additional asset.

As of 2017, the staffing level in the Polish police is 103,309 posts (an increase of 1,000 compared to previous years). Currently (as of 1 July 2021), 97,617 people are serving in the police. The most numerous is the prevention service – 60,221 officers, followed by the criminal service – 32,691, support services – 3,849 and counter-terrorist service – 828 people (GOV.PL. *Dane kadrowe Policji..* 2021).

The employment situation in the Polish police is changing not only in terms of numbers, but also in terms of the proportion of males and females occupying a position. The number of women in the police has been increasing year by year. According to the staffing level as of 1 June 2021, there were 17,161 ladies serving in the police force, which was about 17.5% of the total staff. Women were employed in the crime service units (6,932), prevention service (8,992), support service (1,220) and counter-terrorist service (15 ladies) (GOV.PL. Kobiety w Policji.. 2021).

A year earlier – on 1 May 2020 there were 16,231 ladies serving in the police force (including 204 in police schools), which is 930 fewer. The activities of the police were also supported by female employees of the Civil Service Corps – 9,615 (01.06.2021 – 9,586), and 8,420 women worked in other civilian positions (01.06.2021 – 8,464) (GOV.PL. Dane kadrowe Policji. Kobiety w Policji.. 2021).

Going back to 2008, there were 11,444 women in the police force. This group was dominated by women with higher education (6,852), aged between 30 and 40 (4,103), with 3 to 10 years of service (4,114). More than 40% of candidates for police service in 2008 were women (POLICJA.PL. Kobiety w polskiej Policji.. 2021).

Thus, comparing the year 2008 and 2021, one can see an increase in the number of women in the police force by 5,717. There is also a slow opening of managerial positions for women, while it is worth noting that the first woman in the corps of police generals was promoted to the rank in 2015, so 90 years after women were admitted to the police profession.

Social stereotypes and evaluation of women's service in the police

According to Aronson, Akert, and Wilson, a stereotype (from Greek stereós – constituting a lump, solid + typos – reflection, image) is “a generalization referring to a group in which identical characteristics are attributed to all its members without exception, regardless of actual differences among them”. (Aronson, Wilson, Akert, 1994, p. 543). Według Aronson, Akerta i Wilsona, stereotyp (z greckiego stereós – stanowiący bryłę, stężały + typos – odbicie, obraz) to ‘generalizacja odnosząca się do grupy, w ramach której identyczne charakterystyki zostają przypisane wszystkim bez wyjątku jej członkom, niezależnie od rzeczywistych różnic między nimi’. (Aronson, Wilson, Akert, 1994, s. 543)

According to Aronson, Akert, and Wilson, a stereotype is “a generalisation about a group in which identical characteristics are attributed to all its members without exception, regardless of actual differences among them” (1994). Stereotypes are also defined as “mental constructs, usually common among members of a given social group, based on schematic and simplified perception of reality (social or cultural phenomena or a certain category of people), bringing in an element of judgement, often based on prejudice and uncertain knowledge” (Olechnicki, Załecki 2002). Socially established views on the roles and occupations that men and women should perform are based on beliefs about the attributes and social value of both sexes. As M. Skalny emphasises, stereotypes are “subjective products of our cognitive processes” (2017). The effect of social categorisation is that stereotypes simplify reality, and when adopted without giving them any thoughts, they result in socially common beliefs being proliferated without verification of their correctness. Stereotypes as mental tools make it possible to assign a newly met person to a specific category, which saves time for learning the truth (Wojciszke 2007) (there is an automatic transfer of group characteristics to the individual).

Social stereotypes regarding the functioning of women in different professional environments are very extensive and have effectively influenced for many years, and continue to influence the assessment of women's suitability for particular jobs. Transformations of social roles, which take place along with changes in the labour market and in views and values, lead in many cases to a slow defeminisation and demasculinisation of professions, although not all of them and not at the expected pace.

“The uniformed services are traditionally an environment not only with a specific organisational culture associated with command, but also an environment where men have been decisively more vastly represented for years” (Dojawa 2009). The police, due to the specificity of tasks, the difficulty of work, the scope of responsibility, daily contact with crime and the need to carry weapons, is not considered the best working environment for women. This is because it goes against the nature of women – sensitive, caring, cooperative and helpful. The possibility to apply for a job in the police as well as for the highest positions and ranks is not formally restricted for women, because there are no regulations in this respect. However, the stereotypical evaluation of women's behaviour in the work environment may be a limitation and a barrier. All failures of

women, e.g. during interventions, are interpreted in terms of “weaker” gender (personal attribution, also called dispositional attribution – Sternberg 1999). Such situations may lead to the reluctance of male police officers to carry out joint patrols due to the fear of women’s lack of support during the intervention, as well as to the mere presence of women in units, which may be explained by men’s belief in inequality. Interestingly, men are commonly stereotyped as the strong gender, while failures are not interpreted through the prism of gender, but incompetence and unsuitability for service. Thinking inside the box in many cases facilitates interpretation of situations, which does not mean that this interpretation is correct. An additional “opponent” in the attempt to build a well-established position of women in the police are also media reports about behaviours of police officers assessed negatively in the eyes of society. Few unsuccessful interventions undertaken by female or mixed patrols, when compared to the total number of interventions, presented in the media, may fuel social prejudices and reinforce stereotypes, which in science is called the pure exposure effect (repeated listening to one message increases the tendency to succumb to persuasion) (Sternberg 1999).

The increase in the number of women in the police force and the mediatisation of the image of female officers, in many cases spokespersons, are factors that may have a significant impact on changing the way women in the police ranks are evaluated and public attitudes toward the rationality of women’s service.

Results of empirical studies

The phenomenon of stereotyping in the assessment of professional roles is particularly noticeable in relation to women functioning in work environments defined as typically male. There are a number of studies in the literature on the assessment of women’s performance in the military, while the issue of assessing the service of female police officers is addressed less frequently. Recognising the empirical deficiency in this respect, a study was conducted to identify the social attitude and perception of women’s service in the ranks of the Polish Police.

The respondents’ opinions on women’s service in the Polish Police began with a review of the respondents’ views on whether women should serve in the police (chart 1).

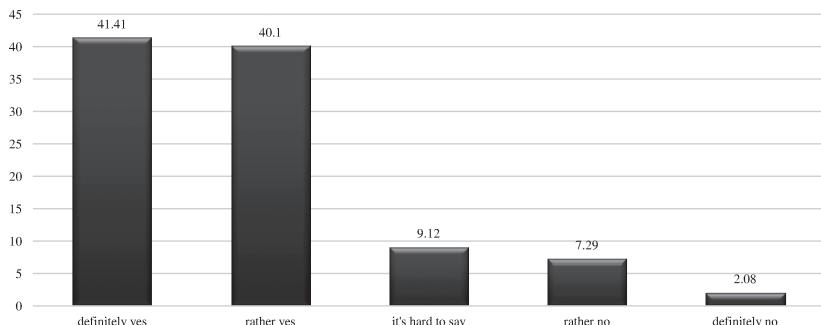

Chart 1. Respondents' opinions on whether women should serve in the police (results in %)

Source: *own study results.*

Support for women's service was given by 81.51% of the respondents (definitely yes and rather yes answers) – a total of 313 people, while the legitimacy of women's service in the police was declared by a similar number of women as men – 155 women and 158 men. 9.37% of the respondents were against the service of women – in this group there were 10 women and 26 men. On the basis of the survey, we can conclude that more and more of the society is convinced about the service of women in the police. Although men are usually against women's service, there are also women with similar views.

Police officers are evaluated by the society on a daily basis. The nature of the tasks they perform, related to enforcing the law, is not always perceived positively, especially by those who do not respect the law. The functioning of women in the police is also related to the assessment of the image of women police officers, which may be important in the context of social acceptance of the feminisation of this profession (chart 2).

When asked whose image is better – that of a female or a male police officer, 40.37% of respondents indicated that both images are similar. The opposite opinion was held by 44.79% of the respondents, 26.82% of whom were in favour of a better image of a female police officer, and 17.97% of whom indicated that the image of a male police officer is better. The difficulty in answering this question was manifested by 14.84% of the respondents. The prevalence of opinions about the similarity of the image of both sexes in the police may indicate a change in views regarding the rationality and usefulness of women in the police. In turn,

according to 26.82% of the respondents, the image of women in the police may be considered better, which may be related to the fact that women warm up the image of the police. In many police stations, the role of the press spokesperson is performed by women, which additionally helps to popularise women's service in Poland.

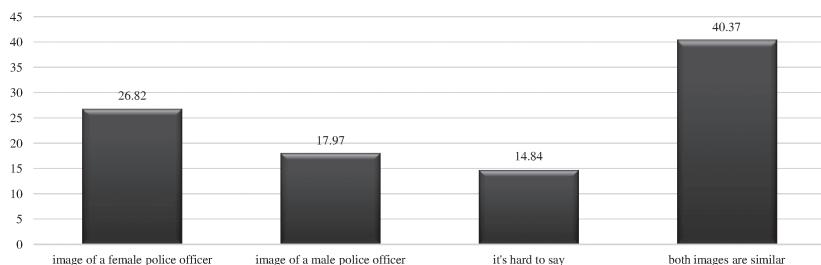

Chart 2. Whose image is better – opinions of the respondents
(results in %)

Source: *own study results*.

Social opinions on the rationality of employing women in the uniformed services have been divided for years, but as time passes, social attitudes change. While the very presence of women in uniformed formations is largely socially accepted, the level of acceptance changes depending on the specifics of the unit in which women would serve (Drapikowska 2015). Considering the specificity of the police service, the respondents were also asked in which cell women should serve (Table 1).

Table 1.
Unit in which women should serve in the police

No.	Responses	Number	%
1	Women can serve in any cell	225	75.25
2	As neighbourhood patrol officers	14	4.68
3	As traffic officers	14	4.68
4	As crime enforcement officers	7	2.34
5	As prevention officers	6	2.01
6	As juvenile crime officers	33	11.04

Source: *own study results*.

According to 75.25% of the respondents women can serve in any unit. Whereas according to 11.04% of the respondents, women could work as juvenile crime officers, 4.48% as district officers, 4.68% as traffic officers, 2.34% as criminal justice officers and 2.01% as prevention officers. The results of the survey may therefore indicate that the value of women as police employees is more and more widely appreciated by society. This is because less and less attention is paid to gender and competences are getting increasingly more recognition. Quite a high percentage of the respondents would still see women as officers in the juvenile department which can be explained by the fact that women (stereotypical approach) are more often predisposed to work with children and young people due to their nature. The presence of women in the ranks of the police is also related to the recruitment and selection procedure for service, as stipulated under the Regulation of the Minister of Internal Affairs of 18 April 2012 *on the qualification procedure for candidates applying for admission to service in the police* (Journal of Laws, item 432, as amended).

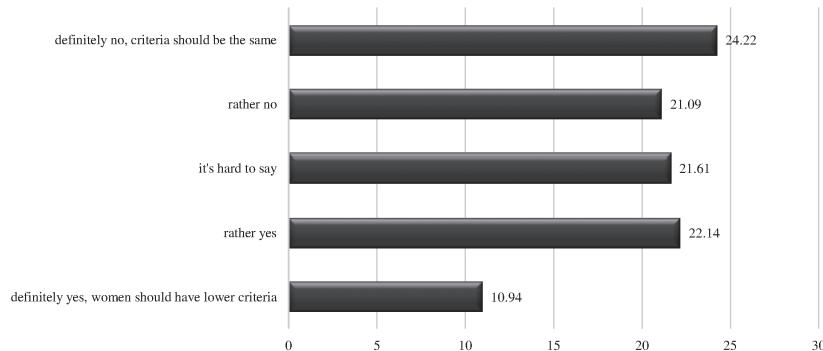

Chart 3. Respondents' opinions on whether the criteria for selection into the police should differ between men and women (results in %)

Source: own study results.

The criteria for selection into the police are not differentiated according to gender, which means that women and men go through the same selection procedure – e.g. during the physical fitness test the same standards apply to both genders. On the one hand, the introduction of uniform standards shows the desire to treat women equally, on the other hand, it could be pointed out that taking into account women's weaker physical

strength, the equality of criteria at the same time limits the availability of positions for women – however, this could be considered as a stereotypical approach. In view of the uniformity of the selection standards, the respondents were asked for their opinions in this respect (Chart 3).

The opinion that women should have lower criteria was expressed by 33.08% of the respondents (including 58.82% of women and 41.18% of men). The opposite view was declared by 45.31% of the respondents. Difficulty in indicating a clear opinion was expressed by 21.61% of the respondents. More men than women opted for non-differentiation of criteria – 59.30%, but the result of 40.7% indicates that the ladies themselves do not see the need for different treatment of both sexes in the police selection process.

Summary

The presence of women in the ranks of police officers, as well as the availability of higher and higher positions and ranks for women, slowly leads to an increase in the percentage of women in the personnel of this formation. According to the survey, 81.51% of the respondents supported women in the police. 9.37% of the respondents were against the service of women. More than 40% of the respondents indicate that the image of women and men officers is similar, and 26.82% of the respondents are convinced that the image of women in the police is better than that of the opposite sex. The social approval for the functioning of women in the structures of the police force is also seen through the lenses of the units in which, according to the respondents, women should serve. 75.25% of the respondents indicated that women can serve in any unit, which was followed by the juvenile units indication with 11.04%. On the other hand, the lack of uniformity in the respondents' views is noticeable in the area of the legitimacy of the non-ambiguity of the selection criteria. 33.08% of the respondents were in favour of differentiating these criteria, while 45.31% were again such a division.

The results of the research confirm the high social acceptance and consent for the functioning of women in the ranks of the police. The reasons for this may be, among others, the mediatisation of the image of women officers, the general trust in the police, the increase in the number of women in the police force and the fact that the society is slowly getting used to the fact that support in a crisis situation is provided by officers

“in skirts” on road checks are conducted by them. Changes in social views and attitudes towards women service may have a positive impact on the slow feminisation of the profession, but mainly will increase women satisfaction with their service, which is related to the appreciation of their work and effort put into it.

Bibliography

- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. (1994) *Psychologia społeczna, serce i umysł*. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań, p. 543. (In Polish)
- Dojawa, K. (2009) Kobiety w mundurze. Wybrane aspekty służby kobiet w wojsku, policji i straży granicznej. *Polityka Społeczna*. nr 1, p. 22. (In Polish)
- Drapikowska, B. (2015) *Obraz kobiety – żołnierza w opiniu oficerów*. B. Szubińska, A. Szczygielska, D. Kurek (ed.) *25 lat wojskowej służby kobiet*. AON. Warszawa, p. 130. (In Polish)
- GOV.PL. (2021) Dane kadrowe Policji. Available at: <https://dane.gov.pl/pl/dataset/540,dane-kadrowe-policji/resource/31430/table> (accessed on 01.09.2021). (In Polish)
- GOV.PL. (2021) Dane kadrowe w Policji. Kobiety w Policji. Available at: <https://dane.gov.pl/pl/dataset/540,dane-kadrowe-policji/resource/24869,01052020-kobiety-w-policji/table> (accessed on 01.09.2021). (In Polish)
- GOV.PL. (2021) Kobiety w Policji. Available at: <https://dane.gov.pl/pl/dataset/540/resource/30864,1062021-kobiety-w-policji/table> (accessed on 01.09.2021). (In Polish)
- ISAP. (2021) Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 18 kwietnia 2012 r. *w sprawie postępowania kwalifikacyjnego w stosunku do kandydatów ubiegających się o przyjęcie do służby w Policji* (Dz. U. poz. 432, z późn. zm.). (In Polish)
- ISAP. (2021) Ustawa z dnia 24 lipca 1919 r. o policji państowej (Dz. U. z 1919 r. nr 61, poz. 363). (In Polish)
- Olechnicki, K., Załęcki, P. (2002) *Słownik socjologiczny*. Graffiti BC. Toruń, p. 204. (In Polish)
- POLICJA. PL. (2021) Czy wiesz, że od 1925 r. służbę w policji państowej mogły pełnić kobiety? Available at: <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/191930,Czy-wiesz-ze.html> (accessed on 01.09.2021). (In Polish)
- POLICJA. PL. (2021) Kobiety w polskiej Policji. Available at: <https://www.policja.pl/pol/aktualnosci/16505,Kobiety-w-polskiej-Policji.html> (accessed on 01.09.2021). (In Polish)
- Policja Łódzka. (2021) *Być kobietą w... Policji – łódzkie policjantki opowiadały o swojej pracy*. Available at: <https://lodzka.policja.gov.pl/lid/informacje/44996,Byc-Kobieta-w-Policji-Lodzkie-policjantki-opowiadaly-o-swojej-pracy.html> (accessed on 01.09.2021). (In Polish)

- Skalny, M. (2017) Stereotypy myślowe i uprzedzenia dotyczące osób niesłyszących. *Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych*. Tom LXX. pp. 127–140. (In Polish)
- Sternberg, R. J. (1999) *Wprowadzenie do psychologii*. WSiP. Warszawa, p. 207, p. 209. (In Polish)
- Wojciszke, B. (2007) *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar. p. 72. (In Polish)

Служба женщин в полиции в Польше – оценка с социальной точки зрения

Резюме

Женщины служат в полиции с 1925 года. С тех пор в общественном сознании произошел ряд изменений, связанных с ролью и местом женщин в обществе и в профессиональной среде. Рост числа женщин в польской полиции заставляет задуматься о социальной оценке службы женщин в этом формировании. В статье описывается отношение поляков к службе женщин в полиции, имидж женщин-сотрудниц, указаны подразделения, в которых, по их мнению, они должны служить, а также мнения о рациональности единых критериев отбора для желающих служить в полиции кандидатов мужского и женского пола. Статья подготовлена, в том числе, на основе результатов эмпирического исследования, проведенного в 2021 году методом диагностического анкетирования (онлайн-опрос по технологии CAWI) на выборке из 384 поляков.

Ключевые слова: полиция, женщины, служба женщин, сотрудники.

Iveta Katelo, Irēna Kokina, Vitālijs Raščevskis (Latvija)

ADMINISTRATĪVO PAKALPOJUMU KVALITĀTE LATVIJAS PUBLISKĀ SEKTORA IESTĀDĒS

Šobrīd arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta pakalpojumu nozarei, ņemot vērā tās lomu sabiedrības sociāli-ekonomiskajā attīstībā. Sabiedriskajiem pakalpojumiem, kas izstrādāti, lai apmierinātu iedzīvotāju vajadzības, šajā jomā ir īpaša vieta.

Pētījums veikts valsts pārvaldes iestādēs (6) un to filiālēs (17) Latvijā – Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras Rīgas, Daugavpils, Valmieras, Jelgavas, Ventspils filiālēs, Valsts ieņēmumu dienesta Rīgas, Jelgavas, Ventspils, Valmieras, Daugavpils klientu apkalošanas centros, Valsts zemes dienesta Daugavpils klientu apkalošanas centrā, Nodarbinātības valsts aģentūras Daugavpils un Ventspils filiālēs, Daugavpils reģionālā vides pārvaldē, Daugavpils tiesā, tās Krāslavas un Preiļu nodaļās. Tika novērtēta augšminēto institūciju klientiem sniegtu pakalpojumu kvalitāte. Datu apkopošanai tika izmantots pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modelis – SERVQUAL instruments (Parasuraman et al., 1988). Pētījuma datu analizei un rezultātu interpretācijai izmantota faktoru analīzes metode, klasteru analīzes metode.

Pakalpojuma kvalitātes novērtējums atklāja, ka sabiedrisko pakalpojumu organizāciju darbība Latvijā neatbilst klientu vēlmēm. Administratīvo pakalpojumu sniegšanas uzlabošana valsts pārvaldes iestādēs veicinātu efektīvu valsts pārvaldi un klientu apmierinātību.

Atslēgas vārdi: publiskais sektors, pakalpojumu kvalitāte, SERVQUAL, faktoru analīze, klasteru analīze.

Ievads

Viena no svarīgākajām pasaules ekonomikas attīstības tendencēm mūsdienās ir pieaugošā pakalpojumu nozares loma. Par to liecina pakalpojumu ražošanas līmeņa pieaugums salīdzinājumā ar materiālu ražošanu, ievērojams piedāvāto pakalpojumu klāsta un pakalpojumu jomā nodarbināto cilvēku skaita pieaugums.

Īpaši šī tendence ir vērojama valstīs ar attīstītu sociālekonominisko sistēmu, kur pakalpojumu ipatsvars kopējā IKP šobrīd ir aptuveni 70%. Latvijā pakalpojumu ipatsvars kopējā IKP pēc nozaru pievienotās vērtības 2019. gadā sasniedza 74.4% (LR Ekonomikas ministrija 2020). Pašlaik pakalpojumu nozarei tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība, ņemot vērā tās lomu sabiedrības sociāli-ekonomiskajā attīstībā. Īpašu vietu šajā jomā

ieņem publiskie pakalpojumi, kas izstrādāti, lai apmierinātu iedzīvotāju vajadzības. Publisko pakalpojumu kvalitātes pilnveidošana ir viens no svarīgiem mērķiem valsts pārvaldes darbības uzlabošanā Latvijā un pasaule.

Publiskais sektors ietver valsts un pašvaldību iestādes un to komercsabiedrības, komercsabiedrības ar valsts vai pašvaldību kapitāla daļu 50% un vairāk, kā arī nodibinājumus, biedrības, fondus un to komercsabiedrības. Pakalpojumu sniegšanas kvalitāte un efektivitāte ir svarīgs priekšnosacījums publisko pakalpojumu sniegšanas procesa uzlabošanai. Lai ieguvumi no kvalitātes uzlabošanas kļūtu būtiski, tieši prasību pamatošības un pakalpojumu kvalitātes kritiska izvērtēšana potenciāli var dot daudz lielāku efektu administratīvā sloga samazināšanā un valsts pārvaldes uzlabošanā (VARAM 2013). Lai veicinātu valsts pārvaldes uzlabošanu, nepieciešams veikt administratīvās reformas un publisko pakalpojumu modernizāciju.

Administratīvās reformas ir globāla mūsdienīs tendēncija. Gan attīstītās valstis, gan jaunattīstības valstis, ir uzskatījušas administratīvo reformu par virzošo spēku, lai veicinātu ekonomisko izaugsmi, paplašinātu demokratizāciju un attīstītu cītus sociālās dzīves aspektus (Dinh 2014). Administratīvajai reformai Latvijā, būtu jāpadara administratīvo sistēmu efektīvāku, jāuzlabo publisko pakalpojumu kvalitāte. ES valstīs un arī Latvijā par pamatu publiskā sektora modernizācijai tiek liktas likumsakarības un procesi, kas izstrādāti privātajā sektorā. Privātā sektorā aprobētā klientu apkalpošanas standarta izmantošana valsts pārvaldē šobrīd ir viens no publiskās pārvaldes modernizācijas aktuālajiem jautājumiem Latvijā. Tas saistīts ar pakalpojumu kvalitātes un to pieejamības uzlabošanu klientiem.

Pētījuma mērķis bija izvērtēt klientu apkalpošanas kvalitāti administratīvajiem pakalpojumiem Latvijas publiskās pārvaldes institūcijās.

Pētījums tika veikts publiskās pārvaldes iestādēs (6) un to filiāles (17) Latvijā – Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras Rīgas, Daugavpils, Valmieras, Jelgavas, Ventspils nodaļās, Valsts ieņēmumu dienesta Rīgas, Jelgavas, Ventspils, Valmieras, Daugavpils klientu apkalpošanas centros, Valsts zemes dienesta Daugavpils klientu apkalpošanas centrā, Nodarbinātības Valsts aģentūras Daugavpils un Ventspils nodaļās, Daugavpils reģionālajā vides pārvaldē, Daugavpils tiesā, tās Krāslavas un Preiļu nodaļā.

Pētījums balstīts uz publisko pakalpojumu klientu izlasi Latvijas lielākajās pilsētās – Rīgā, Daugavpili, Jelgavā, Ventspilī un Valmierā. Pētījumā

piedalījās divi simti deviņdesmit divi nejauši izvēlēti publiskās pārvaldes iestāžu klienti, kuri pirms to apmeklējuma un pēc tā aizpildīja SERVQUAL aptauju. Klientu izlasi var raksturot kā nejaušu izlasi, administratīviteritoriālo, ievērojot plānošanas reģionu proporcionālo pārstāvniecību.

Veicot pētījumu tika izmantota SERVQUAL metode, kuru izstrādāja Parasuramans, Zeithamls un Berri (Parasuraman et al 1988, 1991, 1993, 1994). Pirms aptaujas izplatīšanas tika veikta aptaujas aprobācija, lai noteiktu, vai tā ir lietotājam saprotama un vai tajā nav neviennozīmīgu vai sensitīvu jautājumu. Datu statistiskā apstrāde veikta, izmantojot SPSS (22.0) programmatūru, statistisko datu grupēšanas metodi, faktoru analīzes metodi, frekvenču analīzes metodi, hierarhiskās klasteru analīzes metodi.

Publisko administratīvo pakalpojumu definēšanas teorētiskie aspekti

Tā kā normatīvajos aktos nav precīzi noteikts publiskā pakalpojuma jēdziens, tad pētījumā precīzēta VARAM un Eiropas Sociālā fonda projekta Nr. 1DP/1.5.1.2.0/08/IPIA/SIF/002 “Publisko pakalpojumu sistēmas pilnveidošana” izstrādātā definīcija. **Publiskais pakalpojums** tiek definēts kā materiāls vai nemateriāls tieš labums, ko publiskā pārvalde nodrošina privātpersonai vispārējā labuma pakalpojuma, pārvaldes (individuālā) pakalpojuma vai saimnieciskā pakalpojuma veidā (VARAM 2012). Kā galvenie publisko pakalpojumu veidi jāmin vispārējā labuma pakalpojumi (ceļu, uzturēšana, ielu apgaismošana), pārvaldes (individuālie) pakalpojumi, pie kuriem tiek pieskaitīti administratīvie pakalpojumi (reģistrēšana, izziņas, atļaujas, nodokļi, pabalsti) un fiziskie pakalpojumi (sociālā aprūpe, izglītība, veselības aprūpe) kā arī saimnieciskie pakalpojumi (dzīvojamā māju apsaimniekošana).

Publiskais sektors ir valsts un pašvaldību iestādes un to komercsabiedrības, komercsabiedrības ar valsts vai pašvaldību kapitāla daļu 50% un vairāk, kā arī nodibinājumi, biedrības, fondi un to komercsabiedrības. Publiskā pārvalde darbojas konkrētā juridiskā ietvarā, kāds ir noteikts ārējos normatīvajos aktos.

Administratīvie pakalpojumi ir publiski (t.i., valsts un pašvaldību) pakalpojumi, ko sniedz publiskās pārvaldes iestādes un pašvaldības. I. Koliushko identificē šadas administratīvo pakalpojumu iezīmes:

1. Administratīvie pakalpojumi tiek sniegti pēc fiziskas vai juridiskas personas pieprasījuma.

2. Administratīvo pakalpojumu sniegšana ir saistīta ar juridiski nozīmīgu nosacījumu nodrošināšanu konkrētas personas subjektīvo tiesību īstenošanai.
3. Administratīvos pakalpojumus, izmantojot pilnvaras, sniedz publiskās pārvaldes iestādes, pašvaldības.
4. Tiesības sniegt personai konkrētu administratīvo pakalpojumu un iestādes pilnvaras nosaka ar likumu.
5. Publiskā pārvaldes iestāžu darbības rezultāts ir administratīvais akts – lēmums vai juridiski nozīmīga darbība, kas apmierina personas pieprasījumu (Koliushko 2009).

Minētais pētnieks piedāvā šādu administratīvo pakalpojumu klasifikāciju:

1. Atbilstoši pilnvaru noteikšanas līmenim administratīvo pakalpojumu sniegšanai un to sniegšanas kārtības tiesiskā regulējuma veidam:
  - administratīvie pakalpojumi centralizētam regulējumam (likumi, Ministru kabineta akti);
  - administratīvie pakalpojumi ar vietējo regulējumu (pašvaldības iestāžu akti);
  - administratīvie pakalpojumi ar “jauktu” regulējumu (ja ir gan centralizēts, gan vietējs regulējums).
2. Pēc maksājuma kritērija:
  - maksas pakalpojumi;
  - bezmaksas pakalpojumi.
3. Pēc publisko pakalpojumu satura administratīvo pakalpojumu sniegšanai:
  - reģistrācija;
  - atļaujas (licences) piešķiršana;
  - sertifikācija;
  - pārbaude;
  - statusa noteikšana utt.
4. Pēc risināmo jautājumu tematikas:
  - uzņēmējdarbības (ekonomiskie) pakalpojumi;
  - sociālais dienesta pakalpojumi;
  - nodokļu administrēšanas pakalpojumi;
  - zemes dienesta pakalpojumi;
  - celtniecības un komunālie pakalpojumi utt. (Koliushko 2009).

Administratīvo pakalpojumu klasifikācija apkopota 1. tabulā.

1. tabula

Administratīvo pakalpojumu klasifikācija

Administratīvo pakalpojumu klasifikācijas kritēriji	Administratīvo pakalpojumu veidi
1. Atbilstoši pilnvaru noteikšanas līmenim administratīvo pakalpojumu sniegšanai un to sniegšanas kārtības tiesiskā regulējuma veidam	<ul style="list-style-type: none"> • administratīvie pakalpojumi centralizētam regulējumam (likumi, Ministru kabineta akti); • administratīvie pakalpojumi ar vietējo regulējumu (pašvaldības iestāžu akti); • administratīvie pakalpojumi ar “jauktu” regulējumu (ja ir gan centralizēts, gan vietējs regulējums).
2. Pēc maksājuma kritērija	<ul style="list-style-type: none"> • maksas pakalpojumi; • bezmaksas pakalpojumi.
3. Pēc publisko pakalpojumu saturā administratīvo pakalpojumu sniegšanai	<ul style="list-style-type: none"> • reģistrācija; • atļaujas (licences) piešķiršana; • sertifikācija; • pārbaude; • statusa noteikšana utt.
4. Pēc risināmo jautājumu tematikas	<ul style="list-style-type: none"> • uzņēmējdarbības (ekonomiskie) pakalpojumi; • sociālais dienesta pakalpojumi; • nodokļu administrēšanas pakalpojumi; • zemes dienesta pakalpojumi; • celtniecības un komunālie pakalpojumi utt.

Avots: autoru veidota tabula, pēc Koliushko 2009.

Pēc autoru domām, minētā klasifikācija var tikt izmantota arī Latvijas apstākļos.

Publisko pakalpojumu kvalitātes pētījumi pasaulei un Latvijā

Analizējot zinātnisko literatūru, jāsecina, ka pēdējo dažu gadu desmitu laikā pakalpojumu kvalitātes jautājumi ir bijusi praktiķu, uzņēmumu vadītāju un zinātnieku uzmanības centrā, jo sniegtu pakalpojumu kvalitāte spēcīgi ietekmē uzņēmumu darbību. Augsta pakalpojumu kvalitāte rada augstāku veikstspēju, zemākas izmaksas, klientu apmierinātību, klientu lojalitāti un paaugstina uzņēmuma rentabilitāti. Pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļi, pakalpojumu kvalitātes saistība ar klientu apmierinātību un lojalitāti, uzņēmuma rentabilitāti un efektivitāti analizēta

Gronroos 1984; Parasuraman, Zeithaml, Berry 1985; Abd. Rashid 2008; April, Pather 2008; Ali Mona un citu pētnieku darbos.

Pakalpojumu kvalitātes agrīno izpēti veica Gronross (Gronross 1984). Gronross paziņoja, ka ja organizācija vēlas gūt panākumus, ir ļoti svarīgi, lai tā izprastu klientu attieksmi pret sniegtajiem pakalpojumiem. Šajā modelī pakalpojumu kvalitāte tika novērtēta, salīdzinot sagaidāmo kvalitāti un uztverto kvalitāti.

Metodi SERVQUAL izstrādāja Parasuramans, Zeithamls un Berri (Parasuraman et al 1988, 1991, 1993, 1994). Pakalpojumu kvalitāte tiek novērtēta, aprēķinot starpību starp to, kādu kvalitāti klients sagaida, un to, ko viņš uztver, saskaroties ar apkalpošanu. SERVQUAL (1991. g. versija) ir strukturēta divās daļās. Pirmajā un otrajā daļās, katrā iekļauti 22 jautājumi, lai novērtētu klientu gaidas un apkalpošanas laikā reāli uztverto kvalitāti. Pakalpojumu kvalitātes novērtējumu iegūst, salīdzinot klientu gaidu un uztvertās kvalitātes vērtības.

Publisko pakalpojumu kvalitātes vadību Somijā pētījis V. Tuomi (Tuomi 2012). Pētījumu par saistību starp pakalpojumu kvalitāti un klientu uzvedību Spānijā veikuši M. Sanchez-Perez, J.C. Gazques-Abad, R. Sanchez Fernandez (Sanchez-Perez, Gazques-Abad, Sanchez Fernandez 2007). Pētījumu par Polijas valsts pārvaldes attīstību un pašreizējo stāvokli veikuši S. Mazur, M. Moždzeņ, M. Oramus (Mazur, Moždzeņ, Oramus 2018). Kvalitātes vadību Turcijas publiskaja sektorā analizējis S. Coskun (Coskun 2002). Pakalpojumu kvalitātes uzlabošanas iespējas Lielbritānijas publiskajā sektorā aprakstījuši K. Williams un M. Saunders (Williams, Saunders 2007). Publisko pakalpojumu kvalitāti Lietuvas pašvaldībās novērtējusi G. Kondrotaite (Kondrotaite 2012). Pētījumā secināts, ka raugoties uz kvalitāti sabiedrisko pakalpojumu kontekstā, vissvarīgākā ir patērētāja apmierinātība ar sniegtu pakalpojumu. Latvijā pie kvalitātes nodrošināšanas sistēmas izveides izglītības jomā strādājis J. Eglītis (Eglītis 2003). Kvalitātes novērtēšanas modeli lauku konsultāciju centru izglītības pakalpojumu kvalitātes nodrošināšanai izstrādājusi G. Grīnberga-Zālīte (Grīnberga-Zālīte 2011). Patērētāju apmierinātību Latvijas tūrisma tirgū pētījusi I. Medne (Medne 2011). Pakalpojumu kvalitātes ekonomisko nodrošinājumu mazos un vidējos uzņēmumos analizējusi R. Greitāne (Greitāne 2011). Klientorientētas pieejas nozīmi valsts pārvaldes attīstībā Latvijā pētījis R. Putāns (Putāns 2016). Augšminētajos pētījumos izteiktie secinājumi būtiski ietekmējuši autoru pētījumā izvēlēto metodoloģiju un pētījuma gaitu.

Administratīvo pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas rezultāti Latvijas publiskā sektora iestādēs

Pētījuma pamatā bija publisko pakalpojumu klientu izlase, kopumā 292 cilvēki Rīgā un Latvijas reģionu centros Valmierā, Ventspilī, Jelgavā un Daugavpili 2017.–2018. gadā. Pētījums tika veikts Latvijas reģionu valsts institūcijās, kas sniedz sociālās palīdzības (VSAA), nodarbinātības veicināšanas pakalpojumus (NVA); īsteno nodokļu politiku valstī (VID), īsteno valsts vides aizsardzības politiku (VARAM); sniedz juridiskās palīdzības pakalpojumus (Daugavpils Tiesa). Tika vērtēta iestāžu klientiem sniegtā administratīvo pakalpojumu kvalitātē.

Respondentu anketēšana tika veikta publisko pakalpojumu sniegšanas vietās. Respondenti tika iepazīstināti ar aptaujas saturu un mērķi. Pirms datu sniegšanas tika garantēta respondentu anonimitāte. Pētījumā tika ņemti vērā ētiskie un tiesiskie principi, lai nodrošinātu, ka netiek pārkāptas pētījuma dalībnieku personīgās tiesības. Anketa tika sagatavota pēc zinātniskās literatūras avotu parauga.

SERVQUAL metodes anketa sastāvēja no divām daļām. Katrā anketas daļā bija 22 paziņojumi par pakalpojumu kvalitāti, kas atbilstoši sadalījumam veidoja 5 dimensiju kritēriju kopumu. Klientam bija jānovērtē katrs paziņojums saskaņā ar 5 ballu skalu.

- A daļa – parādīja klienta vēlmes attiecībā uz pakalpojumu kvalitāti, kā arī dažādu kvalitātes kritēriju nozīmi klientam.
- B daļa – parādīja klienta saņemtās apkalpošanas novērtējumu;
- Abās anketas daļās vērtējamais objekts bija pakalpojumu kvalitāte kā piecu kvalitātes dimensiju kopums, kas sastāv no 22 kritērijiem, kur:
  - dimensija – materiālo ieguvumu kopums (izskats un fiziskās sastāvdaļas);
  - dimensija – drošība (uzticamība / precīza izpilde);
  - dimensija – atsaucība (rūpība un izpalīdzība);
  - dimensija – kompetence (uzmanība, uzticamība);
  - dimensija – empātija (ērta pakalpojumu saņemšana, laba komunikācija un klientu izpratne).

Datu analīzei tika izmantota statistikas programmatūras pakete “SPSS 22.0.0 for Windows”.

Tālāk analizēti 2017.–2018. gadā veikto pētījumu rezultāti. To statistiskā analīze ir atklājusi šādus rezultātus. Vidējā klientu gaidītā pakalpojuma novērtējuma vērtība ir 4,47. Vidējā uztvertā pakalpojuma novērtējuma vērtība ir 3,98. Gaidītā pakalpojuma novērtējuma rezultāti redzami 1.2. tabulā. Salīdzinot ar līdzīgu pētījumu datiem Ēģiptē un Malaizijā,

jāsecina, ka Latvija klientu gaidas par pakalpojumu ir zemākas (skat. 2. tabulu). Klienti kā svarīgākās dimensijas Latvijas publiskā sektora pakalpojumu kvalitātē, novērtējuši drošumu – vidēji 4.73 balles, atsaučību – vidēji 4.69 balles un kompetenci – vidēji 4.53 balles.

Klientu uztvertā pakalpojuma novērtējuma rezultāti redzami 3. tabulā.

2. tabula

Klientu gaidītā pakalpojuma novērtējuma raksturojums

Kvalitātes dimensijas	Anketu skaits						
	Ticamas	Zaudētas	Vidēji	Mediāna	Moda	Vidējais gaidītais pakalpojums Ēģiptē (2012)	Vidējais gaidītais pakalpojums Malaizijā (2008)
Materiālie ieguvumi	292	0	4,1575	4,2500	5,00	6,029	4,69
Drošība	292	0	4,7301	5,0000	5,00	6,194	5,81
Atsaucība	292	0	4,6986	5,0000	5,00	6,181	4,67
Kompetence	292	0	4,5325	4,7500	5,00	6,217	4,81
Empātija	292	0	4,2363	4,4000	5,00	5,836	5,73
Kopā	292	0	4,4721	4,5909	5,00	6,091	5,142

Avots: autoru veidota tabula, veicot aptaujas datu statistisko apstrādi ar SPSS 22.00 2019, pēc Ali 2012, AbdRašid 2008.

3. tabula

Klientu uztvertā pakalpojuma novērtējuma raksturojums

Kvalitātes dimensijas	Anketu skaits						
	Ticamas	Zaudētas	Vidēji	Mediāna	Moda	Vidējais uzvertais pakalpojums Ēģiptē (2012)	Vidējais uzvertais pakalpojums Malaizijā (2008)
Materiālie ieguvumi	292	0	3,9486	4,0000	5,00	3,172	4,23
Drošība	292	0	4,0616	4,2000	5,00	3,521	5,26
Atsaucība	292	0	4,0728	4,0000	5,00	3,700	4,23
Kompetence	292	0	4,0146	4,0000	5,00	3,576	4,40
Empātija	292	0	3,8479	3,8000	5,00	3,124	5,30
Kopā	292	0	3,9860	4,0000	5,00	3,418	4,68

Avots: autoru veidota tabula, veicot aptaujas datu statistisko apstrādi ar SPSS 22.00, 2019, pēc Ali 2012, AbdRašid 2008.

Pakalpojuma izpildījuma viszemākais vērtējums Latvijas publiskā sektora iestādēs piešķirts 5. kvalitātes dimensijai – empātijai – vidēji 3,84 balles, bet visaugstākais – 3. kvalitātes dimensijai – atsaucībai – vidēji 4,07 balles. Salīdzinot ar līdzīgu pētījumu datiem Ēģiptē un Malaizijā, jāsecina, ka Latvija klientu novērtējums par uztverto pakalpojumu ir vidēji augsts. Arī Ēģiptē klienti sniegusi līdzīgu vērtējumu. Savukārt Malaizijā viszemāk novērtēti materiālie ieguvumi, bet empātija – visaugstāk.

Aprēķinot starpību starp klienta uztvertā pakalpojuma novērtējumu un klienta gaidītā pakalpojuma novērtējumu, mēs iegūstam vidējo pakalpojumu sniegšanas kvalitāti, kas ir novērtēta negatīvi visās kvalitātes dimensijās. Drošības, atsaucības, kompetences dimensiju kvalitāte novērtēta attiecīgi ar -0,668b., -0,626b., -0,518b. Mazāk negatīvs kvalitātes novērtējums vērojams tikai materiālo labumu (-0,209b.) un empātijas dimensijās (-0,388b.). Salīdzinot vidējo pakalpojumu sniegšanas kvalitāti Latvijā un Ēģiptē, jāsecina, ka Ēģiptē tā novērtēta vidēji piecreiz zemāk. Savukārt Malaizijā pakalpojumu kvalitāte novērtēta mazāk negatīvi nekā Latvijā (skat. 4. tab.).

4. tabula
Publisko pakalpojumu vidējā kvalitāte Latvijā 2017.–2018. g. (ballēs)

Kvalitātes dimensija	Vidējais gaidītā pakalpojuma novērtējums (E)	Vidējais uztvertā pakalpojuma novērtējums (P)	Vidējais pakalpojumu kvalitāte (P-E)	Vidējā pakalpojumu kvalitāte Ēģiptē (2012)	Vidējā pakalpojumu kvalitāte Malaizijā (2008)
Materiālie ieguvumi	4,1575	3,9486	-0,2089	-2,857	-0,09
Drošība	4,7301	4,0616	-0,6685	-2,673	-0,11
Atsaucība	4,6986	4,0728	-0,6259	-2,481	-0,09
Kompetence	4,5325	4,0146	-0,5179	-2,641	-0,08
Empātija	4,2363	3,8479	-0,3884	-2,712	-0,09
Kopā	4,4721	3,9859	-0,4861	-2,672	-0,09

Avots: autoru veidota tabula, veicot aptaujas datu statistisko apstrādi, 2019, pēc Ali 2012, AbdRašid 2008.

Analizējot pētīto valsts institūciju klientu aptaujas rezultātus, redzams, ka pozitīvākais sniegtó pakalpojumu kvalitātes novērtējums ir DRVP klientiem (no 0,147b. līdz 0,424b.). Negatīvākais vērtējums bijis NVA

(no -0,278 līdz -0,922b.), VSAA (no -0,215 līdz -0,882b.), VID (no -0,217 līdz -0,892b.) klientiem par sniegtu pakalpojumu kvalitāti. Gandrīz trīs reizes augstāku pakalpojumu kvalitātes vērtējumu snieguši Daugavpils tiesas (no -0,092 līdz -0,323b.) un PMLP klienti (no +0,068 līdz -0,455b.) (skat. 5. tab.).

5. tabula
Publisko pakalpojumu kvalitātes novērtējums Latvijā 2017.–2018. g.,
pētīto valsts institūciju griezumā

Kvalitātes dimensija	Vidējais pakalpojumu kvalitātes novērtējums NVA	Vidējais pakalpojumu kvalitātes novērtējums VSAA	Vidējais pakalpojumu kvalitātes novērtējums DRVP	Vidējais pakalpojumu kvalitātes novērtējums DT, VZD	Vidējais pakalpojumu kvalitātes novērtējums PMLP	Vidējais pakalpojumu kvalitātes novērtējums VID
Materiālie ieguvumi	-0,278	-0,215	0,162	-0,318	0,068	-0,215
Drošība	-0,729	-0,882	0,080	-0,332	-0,345	-0,786
Atsaucība	-0,922	-0,750	0,147	-0,323	-0,455	-0,662
Kompetence	-0,783	-0,680	0,221	-0,224	-0,062	-0,567
Empātija	-0,511	-0,600	0,424	-0,092	-0,055	-0,472
Vidējā pakalpojumu kvalitāte	-0,642	-0,636	0,211	-0,254	-0,174	-0,548

Avots: autoru veidota tabula, veicot aptaujas datu statistisko apstrādi 2019.

Pētniece L. Tetrevova (Tetrevova 2008) savā darbā min efektivitāti par galveno problēmu publiskā sektora darbībā. Efektivitāte pēc Guščina (F) nozīmē noteiktas sistēmas darbības mērķu sasniegšanu, tas ir, rezultāta iegūšanu, ko novērtē, salīdzinot sasniegto stāvokli ar vēlamo. Efektivitāte vispārējā nozīmē ir iegūtā rezultāta attiecība pret tā sasniegšanas izmaksām. Pēc autoru domām, ekonomisko efektivitāti var traktēt kā organizācijas darbības rezultāta (sniegto pakalpojumu skaita) un izmaksu attiecību. Autori veikuši pētīto valsts institūciju ekonomiskās efektivitātes aprēķinus, attiecinot organizācijas sniegtu pakalpojumu skaitu pret izmaksām (skat. 6. tab.) un salīdzinājuši pētīto organizāciju ekonomisko efektivitāti ar to sniegtu pakalpojumu kvalitātes novērtējumu.

6. tabula

Pētīto valsts institūciju vidējās pakalpojumu kvalitātes un efektivitātes salīdzinājums pēc 2017.-2018. g. datiem

Valsts institūcijas	Sniegto pakalpojumu skaits attiecība pret izmaksām*	Vidējā sniegtos pakalpojumu kvalitāte
VID	0,260	-0,548
VSAA	0,129	-0,636
NVA	0,119	-0,642
PMLP	0,094	-0,174
Valsts vides dienests (DRVP)	0,025	-0,211
Tieslietu ministrija (DT, VZD)	0,012	-0,254

Avots: autoru veidota tabula, veicot aptaujas datu statistisko apstrādi 2020.

* Sniegto pakalpojumu skaits un izmaksas (uzturēšanas izdevumi) pēc VSAA, VID, NVA 2018.

Organizācijām ar augstu ekonomisko efektivitāti, efektivitātes vērtība ir lielāka vai vienāda ar 1. Kā redzams no 6. tabulas, lielāko pētīto valsts institūciju ekonomiska efektivitāte ir zema un tāda ir arī klientu novērtētā, sniegto pakalpojumu kvalitāte. Pēc iegūto datu analīzes, jāsecina, ka vērojama publiskas pārvaldes iestāžu efektivitātes cieša saistība – korelācija ar sniegto pakalpojumu kvalitāti. Pakalpojumu sniegšanas kvalitāte un efektivitāte ir svarīgs priekšnosacījums publisko pakalpojumu sniegšanas procesa uzlabošanai. Pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas modeļa ieviešana radītu sistēmu pakalpojumu kvalitātes kontrolei, pakāpeniski uzlabotu publisko pakalpojumu kvalitāti un paaugstinātu publiskas pārvaldes iestāžu ekonomisko efektivitāti. Uzlabojot klātiesnes administratīvo pakalpojumu sniegšanas organizāciju publiskās pārvaldes iestādēs, tiek veicināta efektīvāka valsts pārvalde un klientu apmierinātība.

Salīdzinot ar līdzīgu pētījumu datiem citās Eiropas un Āzijas valstīs, jāsecina, ka Latvijas publiskā sektora sniegums ir vidēji zems (skat. 7. tab.).

7. tabula
Publisko pakalpojumu kvalitātes salīdzinajums Latvijā un citās valstīs

Kvalitātes dimensija	Vidējais publisko pakalpojumu kvalitātes novērtējums Latvijā 2017.-2018. g.	Vidējais izglītības pakalpojumu kvalitātes novērtējums LLKC Latvijā 2009.-2010. g.	Vidējais pasta pakalpojumu kvalitātes novērtējums Itālijā 2000. g.	Vidējais publisko pakalpojumu kvalitātes novērtējums Ēģiptē 2012. g.	Vidējais publisko pakalpojumu kvalitātes novērtējums Malaizijā 2008. g.
Materiālie ieguvumi	-0,208	-0,505	1,3	-2,857	-0,09
Drošība	-0,668	0,367	-0,9	-2,673	-0,11
Atsaucība	-0,625	0,937	-0,2	-2,481	-0,09
Kompetence	-0,517	-0,069	-0,1	-2,641	-0,08
Empātija	-0,388	-0,040	0,7	-2,712	-0,09
Vidējā pakalpojumu kvalitāte	-0,486	0,138	0,160	-2,672	-0,09

Avots: autoru veidota tabula, veicot aptaujas datu statistisko apstrādi, 2019, pēc Grinberga-Zālīte 2011, Ali 2012, AbdRašid 2008, Franceschini 2000.

Pētījumā analizēti rezultāti, kas tika iegūti, sabiedrisko pakalpojumu klientiem novērtējot gaidīto un uztverto pakalpojumu un publisko pakalpojumu kvalitāti Latvijā.

Pētījuma laikā tika secināts, ka nav iespējams izmantot SERVQUAL metodi, nepiemērojot to katras pētāmās valsts iestādes apstākļiem.

Pakalpojumu kvalitātes novērtējums atklāja, ka sabiedrisko pakalpojumu organizāciju sniegums Latvijā neatbilst klientu vēlmēm. Pakalpojumu sniegšanas kvalitāte visās kvalitātes dimensijās novērtēta kā negatīva. Tātad arī klientu apmierinātības līmenis ar publisko pakalpojumu sniegumu ir negatīvs. Lielāko pētīto valsts institūciju ekonomiska efektivitāte ir zema un tāda ir arī klientu novērtētā, sniegtu pakalpojumu kvalitāte. Vērojama publiskas pārvaldes iestāžu efektivitātes ciešā saistība ar sniegtu pakalpojumu kvalitāti. Tādējādi paaugstinot publiskās pārvaldes iestāžu efektivitāti, varētu pieaugt arī sniegtu pakalpojumu kvalitāte. Pakalpojumu sniegšanas kvalitāte un efektivitāte ir svarīgs priekšnosacījums publisko pakalpojumu sniegšanas procesa uzlabošanai. Pakalpojumu kvalitātes novērtēšanas ieviešana pakāpeniski uzlabotu publisko pakalpojumu kvalitāti un paaugstinātu publiskas pārvaldes iestāžu ekonomisko efektivitāti. Uzlabojot klātienes administratīvo pakalpojumu sniegšanas organi-

zāciju publiskās pārvaldes iestādēs, tiktu veicināta efektīvāka valsts pārvalde un klientu apmierinātība.

Šīs analīzes rezultāti ļauj secināt, ka novērtējumā konstatētās sabiedrisko pakalpojumu nepilnības būtu jāsamazina. Svarīgs solis pakalpojumu kvalitātes uzlabošanā ir regulāru klientu aptauju veidošana, lai operatīvi novērtētu sniegtog publisko pakalpojumu kvalitāti.

Pētījuma datu faktoru analīzes rezultāti

Pētījumā iegūtajiem datiem tika veikta faktoru analīze. Veicot klientu gaidītā pakalpojuma novērtējuma faktoru analīzi tika iegūtas četras faktoru grupas (skat. 8. tab.). **I faktoru grupā**, kurus par svarīgākajiem uzskata klienti, novērtējot gaidīto pakalpojumu kvalitāti, ietilpst faktori, kas saistīti ar tādām pakalpojumu kvalitātes dimensijām kā **drošība, atsaucība, kompetence**. Šajā grupā ietilpa faktori ar koeficientu no 0,79 līdz 0,505.

Pēc svarīguma **II faktoru grupā**, ietilpa faktori, kas saistīti ar tādu pakalpojumu kvalitātes dimensiju ka **empātija**. Šajā grupā ietilpa faktori ar koeficientu no 0,765 līdz 0,559.

Pēc svarīguma tikai **III faktoru grupā** tika ierindoti faktori, kas saistīti ar **materiālo ieguvumu** pakalpojumu kvalitātes dimensiju. Šajā grupā ietilpa faktori ar koeficientu no 0,797 līdz 0,673.

Pēc svarīguma **IV faktoru grupā** ietilpa faktori, kas saistīti ar empātijas dimensiju, līdzīgi kā II faktoru grupā, tādēļ, pēc autores domām, šīs faktoru grupas (II un IV) var apvienot vienā.

8. tabula

Klientu gaidītā pakalpojuma novērtējuma datu kopējā dispersija

1	Komponentes			
	I 2	II 3	III 4	IV 5
RG_j_9	,790			
RG_j_7	,768			
RG_j_13	,734			
RG_j_8	,719			
RG_j_12	,709			
RG_j_6	,685			
RG_j_14	,682	,462		
RG_j_15	,615	,466		

1	2	3	4	5
RG_j_10	,611			
RG_j_11	,602			
RG_j_5	,565			
RG_j_16	,518	,460		
RG_j_4	,505			
RG_j_19		,765		
RG_j_18		,747		
RG_j_20		,726		
RG_j_17	,429	,666		
RG_j_21		,559		
RG_j_1			,797	
RG_j_2			,791	
RG_j_3			,673	
RG_j_22				,836

Avots: autoru veidota tabula, veicot aptaujas datu statistisko apstrādi ar SPSS 22.00 2019.

Faktoru analīzes rezultāti klientu uztvertā pakalpojuma novērtējumam doti 9. tabulā. Faktoru analīze tika veikta, izmantojot galveno komponentu analīzes metodi (PCA).

9. tabula
Klientu uztvertā pakalpojuma novērtējuma datu kopējā dispersija

	Komponentes		Komponentes	
	I	II	I	II
r_j_12	,874		r_j_8	,731
r_j_14	,856		r_j_19	,724
r_j_13	,855		r_j_20	,718
r_j_7	,832		r_j_6	,716
r_j_16	,808		r_j_18	,703
r_j_15	,787		r_j_5	,647
r_j_17	,776		r_j_4	,645
r_j_9	,769		r_j_22	,417
r_j_11	,755		r_j_2	,898
r_j_10	,746		r_j_1	,888
r_j_21	,745		r_j_3	,491
				,579

Avots: autoru veidota tabula, veicot aptaujas datu statistisko apstrādi ar SPSS 22.00 2019.

I faktoru grupā, kurus par svarīgākajiem uzskata klienti, novērtējot uztverto pakalpojumu kvalitāti, ietilpa faktori, kas saistīti ar tādām pakalpojumu kvalitātes dimensijām kā **drošums, atsaucība, kompetence un empātija**. Šajā grupā ietilpa faktori ar koeficientu no 0,874 līdz 0,645.

Pēc svarīguma **II faktoru grupā**, ietilpa faktori, kas saistīti ar tādu pakalpojumu kvalitātes dimensiju kā **materiālo ieguvumu kopums**. Šajā grupā ietilpa faktori ar koeficientu no 0,898 līdz 0,579.

Veiktās faktoru analīzes salīdzinājums datu grupām, kas attiecas uz klientu gaidītā pakalpojuma un uztvertā pakalpojuma novērtējumu, parādīja, ka klientiem svarīgākās pakalpojumu kvalitātes dimensijas, kuru sniegumu jāuzlabo ir drošums, atsaucība, kompetence un empātija. Mazākā mērā svarīgi ir faktori, kas saistīti ar materiālo ieguvumu dimensiju.

Pakalpojumu kvalitātes pētījums, kas balstīts uz faktoru analīzi, tika veikts, lai iegūtu detalizētus klientu profilus ar līdzīgiem novērtējumiem par pakalpojumu. Šī pieeja ļauj noteikt klientu grupu īpašas prasības un vajadzības attiecībā uz pakalpojumu kvalitāti un personalizēt pakalpojumu sniegšanas stratēģiju. Šī segmentēšanas metodika atvieglo personālizētu pakalpojumu sniegšanu, kuri ir pielāgoti dažādu klientu grupu īpašam vajadzībām vai vēlmēm. Pakalpojumu pielāgošana palielina klientu apmierinātību un lojalitāti (Cheung et al. 2003; Vesanan 2007; Ching-Tung Hsiao 2008; Katelo 2019).

Bibliography

- Abd. Rashid, M. H. (2008) Measuring and Achieving Quality Customer Service: A Study on Public Sector in Malaysia. Doctoral thesis. School of Hospitality and Service Management, Rochester Institute of Technology, Rochester, New York.
- Ali, M. (2012) Service quality in public services. A study of the public services in urban Egypt.
- April, G.D., Pather, S. (2008) Evaluating Service Quality Dimensions within e-Commerce SMEs. The Electronic Journal Information Systems Evaluation, Volume 11, Issue 3, pp. 109–124. Available online at: www.ejise.com
- Coskun, S. (2002) Total quality management (TQM) in the Turkish public sector: The view of public employes on practices, impacts and problems for the implementation of TQM in two public organizations. Doctoral thesis. The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University.
- Cheung, K-W., Kwok, J., Law, M.H., Tsui, K-C. (2003) Mining customer product ratings for personalized marketing. Decision Support Systems 35.
- Chih-Tung Hsiao. (2008) A study of service quality in public sector. International Journal of Electronic Business Management, Vol. 6, No. 1, pp. 29–37 (2008).

- Dinh, N.V. (2014) Administrative reform and building the state of law in Vietnam at present. Minh khue Law.
- Eglītis, J. (2003) Regional and economical aspects of assuring the quality of education. Summary of doctoral thesis. Latvian Agricultural University, Jelgava.
- Franceschini, F., Cignetti, M., Caldara, M. (1998) Comparing tools for service quality evaluation. Science, Vol. 3 No. 4, pp. 356–367, MCB UniversityPress, 1359–8538.
- Greitāne, R. (2011) Pakalpojumu kvalitātes ekonomiskā nodrošināšana mazos un vidējos uzņēmumos. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Riga.
- Grīnberga-Zālīte, G. (2011) Assurance of customer-guided training services' quality at rural advisory centres. Summary of doctoral thesis. Latvian Agricultural University, Jelgava.
- Gronroos, C. (1984) A service quality model and its marketing implications. European Journal of marketing, 18(4), 36–44.
- Katelo I., Kokina I., Raščevskis V. (2019) Service quality in the public sector of Latvia. Proceedings of the 61th international scientific conference of Daugavpils University. Part B "Social Sciences". Daugavpils, Daugavpils Universitāte.
- Koliushko, I. at all (2009) Corruption risks in the fields of administrative services and control-supervision activities of public administration in Ukraine. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/277196437>
- Kondrotaite, G. (2012) Evaluation of the quality of public services in Lithuanian municipalities. Intellectual economics. Vol. 6, No 3.
- Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. (2020) Latvijas ekonomikas attīstības pārskats. Riga.
- Mazur, S., Moźdzeń, M., Oramus, M. (2018) Public administration characteristics and performance in EU28: Poland. EC. EIPA., Cracow University of Economics.
- Medne, I. (2011) Patēriņāju apmierinātība Latvijas tūrisma tirgū. Promocijas darba kopsavilkums, LU, Rīga.
- NVA (2019) 2018. g. publiskais gada pārskats. Available at: <https://www.nva.gov.lv/lv/media/3001/download>.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. and Berry, L.L. (1988) SERVQUAL: a multi-itemscale for measuring consumer perceptions of service quality, Journal of Retailing, vol. 64, no. 1, pp. 12–40.
- Putāns, R. (2016) Role of client-oriented approach in the development of public administration: Case study of youth. Summary of doctoral thesis. Riga.
- Sanchez-Perez, M., Gazques-Abad, J.C., Sanchez Fernandez, R. (2007) Effects of service quality dimensions on behavioural purchase intentions: A study in public-sector transport. Journal of service theory and practice. 17(2): 134–151.
- Tetrevova, L. (2008) Veľkejnej ekonomie. 1. edit. Příbram: PBtisk Příbram.

- Tuomi, V. (2012) Quality management in public sector. University of Vaasa, Finland.
- VARAM, (2012) Eiropas Sociālā fonda projekts Nr. 1DP/1.5.1.2.0/08/IPIA/SIF/002 “Publisko pakalpojumu sistēmas pilnveidošana”. Visu valsts īstenoto publisko pakalpojumu izvērtēšanas un klasifikācijas rezultāti. Kopsavilkums par visu resoru pakalpojumiem. Versija 1.0, Riga.
- VARAM. (2013) Publisko pakalpojumu sniegšanas rekomendējamais modelis. Riga.
- Vesanen, J. (2007) What is personalization? A conceptual framework. European Journal of Marketing 41 No. 5/6;
- VID. (2019) Publiskais pārskats. Available at: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/publiskais_parskats_25_06_2019_-_apstiprinats.pdf.
- VSAA. (2019) Pārskats par darbību 2018. gadā. Available at: <https://www.vsaa.gov.lv/lv/media/42/download>
- Williams, C.S, Saunders, M.N. (2008) Improving service quality in the new public sector. The Routledge Nonprofit Marketing Companion.
- Гущин А.Ю., Определение эффективности и способы её оценки в системе государственного заказа, Фундаментальные исследования. – 2012. – № 9 (часть 1) – С. 204–208.

Quality of administrative services in Latvian public sector institutions

Summary

The research analyses the results obtained as a result of the evaluation by public service customers of the quality of expected and perceived public services in Latvia. In the course of this research, it has been concluded that it is not possible to use the SERVQUAL method without applying it to the circumstances of each state/ public institution researched. The service quality assessment has revealed that the performance of public service organizations in Latvia does not meet customer expectations. The quality of rendering the services is assessed as negative in all dimensions of quality. Consequently, the level of customer satisfaction with the performance of public services also is negative.

The results of this analysis demonstrate that the shortcomings of public service, identified in the evaluation, need to be reduced. An important step in reducing the shortcomings of service providers is the development of regular customer surveys in order to promptly evaluate the quality of provided public services. The evaluation of the quality of services provided by state/ public authorities and regular monitoring thereof would improve the quality of services provided and thus also the customer satisfaction.

Factor group I, which is considered the most important by customers when assessing the expected service quality, includes factors related to such dimensions of service quality as reliability, responsiveness, competence. This group included factors with a coefficient from 0.79 to 0.505.

Factor group II, according to importance, included factors related to such dimension of service quality as empathy. This group included factors with a coefficient from 0.765 to 0.559.

According to the significance of the factors, only **Factor group III** included the factors related to the dimension of service quality of tangibles. This group included factors with the coefficient from 0.797 to 0.673.

Factor group I, which is considered the most important by customers when assessing the expected service quality, includes factors related to such dimensions of service quality as reliability, responsiveness, competence and empathy. This group included factors with the coefficient from 0.874 to 0.645.

Factor group II, according to the significance of factors, included the factors related to such dimension of service quality as the set of tangibles. This group included factors with the coefficient from 0.898 to 0.579.

The comparison of the factor analysis performed for the data groups related to the evaluation of the service expected and perceived by the customers shows that the most important dimensions of service quality for customers, the performance of which needs to be improved, are reliability, responsiveness, competence and empathy. Less important factors are the factor related to the dimension of material benefit.

Key words: public sector, service quality, SERVQUAL, factor analysis, cluster analysis.

Ainārs Lerhis, Inese Grumolte-Lerhe (Latvija)

VĒSTURES INSTRUMENTALIZĀCIJA KRIEVIJAS ĀRPOLITIKĀ KRIEVIJAS UN LATVIJAS PAŠVALDĪBU SADARBĪBAS KONTEKSTĀ

Raksta mērķis ir raksturot Daugavpils un Rēzeknes sadarbību ar Krieviju Krievijas ārpolitikas humanitārās dimensijas kontekstā. Mērķa sasniegšanai veicamie uzdevumi ir, pirmkārt, kritiski analizēt Krievijas pēdējo divu gadu desmitu aktuālos ģeopolitiskos centienus attiecibā uz Baltijas valstīm, citstarp Krievijas ārpolitikas humanitāro dimensiju, tautiešu politiku un vēstures jautājumu lomu starpvalstu attiecībās.

Otrkārt, tuvāk aplūkotas divu pašvaldību – Daugavpils un Rēzeknes aktivitātes (pasākumi, iniciatīvas u.c.), kas tiek īstenotas ar Krievijas puses pašvaldību iesaisti, un kurās būtisku lomu spēlē abu valstu vēstures aspekti. Raksta izstrāde balstīta uz strukturētajām intervijām, drukātās preses kontentanalizi un dokumentu analizi.

Sadarbība dažādu valstu pašvaldību starpā ir ierasta prakse, tomēr ģeopolitisko izaicinājumu kontekstā noteiktas aktivitātes var radīt pamatu bažām. Veids, kādā dažādās vidēs tiek traktēti vēstures jautājumi, vērtejams plašākā Krievijā vērojamo tendenci, kā arī ārpolitikas un ģeopolitisko uzstādījumu kontekstā. Dažādos pašvaldību rīkotos pasākumos bieži vien parādās kolektīvās atmiņas mobilizācijas elementi. Tā var kalpot kā informatīvi ideoloģisks resurss, kas saistīts ar varas institūciju un mūsdienu politisko prakšu leģitimācijas procesu. Aktualizēta kolektīvā atmiņa kalpo citstarp kā viens no informācijas karu resursiem, veidojot īpašu cīņas lauku, ko mūsdienās mēdz apzīmēt ar jēdzienu “atmiņu kari”.

Konstatēts, ka Daugavpils un Rēzeknes pašvaldībās Krievija, gan ar tās pilsetu – Maskavas un Sanktpēterburgas, gan vēstniecības un ģenerālkonsulātā palīdzību, aktualizē Krievijas interpretāciju par vēsturi, tostarp uzturot šai interpretācijai atbilstošus simbolus un rituālus (piemēram, “Uzvaras dienas” svītinābas 9. maijā). Tāpat uzmanība tiek pievērsta PSRS perioda memoriālu un pieminekļu uzturēšanai, tos veidojot kā PSRS un Krievijas vēsturiskās atmiņas sastāvdaļu.

Būtu vēlams rast sistēmiskus risinājumus tam, lai dažādu iesaistīto pušu (Latvijas publiskās valsts varas institūciju, plāssaziņas līdzekļu, muzeju, arhīvu un bibliotēku, nevalstiskā sektora un citu aktoru) potenciāls tiktu pilnīgāk izmantots centienos panākt pašvaldību augstāku informētības limeni par tiem riskiem, ko potenciāli var saturēt sadarbība ar Krieviju. Ārpolitika nav pašvaldību atbilstības joma, un to uzdevumos neietilpst analizēt ārvalstu iekšējo un ārējo politiku. Lai vairotu sabiedrības noturību pret hibrīdapdraudējumiem un mazinātu nekorektu vēstures interpretāciju izplatības riskus, izvērtējot sadarbības veidus,

virzienus un apjomu, pašvaldībām būtu vairāk jāiedziļinās Latvijas nostājā ārpolitikas jomā.

Atslēgas vārdi: vēsturiskā politika, Krievijas tautiešu politika, pašvaldību sadarbība.

Sadarbība dažādu valstu pašvaldību starpā ir ierasta prakse, tomēr ģeopolitisko izaicinajumu kontekstā noteiktas aktivitātes var radīt pamatu bažām. Pētījuma gaitā izvērtēts, kādā veidā 2010. gada Krievijā pieņemtie “Krievijas Federācijas politikas galvenie virzieni starptautiskās kultūras un humanitārās sadarbības sfērā”, kas ietver minētās sfēras pasākumu īstenošanu Krievijas ārpolitikas ietvarā, arī tautiešu politikas ietvaros attiecībā uz ārvalstīm, tikuši izmantoti attiecībā uz Daugavpils un Rēzeknes pašvaldībām Latvijā; turklāt apstākļos, kas 2010. gadu vidū iezīmējās ar jaunām tendencēm saistībā ar koncepcijas “krievu pasaule” aktivizāciju.

Līdz šim veiktajos pētījumos daudzkārt ir tīcis konstatēts, ka Krievijai ir būtiski radit un nostiprināt Latvijas krievvalodigo iedzīvotāju piederibas izjūtu Krievijas ģeopolitiskās intereses sekmējošām interpretācijām, piemēram, par Otrā pasaules kara vēsturi. Valsts Drošības dienesta (VDD) veiktā analīze liecina, ka Krievija ar dažādu ietekmes kanālu starpniecību strādā pie tā, lai sekmētu Krievijai labvēlīgu vēstījumu izplatīšanu Latvijas informatīvajā telpā un censtos uzrunāt potenciālo “tautiešu” jauno paaudzi (VDD 2021, Valtenbergs un citi 2021). Piemēram, Krievija aktīvi veic darbības informatīvajā telpā, kuru lieto arī liela daļa Latvijas iedzīvotāju, īpaši Latgales reģionā (Valtenbergs un citi 2018).

Pašvaldības ir valsts varas līmenis, ar ko vistiešāk sastopas iedzīvotāji, tādēļ to organizētajiem pasākumiem ir būtiska loma arī izpratnes veidošanas jautājumos. Dažādos pašvaldību rīkotos pasākumos nereti parādās kolektīvās atmiņas mobilizācijas elementi. Tā var kalpot kā informatīvi ideoloģisks resurss, kas saistīts ar varas institūciju un politisko prakšu leģitimācijas procesu. Tā var tikt translēta ar simbolisku reprezentāciju sistēmas palidzību. Kolektīvā atmiņa kalpo arī kā viens no resursiem informācijas karos, veido īpašu cīņas lauku, ko mūsdienās mēdz apzīmēt ar terminu “atmiņu kari” (Šīgāķiā 2017).

Pēdējos 20 gados mūsdienu valstu politiskajā ideoloģijā un politiskajās diskusijās par pagātni aktīvi tiek izmantots termins “vēsturiskā politika”. Vācu domātājs Jirgens Häbermāss to raksturo kā veidu, kā vēstures interpretācijas ietekmē politiku un otrādi. Vēsturiskajai politikai ir vairākas pamata stratēģijas: pašreizējā politiskā režīma leģitimācija ar vēsturisko

argumentu un jaunu pieeju pagātnes izpratnei starpniecību; sabiedrības konsolidācija uz ievērojamas pagātnes, kopīga vēsturiska likteņa pamata; jaunu vēsturisku simbolu un mītu konstruēšana nolūkā stiprināt nacionālo identitāti (jauni svētki, jauni simboli un nacionālā lepnuma priekšmeti, nacionālo varoņu jauna panteona radīšana); veco mītu par vēsturisko pagātni dekonstrukcija, lietojot vēsturiskā taisnīguma atjaunošanas lozungu; kontrole pār nācijas vēsturiskās izglītības sistēmu (muzeju un memoriālā politika, vēsturiski politiskās izglītības programmas); pretdarbība vēstures falsifikācijām un aktīvas politikas izstrāde “atmiņas karos”. Kopumā vēsturiskās politikas diskurss, kas satur minētās stratēģijas, uzskatāms arī par svarīgu nacionālās drošības resursu (Pycakova 2013).

2000. gadu sākumā līdz ar Vladimira Putina nākšanu pie varas Krievijā iezīmējās aizvien aktuālā tendence federālās varas stiprināšanas un valstiska patriotisma ideoloģijas veidošanas virzienā. Bija vērojama atteikšanās no centieniem pretnostatīt impērisko vai padomju pagātni, vai arī pasludināt padomju pagātni par nepieņemamu. Līdz ar to neveiksmi piedzīvoja arī “desovjetizācijas” centieni. Aizvien vairāk tika pausta kritiska attieksme pret izteikumiem un akcijām, kas bija vērstas uz staļiniskā režīma nosodīšanu un Padomju Savienības un nacistiskās Vācijas totalitārā režīmu salīdzināšanu. Piemēram, tika uzstāts uz to, ka politisko represiju nosodījumam nav jārada pamats visa režīma nosodījumam kopumā. Aizvien biežāk bija konstatējami oficiālo valsts varas pārstāvju centieni normalizēt vēstures “grūtos jautājumus”.

Šie Krievijas iekšējie procesi atbalsojas arī Latvijā. Jomas lietpratēji atzīst, ka patvalīgu vēstures interpretāciju izplatīšana var radīt nopietrus draudus sabiedrības drošumspējai, drošībai, starpvalstu attiecībām, kā arī izaicinājumus veselīgām etnolingvistisko grupu attiecībām Baltijas valstīs, jo īpaši tādā valstī kā Latvija, kur sabiedrības etnolingvistiskais sastāvs ir izteikti neviendabigs (Drošības policija 2017). Demogrāfiskie rādītāji un socioloģisko aptauju dati liecina, ka Latvijā ir augsts potenciāls un jau reāli panākumi vēstures izmantošanai nolūkā pasliktināt drošības situāciju un izplatīt pretrunīgas attieksmes, kā arī lojalitātes mazināšanos valstij. Sašķeltā publiskā sfēra (t. i., katru etnolingvistiskā kopiena patērē informāciju galvenokārt vai no latviešu vai krievu valodā raidošiem plašsaziņas līdzekļiem) (Valtenbergs un citi 2018), neveiksmes integrācijas politikā, kā arī lielas daļas austrumslāvu izcelsmes iedzīvotāju norobežošanās no pārējās sabiedrības uztur pastāvīgu spriedzi. Manevrējot ar narrativiem par vēsturi, var tikt un tiek panākta sabiedrības, jo sevišķi austrumslāvu, uzskatu maiņa par labu Krievijas stratēģiskajām interesēm

(Lutsevych 2016). Latvijā pieejamā plašsaziņas līdzekļu vidē cirkulē dažādi ar vēstures politizāciju saistīti naratīvi, ko izplata Krievijas plašsaziņas līdzekļi – ka PSRS laikposms vērtējams pozitīvi, Latvija Padomju Savienībai pievienojās labprātigi, Baltijas valstu ceļš pašlaik ejams kopsolī ar Krieviju, Rietumvalstu mēģinājumi pārrakstīt Krievijas vēsturi savā interpretācijā apdraud Krievijas drošību, un iedzīvotāju aptaujas liecina, ka sabiedrības locekļi tiem arī piekrit (Atlantic Council 2017; Bērziņa 2016; Kaprāns 2017; Kaprāns, Saulītis 2017).

21. gs. otrā gadu desmita vidū Krievijā visai lielā mērā, tostarp arī publisko valsts varas institūciju limenī nostiprināti centieni uz vēstures jautājumiem raudzīties caur noteiktu prizmu. Proti, Krievijā tiek strādāts pie tā, lai aizsargātu noteiktu vēstures traktējumu un iespējami ierobežotu tādu interpretāciju izplatīšanu, kas neatbilst valsts varas institūciju nostājai. Šāda pieeja akcentēta 2009. gadā apstiprinātajā “Krievijas Federācijas Nacionālās drošības stratēģijā līdz 2020. gadam”. Tajā atzinīgi novērtēta cienīgas attieksmes pret vēsturisko atmiņu atdzimšana, identificējot arī vienu no galvenajiem Krievijas kultūras jomas apdraudējumiem: “Mēģinājumi pārskatīt uzskatus par Krievijas vēsturi (...) kultūras jomā pastiprina negatīvu ietekmi uz nacionālo drošību” (Стратегия., 2009), lasāms dokumentā. Savukārt Krievijas 2013. gada Ārpolitikas koncepcijā akcentēta nepieciešamība īstenot “aktīvu pretdarbību ekstrēmisma, neonacisma, jebkura veida rasu diskriminācijas, agresīva nacionālisma, antisemitisma un ksenofobijas izpausmēm, kā arī centieniem pārrakstīt vēsturi ar mērķi radīt konfrontāciju un veicināt revanšismu starptautiskajā politikā, un pārskatīt Otrā pasaules kara iznākumu, veicināt vēstures diskusiju depolitizāciju, to pāreju vienīgi akadēmiskā gulsnē” (Концепция., 2013).

Pievēršoties valstu sadarbībai pašvaldību līmenī, secināms, ka gan Sanktpēterburga, gan Maskava “tautiešu politikas” ietvaros ir darbojušās kā Krievijas ārpolitikas īstenotājas, izvēršot to programmas Daugavpilī, Rēzeknē un citās Latvijas pašvaldībās. Piemēri sadarbībai ir dažādi. Daugavpilī tikušas īstenotas citstarp arī Krievijas ģenerālkonsulāta aktivitātes, kas vērstas uz kultūras, humanitārās sadarbības stiprināšanu, kā arī tautiešu politikas ieviešanu (Lerhis un citi 2019). 2015. gada 28. aprīlī Krievijas vēstnieks Aleksandrs Vešņakovs ieradās Daugavpilī, lai teiktu svinīgu uzrunu, sveiku Latvijas pilsētu ar Lielā Tēvijas kara uzvaras 70. gadienу un pasniegtu piemiņas medaļas kara veterāniem (Gorod.lv 2015a). Minēto apbalvojumu ieviesa Krievijas prezidents Vladimirs Putins, lai “Uzvaras dienā” godinātu Lielā Tēvijas kara dalībniekus.

Saskaņā ar pašvaldībās aptaujāto respondentu sniegtajām atbildēm, Latvijā atzīmējamā Nacisma sagraves dienā un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienā 8. maijā, atšķirībā no 9. maija Uzvaras dienas svinībām, ierasti runas netiek teiktas, kapsētās piemin un godina kritušos.

Daugavpilī pārskata periodā ik gadu vērienīgi tīcīs atzīmēts 9. maijs, kad tiek svinēta PSRS uzvara pār nacionālsociālistisko Vāciju un Otrā pasaules kara noslēgums Eiropā. Par godu šim notikumam veidota īpaša svētku programma, ietverot, piemēram, svētku gājienus, Krievijas ģenerālkonsula uzrunas, svinīgu ziedu nolikšanu pie pieminekļa “Mūžigā uguns”, kā arī īpašas koncertu programmas. Daugavpilī norisošos pasākumus domes pārstāvji paši raksturojuši kā masveidīgus. Krievu organizācijas esot vērsušās domē ar aicinājumu palīdzēt pasākumu organizēšanā un skolēnu piesaistē tiem, taču atsaucība šiem aicinājumiem neesot izrādīta (Dukšinskis 2018). Vienlaikus pastāvējusi prakse 9. maija svinībās iesaistīties arī Daugavpils pilsētas vadībai (piemēram, 2014. gadā ziedu nolikšanas ceremonijā) (Gorod.lv 2014). 2015. gadā svētku pasākumos piedalījās pilsētas mērs (Gorod.lv 2015b). Sekojot Krievijā izveidotai iniciatīvai, 2016. gadā tika īstenota reģistrācija akcijai “Nemirstīgais pulks”, kurās mērķis ir saglabāt atmiņu stāstus par Lielo Tēvijas karu un nodot tos nākamajām paaudzēm (*Бессмертный полк. Устав Полка*).

Zīmīgi, ka pārskata periodā 9. maija svinības Daugavpilī tika atainotas arī krievu televīzijas kanāla “Rossija” (*Россия*) reportāžā, pozitīvi izceļot Daugavpili uz pārējās Latvijas fona. 2017. gada 9. maija svinībām Daugavpilī Dubrovina parkā tika izveidota “Atmiņu siena”, kur tika izvietotas Lielā Tēvijas kara dalībnieku fotogrāfijas (Gorod.lv 2017). Minētā akcija Daugavpili tika rīkota arī 2018. gadā (Gorod.lv 2018).

2015. gadā Daugavpilī tika aizsākta jauna tradīcija, proti, starptautiski kara vēstures rekonstrukcijas klubu festivāls “Dinaburg 1812”, kurā atainota vēsturiskā kauja starp Francijas Napoleona armiju un Krievijas impērijas karaspēku (cietokšņa garnizonu) pie Dinaburgas (Daugavpils) cietokšņa 1812. gada jūlijā (Latvijas Sabiedriskie mediji, 2018). Pasākuma sākumā svinīgi virs cietokšņa pacelts karogs, kas ir precīza karoga kopija visu nozīmīgāko militāro nocietinājumu karogam Krievijas impērijā. 2015. gadā Daugavpilī arī ieradās trīs vēstures notikumu rekonstrukcijas klubi no Rīgas, Ukmerģes (Lietuva), kā arī kara vēstures apvienība “Tēvzeme” no Maskavas (Daugavpils pilsētas pašvaldība, 2015). Trīs gadus vēlāk, 2018. gada 4. starptautiskajā festivālā ieradās 14 vēstures rekonstrukcijas klubi, kas pārstāvēja Latviju, Lietuvu, Poliju, Vāciju, Baltkrieviju un Krieviju (Daugavpils pilsētas pašvaldība, 2018).

Publiskajā telpā (piemēram, Rotko centrā sniegtajos aprakstos) no vairākiem Daugavpils vēsturiskajiem nosaukumiem tīcīs izcelts nosaukums Dvinska, kas, pamatojoties uz cara lēmumu, 1893. gadā aizstājis Dinaburgas nosaukumu. Šis nosaukums iepretī citiem vēsturiskajiem nosaukumiem īpaši izcelts, neraugoties uz faktu, ka pilsēta šādi bija dēvējama salīdzinoši neilgu laikposmu – 27 gadus (Faibuševičs 2018). Pilsētai tās pastāvēšanas laikā ir bijuši vairāki nosaukumi: Dinaburga (1275.–1893. g.), īslaicigi Borisoglebska (1656.–1667. g.), Dvinska (1893.–1920. g.), un Daugavpils (kopš 1920. g.).

Aplūkojot Rēzeknē rīkotos pasākumos, var secināt, ka šeit sarīkojumi, kuros ietvertas atsauces uz vēstures notikumiem, organizēti ievērojami retāk nekā mūzikas, teātra mākslas un izklaides pasākumi. Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienā 8. maijā Rēzeknes pilsētas pašvaldības pārstāvji apmeklējuši ar Otrā pasaules kara laiku saistītās vietas un nolikuši ziedus. Piemiņa tiek attiecināta ne tikai uz Sarkanās armijas kritušajiem karavīriem, bet uz visiem upuriem, arī ebreju kapos, Ančupānu memoriālā.

Lietpratēji norādījuši, ka 8. maijs iepretī 9. maijam Rēzeknē tiek svinēts ievērojami klusāk (Teirumnieks 2018). Pasākumu rīkošanai atbalsts saņemts no Krievijas ģenerālkonsulāta Daugavpilī, Rēzeknes Krievu kopienas, kara veterānu biedrības “Latvijas antihitleriskās koalīcijas cīnītāju asociācija” (LAKCA), kā arī Rēzeknes pilsētas domes un uzņēmējdarbības vides pārstāvjiem. 2016. gadā arī Rēzeknē tika iedibināta akcijas “Nemirīstīgais pulks” rīkošana, kurās ietvaros organizēts gājiens ar Otrā pasaules kara veterānu portretiem.

Pasākumu intensitātē gan laika gaitā esot mazinājusies. Vienlaikus 9. maija pasākumus lietpratēji atzīst par labi organizētiem, un tajos ir piedalijušies Krievijas un Baltkrievijas vēstniecību pārstāvji, dažkārt arī vēstnieki. Mācību gada atklāšanas pasākumos Rēzeknes 2. vidusskolā nereti viesojušies Krievijas vēstniecības pārstāvji, kuri teikuši apsveikuma vārdus vai dāvinājumā pasnieguši grāmatas (Teirumnieks 2018).

Rēzeknē līdzīgi kā Daugavpilī 27. jūlijā visai plaši atzīmētas pilsētas atbrīvošanas no nacistiskās Vācijas karaspēka (1944. gadā) gadadienas. Svinībās pienācīga uzmanība gan nav tikusi veltīta faktam, ka šī atbrīvošana Latvijai nozīmēja vienas okupācijas varas nomaiņu ar citu.

Pasākumiem, kurus Krievija izmanto savu ārpolitisko interešu īstenošanai, atbalstu sniegušas arī Rēzeknes iestādes un organizācijas. Piemēram, Rēzeknes Nacionālo biedrību kultūras nams ne tikai organizējis koncertus un izrādes, bet arī 27. jūlija svinības par godu Rēzeknes “atbrīvošanai no vācu fašistiem”. Par ikgadēju tradīciju 27. jūlijā pie pieminekļa “Rēzek-

nes atbrīvotājiem” bija kļuvis svētku pasākums, ko organizē LAKCA sadarbībā ar Rēzeknes Nacionālo biedrību kultūras namu.

Nobeigums

Kopumā konstatējams, ka, Daugavpilij un Rēzeknei sadarbojoties ar Krieviju, pašvaldību uzmanība vairāk tikusi koncentrēta uz sadarbības ieguvumiem, savukārt iespējamo risku izvērtēšana palikusi otrajā plānā. Pilsētu savstarpējā sadarbībā bijuši iesaistīti dažādi aktori – publiskās valsts varas institūciju un uzņēmējdarbibas vides pārstāvji, kā arī nevalstiskais sektors. Daugavpils un Rēzeknes pašvaldību pārstāvji saskata un uzsver kultūras sadarbību, taču trūkst izpratnes par to, ka arī kultūra ir politikas sastāvdaļa Krievijā. Abu pilsētu pašvaldību līmenī šajā kontekstā būtiskie riski netiek pietiekami novērtēti, jo sevišķi valsts drošības kontekstā. Sadarbības virzieni, ko Krievijas pašvaldības piedāvājušas Latvijas Daugavpils un Rēzeknes pašvaldībām, atbilst dokumentā “Krievijas Federācijas politikas galvenie virzieni starptautiskās kultūras un humanitārās sadarbības sfērā” noteiktajām kaimiņvalsts darbības jomām sakaros ar ārvalstīm, tādēļ sadarbības partneri un tematika pašvaldību rīkotos pasākumos būtu īpaši rūpīgi jāvērtē. Primāri sadarbība tiek īstenota ekonomikas, kultūras un humanitārajā jomā, un redzams, ka Krievijas tautiešu politikas īstenošanai sadarbība radījusi auglīgu augsns. Piedaloties dažādu pasākumu veicināšanā šajās jomās, Daugavpils un Rēzeknes pašvaldības pastarpināti tikušas iesaistītas Krievijas tautiešu politikas realizācijā un Krievijas kultūras un humanitārās politikas pamativzīni īstenošanā. Jāatzīst, ka ne vienmēr pašvaldības ir pietiekami informētas par faktu, ka Krievijas pašvaldības darbojas saskaņā ar Krievijas valsts ārpolitikas pamatlīnijām.

Pašvaldību uzdevumos neietilpst ārvalstu iekšējās un ārējās politikas analīze. Izvērtējot sadarbības veidus, virzienu un apjomu, turpmāk būtu vairāk jāņem vērā Latvijas nostāja ārpolitikas jomā, kā arī publiskās valsts varas institūcijām, kuru kompetencē ietilpst ārpolitikas veidošana, būtu jāvelta zināmas pūles galveno ārpolitisko līniju skaidrošanai dažādiem aktoriem, citstarp pašvaldībām.

*Raksts tapis Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projekta
“Vēstures politizācija: postfaktuālās pieejas Latvijas un Krievijas
attiecībām XX gadsimtā, instrumentalizācija, izaicinājumi
demokrātijai, mācības un pretlīdzekļi” (lzp-2018/1-0322) ietvaros.*

Bibliogrāfija

- Atlantic Council. (2017) *Russian Narratives on NATO's deployment*. Pieejams: <https://medium.com/dfrlab/russian-narratives-on-natos-deployment-616e19c3d194> (skat. 28.11.2020).
- Bērziņa, I., zin. red. (2016) *Sabiedrības destabilizācijas iespējamība Latvijā: potenciālie nacionālās drošības apdraudējumi* (in Latvian). Rīga: LNAU Drošības un stratēģiskās pētniecības centrs. Pieejams: https://www.naa.mil.lv/sites/naa/files/document/4_WP%2004-2016.pdf (skat. 16.07.2021).
- Daugavpils pilsētas pašvaldība. (2015) *Aktualitātes. Daugavpils cietoksnī norisi-nājās pirmais Kara vēstures rekonstrukcijas klubu festivāls* (in Latvian). Pieejams: <https://daugavpils.lv/lv/47/read/10553> (skat. 12.09.2021).
- Daugavpils pilsētas pašvaldība. (2018) *Aktualitātes. 4. starptautiskais kara vēstures rekonstrukcijas klubu festivāls* (in Latvian). Pieejams: <https://www.daugavpils.lv/lv/584> (skat. 12.10.2021).
- Drošības policija. (2017) *Publiskais pārskats par Drošības policijas darbību 2016. gadā* (in Latvian). Rīga.
- Gorod.lv. (2015a) *А. Вешняков вручил ветеранам Даугавпилса юбилейные медали*. Pieejams: <http://www.gorod.lv/novosti/254924-a-veshnyakov-vruchil-veteranam-daugavpilsa-ubileinyemedali#ixzz5PIE0gvG4> (skat. 07.10.2021).
- Gorod.lv. (2014) *Несмотря на советы некоторых политиков, вице-мэр Даугавпилса намерен участвовать в мероприятиях в честь Дня победы*. Pieejams: <http://www.gorod.lv/novosti/230252-nesmotryana-sovety-nekotoryh-politikov-vitse-mer-daugavpilsa-nameren-uchastvovat-v-meropriyatiyah-v-chestdnya-pobedy#ixzz5PIdHR3A6> (skat. 24.08.2021).
- Gorod.lv. (2015b) *С возложением цветов к Вечному огню в Даугавпилсе начинают отмечать День Победы*. Pieejams: <http://www.gorod.lv/novosti/255240-s-vozlozheniya-tsvetov-k-vechnomu-ognu-vdaugavpilse-nachinaut-otmechat-den-pobedy#ixzz5PIdjoJ8D> (skat. 03.06.2021).
- Gorod.lv. (2017) *9 мая в Даугавпилсе вновь пройдет акция “Бессмертный полк”!* Pieejams: <http://www.gorod.lv/novosti/281162-9-maya-v-daugavpilse-vnov-proidet-aktsiya-bessmertnyipolk#ixzz5PIkFxFY1> (skat. 16.09.2021).
- Gorod.lv. (2018) *Ветераны в странах Балтии в честь 9 мая получат от России no 130 €*. Pieejams: <http://www.gorod.lv/novosti/293192-veterany-v-stranah-baltii-v-chest-9-maya-poluchat-ot-rossii-po130 %E2%82%AC#ixzz5PImBVHFs> (skat. 28.09.2021).
- Intervija ar Andreju Faibuševiču. (2018) 27. jūnijā Daugavpilī.
- Intervija ar Edmundu Teirumnieku. (2018) 19. jūlijā Rēzeknē.
- Intervija ar Jāni Dukšinski. (2018) 5. jūlijā Daugavpili.
- Kaprans, M. (2017) *Isolating Russia's three master narratives in Latvia*. Pieejams: <https://www.stopfake.org/en/isolating-russia-s-three-master-narratives-in-latvia/> (skat. 27.08.2021).

- Kaprāns, M., Saulitis, A. (2017) *Latvijas sociālās atmiņas monitorings* (in Latvian). Pieejams:http://saliedetiba.saeima.lv/attachments/263_socialas_atminas_monitorings.pdf (skat. 03.09.2021).
- Latvijas Sabiedriskie mediji. (2018) *Festivālā Daugavpilī rekonstruēs vēsturisko kauju par Dinaburgas cietoksni* (in Latvian). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/izklaide/festivala-daugavpili-rekonstruesvesturisko-kauju-par-dinaburgas-cietoksni.a284911/> (skat. 03.08.2021).
- Lerhis, A., Bērziņš, G., Keišs, A., Latišenko, A. (2019) *Krievijas sadarbība ar Latvijas pašvaldībām* (in Latvian). Rīga: Austrumeiropas politikas pētījumu centrs. Pieejams: <http://appc.lv/wp-content/uploads/2019/06/APPC-Latgales-apskats-2019.pdf> (skat. 21.09.2021).
- Lutsevych, O. (2016) *Agents of the Russian World: Proxy groups in the contested neighbourhood*. Pieejams: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-04-14-agents-russian-world-lutsevych.pdf> (skat. 12.11.2020).
- Valsts drošības dienests (2021) *Publiskais pārskats par Valsts drošības dienesta darbību 2020. gadā* (in Latvian). Rīga: Valsts drošības dienests. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/lv/noderigi/gada-parskatil/> (skat. 16.08.2021).
- Valtenbergs, V., Beizītere, I., Krūmiņa, I., Avotniece, Z., Grumolte-Lerhe, I. (2021) *Valsts atbalsts plāssaziņas līdzekļiem laikposmā no 2014. gada līdz 2019. gadam* (in Latvian). Rīga: Latvijas Republikas Saeima. Pieejams: https://www.saeima.lv/petijumi/Plassazina_%202014.-2019.pdf (skat. 10.09.2021).
- Valtenbergs, V., Grumolte-Lerhe, I., Avotniece, Z., Beizītere, I. (2018) *Krievijas ietekme Latvijas informativajā telpā* (in Latvian). Rīga: Latvijas Republikas Saeima. Pieejams: https://www.saeima.lv/petijumi/Krievijas_ietekme_Latvijas_informativaja_telpa_elektroniski.pdf (skat. 16.12.2020).
- Бессмертный полк. Устав Полка.* Pieejams: <http://www.mopolk.ru/ustav-polka> (skat. 23.08.2021).
- Концепция внешней политики Российской Федерации* (2013) Pieejams: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186 (skat. 06.08.2021).
- Романова К. С. (2017) Дискурсы исторической памяти (продолжение). *Дискурс-Пи.* № 1. С. 39. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/diskursy-istoricheskoy-pamyati-prodolzhenie> (skat. 07.08.2021).
- Русакова О. Ф. (2013) Дискурс исторической политики в контексте национальной безопасности. *Дискурс-Пи.* №1–2. С. 187–189. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/diskurs-istoricheskoy-politiki-v-kontekste-natsionalnoy-bezopasnosti> (skat. 07.08.2021).
- Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года* (2009) Pieejams: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html> (skat. 12.09.2021).

Instrumentalization of History in Russian Foreign Policy in the Context of Cooperation of Municipalities of Russia and Latvia

Summary

The aim of the article is to describe the cooperation of Daugavpils and Rēzekne with Russia in the context of the humanitarian dimension of Russia's foreign policy. The tasks to be achieved are, firstly, to critically analyze Russia's current geopolitical aspirations towards the Baltic States over the past two decades, including the humanitarian dimension of Russia's foreign policy, compatriot policy and the role of historical issues in interstate relations.

Secondly, the activities (events, initiatives, etc.) of two local municipalities – Daugavpils and Rēzekne, which are implemented with the involvement of local municipalities on the Russian side, and in which aspects of the history of both countries play an important role, are examined in more detail. The article is based on structured interviews, content analysis of the print press and document analysis.

Cooperation between municipalities in different countries is a common practice, however certain activities in the context of geopolitical challenges may give rise to concern. The way in which historical issues are treated in different environments can be assessed in broader context of trends in Russia, as well as foreign policy and geopolitical settings. Elements of collective memory mobilization often appear in various municipal events. It can serve as an ideological resource related to the process of legitimization of power institutions and political practices. Up-to-date collective memory serves, among other things, as one of the resources of information wars, creating a special battlefield, which today is often referred to as the “memory wars”.

It has been found that in Daugavpils and Rēzekne municipalities, Russia, with the help of its cities of Moscow and St. Petersburg, as well as the embassy and consulate general, updates Russia's interpretation of history, including maintaining symbols and rituals (eg. Victory Day celebrations on May 9). Attention is also paid to the maintenance of memorials and monuments of the USSR period, creating them as a part of the historical memory of the Soviet Union and Russia.

It would be desirable to seek systemic solutions so that the potential of various stakeholders (Latvian public authorities, the media, museums, archives and libraries, the non-governmental sector and other actors) could be used more fully in efforts to achieve a higher level of awareness of potential risks stemming from cooperation with Russia. Foreign policy is not the responsibility of local governments, and their tasks do not include the analysis of foreign domestic and foreign policy. Therefore, in order to increase the public's resilience to hybrid threats and reduce the risks of spreading incorrect interpretations of history, local governments should pay attention to Latvia's position in the field of foreign policy by assessing the types, directions and scope of co-operation.

Key words: historical policy, Russian compatriot policy, municipal cooperation.

Evita Lipe, Aija Lukstraupe (Latvija)

INTRAVERTU UN EKSTRAVERTU IZGLĪTOJAMO IESAISTE TIEŠSAISTES MĀCĪBU PROCESĀ (TEORĒTISKAIS APSKATS)

COVID-19 pandēmijas laikā izglītības iestādēs mācību process nomainījās no klāties uz attālinātām un tiešsaistes mācībām. Gan pedagogiem, gan izglītojamiem tas bija liels izaicinājums, īpaši apgūstot jaunās tehnoloģijas un attālinātās mācību metodes. Vairums gadījumos pedagogi saskārās ar grūtībām iesaistīt atsevišķus izglītojamos, arī pieaugašo izglītošanā, aktivai līdzdalībai nodarību laikā, kas izraisīja gan stresu, gan vilšanos. Teorētiskā apskata mērķis ir apzināt atšķirības starp intravertu un ekstravertu izglītojamo mācību sasniegumiem tiešsaistes mācību vidē, kā arī mācību metožu pielietojamību efektīvākai mācību procesa norisei.

Atslēgas vārdi: ekstraversija, intraverts, intraversija, ekstraverts, mācību metodes, tiešsaistes mācību process.

20. gadsimta sākumā K.G. Jungs (Jung 1971) izvirzīja hipotēzi, ka cilvēkiem piemīt individuālas personības īpatnības, kas nosaka kā cilvēki uztver un mijiedarbojas ar ārējo pasauli. K.G. Jungs secināja, ka cilvēkus raksturo divi fundamentāli mijiedarbības veidi ar pasauli – intraversija un ekstraversija. Tomēr, saskaņā ar Junga pieeju, cilvēkus nevar iedalit vien ekstravertos un intravertos, jo paralēli tiem pastāv arī komplikētas individuālpshologiskas īpatnības, kas izriet no cilvēka psihiskajām funkcijām – domāšanas, emocijām, sajūtām un intuīcijas. Balstoties uz dominējošo no pieminētajiem, veidojas noteikti cilvēku tipi – domātājs, emocionālais, sensitivais, intuitīvais. Katra tipa pārstāvji var būt vairāk intraverti vai ekstraverti orientēti. Savukārt pie intraversijas enerģijas gūšanas avots ir iekšējā pasaule. Ekstraverti orientēti cilvēki ir aktīvi, uz ārpasauli vērsti, bet mazāk tendēti uz introspekciju. Intraverti orientētie cilvēki ir apcerīgi, tendēti uz pašanalīzi. Bieži ārējās pasaules aktivitātes intravertus cilvēkus nogurdina un iztukšo, nevis sniedz energiju, kā tas ir pie ekstraversijas. Ekstraversija un intraversija ir fizioloģiski determinētas, tādēļ intraverti un ekstraverti cilvēki būtiski atšķirās savās reakcijās, izvēlēs un adaptācijas veidos pasaулē. Intraversijas un ekstraversijas noteikšanai ir izstrādātas vairākas metodikas, kas balstās to autoru teorētiskajos konceptos, kuri tālāk attīstīja K.G. Junga radīto koncepciju (Wilt&Revelle 2009).

Intraversijas un ekstraversijas jēdzieni tikuši izmantoti, lai izprastu un aprakstītu dažādus mācīšanās stilus. Atšķirības mācīšanās stilos un pieejās visizteiktākās ir cilvēkiem ar augstiem intraversijas un ekstraversijas rādītājiem. Savukārt, cilvēki, kuriem viena vai otra rādītāja izteiktība nebija dominējoša, tika traktēti kā ambiverti, kas nozīmē aptuveni līdzvērtīgi izteiktas ekstraversijas un intraversijas pazīmes. Nozīmīgi, ka, nonākot zināmos sociālos apstākļos, intraverti cilvēki ārēji var tiekties izpausties kā ekstraverti. Minētais skaidrojams ar to, ka mūsdienu pasaule ekstravertajiem cilvēkiem raksturīgās īpašības un izpausmes tiek augstu novērtētas un pieprasītas, piemēram, Rietumu kultūrā (Little 2011). Tāpat svarīgi diferencēt intraversijas izpausmes no tādām psihiskām grūtībām kā, piemēram, sociālā fobija, kas ir psihisks traucējums trausmaino traucējumu sadaļā psihiatrijā. Sociālā fobija neļauti cilvēkam mijiedarboties ar cītiem un būt adekvātam saskarsmē, kamēr intraversija paredzētu, ka šāds cilvēks ir vairāk orientēts uz saskarsmes dzīluma, emocionālās intensitātes un intimitātes nodrošināšanu. Sociālās fobijas pamatā ir traumatiskā attiecību pieredzē gūta dziļa, iracionāla kauna sajūta, kas liedz šādam cilvēkam pieļaut, ka apkārtējie varētu mijiedarbībā neatkārtot traumatisējošo atstumšanas un noniecināšanas pierdzi.

Saskaņā ar pētījumu (Schaubhut & Thompson 2008), kurā piedalījās vairāk nekā 100 000 studentu, kas uzņemti 75 programmās, tika konstatēts vienāds skaits intravertu un ekstravertu studenti. Pannapakers (Pannapacker 2012) liek domāt, ka šis novērtējums var būt zems, jo intraversijai ir pievienota kultūras stigma, un līdz ar to daži studenti nevēlas atzīt, pat konfidenciāli, tādas izvēles kā palikšana mājās un lasīšana vietā apmeklējot saviesīgu pasākumu.

Ir veikti pētījumi, lai noskaidrotu, kā intraverti studenti atšķiras no ekstravertiem iesaistē mācību procesā. Nussbaum atklāja, ka sesto klašu intravertie skolēni, dod priekšroku sadarbības pieejai grupu diskusijās, jaunu koncepciju attīstīšanā, nevis būt pretrunā citu domām, kā to mēdza darīt ekstraverti (Nussbaum 2002).

Saskaņā ar Sadegi (Sadeghi 2012) un Šarpu (Sharp 2008), intraverti studenti var mācīties perfekti, klusi un pārdomājot. Viņu uzmanība turpinās iekšēji savām idejām, domām un iespādiem. Viņi mēdz arī būt pašpietiekami un dot priekšroku patstāvīgam darbam. Intravertiem izglītojamiem ir vajadzigs laiks, lai to apstrādātu iekšēji. Turklat intravertam izglītojamam nav ērti apspriesties grupās, un viņi var vilcināties runāt nodarbībās. Turklat intravertam tipam ir nepieciešams pietiekami daudz laika, lai pabeigtu savu darbu. Viņi jutīsies ērtāk, ja viņiem netiks piespiests

runāt nodarbībās, bet tiktu dota priekšroku brīvprātīgam ieguldījumam (Molinuevo & Torrubia 2013).

Pētījumi apliecinā, ka kopīgs mācīšanās process ir saistīts ar kognitīviem un emocionāliem ieguvumiem. Kopīgs mācīšanās process rada priekš-noteikumus augstākām radošuma izpausmēm, veicina stabili pašvērtējumu, uzlabo savstarpejo attiecību kvalitāti, veicina pozitīvu attieksmi pret pasniedzējiem un mācību procesu kopumā (Smith, Sheppard, Johnson & Johnson 2005). Mācību process tiešsaistē var tikt organizēts tāpat klātienē, izmantojot tās pašas mācību metodes, arī grupu darbus. Mācību procesā gan klātienē, gan tiešsaistē izmantojamās tehnikas, lai intravertie izglītojami nejustu diskomfortu (Jacobs 2014):

- *Maksimāla mijiedarbības ar vienaudžiem.* Mācību procesā kopumā var pastāvēt četri mijiedarbības līmeņi starp pasniedzēju un izglītojamiem. Pirmais līmenis paredz nelielu izglītojamo aktivitāti, vairāk klausoties pasniedzējā un piefiksējot izklāstīto materiālu. Otrs līmenis paredz, ka pasniedzējs pārrunā materiāla nianses tieši ar kādu no izglītojamiem. Trešais līmenis paredz izglītojamo darbu grupās. Ceturtais līmenis paredz patstāvīgu izglītojamo darbu bez aktīvas pasniegšēja līdzdalības. Mācību procesā vēlams mijiedarbības līmeņus kombinēt. Izglītojamo aktīva verbāla iesaistīšanās biežāk ir raksturīga otrajam, trešajam un ceturtajam līmenim. Intraverts otrajā līmenī var izjust pat vairāk nedrošību un trauksmi, nekā pārējos, jo tas paredz komunikāciju ar pasniedzēju, kad pārējā auditorija klausās.
- *Heterogēna izglītojamo grupēšana,* kas paredz atvieglot sadarbību izglītojamiem no dažādās vides, ar dažādu pieredzi, jo visiem jāstrādā kopā ar vienotu mērķi. Ieteicamais skaits grupa 4 izglītojamie un grupa darbojas vairāk kā par vienu aktivitāti vai uz visu dienu.
- *Pozitīva savstarpeja atkariba.* Tā ļauj sajust kopību, uzticēšanos un darba rezultātus kā kopīgas energijas ieguldījuma radītus. Kāda grupas dalībnieka diskomforts rūp visiem grupas dalībniekiem.
- *Plašāka sadarbības nozīmes izpratne.* Tā ļauj apjaust, ka rūpes un atbildība var tikt pārnestas no mazās grupas uz plašāku sociālo kontekstu.
- *Vienādas iespējas līdzdarboties.* Šī principa ievērošana palīdz intravertiem izglītojamiem uzdirkstēties darboties un saredzēt savu ieguldījumu. Bieži ekstravertie mācību procesa dalībnieki var mēģināt kļūt dominējoši. Tehnikas, kas ļauj ištenot vienādu līdzdarbību ir:
  - dot laiku pārdomām, pirms verbāli apspriest informāciju grupā;

- dot iespēju sākotnēji strādāt pārī, un tikai pēc tam iesaistīties plašāku grupu darbā.
- internets un iespēja sazināties rakstiski, var atvieglot intravertam iesaistišanos diskusijās, izteikt savu viedokli un tikt uzklasītam, jo, dažkārt, tieša verbāla komunikācija un klāties diskusijas, rada apstākļus ekstravertu dominēšanai.
- vienādu iespēju līdzdarboties var nodrošināt arī lomu un atbildību sadališana izglītojamo vidū. Tā, piemēram, grupā iespējamas tādas lomas kā iedrošinātājs, laika kontrolieris, saskarmes intensitātes uzraudzītājs, pretēja viedokļa provocētājs, atbildīgais par darba materiāliem. Pie kam, ir efektīvi, ja konkrētas lomas, kas prasa vairāk ekstravertas izpausmes, tiek iedalitas intravertiem, kas ļauj tiem attīstīt trūkstošās kapacitātes. Pielietojot minētās tehnikas, jāraugās, lai iespēju kvalitatīvi piedalīties, gūtu visi izglītojamie, neraugoties uz dominējošu intraversiju vai ekstraversiju. Jāņem vērā, ka jākontrolē tendence izdarīt pārsteidzīgus secinājumus par grupu darba procesu, piemēram, nebūtu vēlams nepareizi traktēt intraverta lēnāku iestrādāšanos vai apdomīgumu kā pretestības grupas darbam izpausmi.
- *Apgūt sadarbības prasmes.* Sadarbības prasmes ir veidojamas un ir jāuzmanās pieņemt, ka tās ir vienlīdz labi attīstītas visiem. Intravertiem sadarbības prasmju apgūšana ir sevišķi svarīga. No mācību procesa vadirāja puses svarīga pacietība un spēja saskatīt un atzīmēt izglītojamo panākumus, sevišķi minētais attiecas uz intravertiem, kuriem sadarbības iemaņu apgūšana prasa vairāk resursu. Pētījumos iegūti apliecinājumi, ka grupas savā darbā cieš neveiksmes, ja tajās pārmērigi dominē bailes tikt vērtētiem. Uzslavas, patiesa ieguldījuma novērtēšana rada sirsnīgu atmosfēru un veicina intraverto aktivitāti. Savstarpēja cieņa un pieņemšana veicina pozitīvu atmosfēru un ļauj intravertiem justies drošāk un vieglāk sadarboties ar citiem, jo tiesi intravertie izglītojamie jūtīgāk reagē uz izaicinošu un konfliktejošu atmosfēru. Svarīgi, ka grupas dalībniekiem ir iespēja izjust katra individuālo ieguldījumu kopejā darba rezultātā. Pastāv trīs veidi kādos grupas dalībniekiem var ļaut izjust individuālo ieguldījumu kopīgajā darbā: izglītojamie tiek vērtēti tikai pēc tā darba kvalitātes, ko viņi padarījuši individuāli; katram dalībniekam ir jāienes noteikts individuāls ieguldījums; grupas dalībnieks/dalībnieki, kuru spējas kādā jomā ir labākas nekā pārējiem, iegulda rūpes pārējo izglītošanā, nevis strādājot viņu vietā. Tāpat efektīvi ir uzdevumi, kuri prasa vienlaikus

vairāku spēju un prasmju demonstrēšanu – gan aktīvu, gan mazāk aktīvu. Intravertu ārējo pasivitāti veicot uzdevumus, nevajadzētu interpretēt kā nolaidīgumu, bet gan saprast, ka vērstība uz savām intrapsihiskajām norisēm, vērīgumu, iedziļināšanos, ir palīdzošas grupas darbā.

Intravertiem izglītojamiem mācīšanās procesā ir svarīgi iemācīt saredzēt saistību starp teorētisko materiālu un tā praktisko pielietojumu. Reizēm novērots, ka intravertus vairāk saista teorētiska informācija, nevis zināšanas kopumā. Intraverti labprāt izvēlas veikt darbus, kas saistīti ar tabulu un kopsavilkumu veidošanu, kritisku atsauksmu rakstīšanu, jēdzienu precizēšanu (McLeod 2010).

Intravertiem, vai izglītojamiem ar saasinātu kautrīgumu, izglītības procesā ir sarežģīti atsaukties uz aicinājumu publiski uzdot jautājumus, precizēt. Saasināta kautrīguma izjūta vairāk saistīta ar bailēm no negatīva vērtējuma, kamēr akcentēta intoversija – ar nepieciešamību pēc ilgāka laika, lai formulētu un verbalizētu jautājumu. Intraverti izglītojamie kļūst spontānāki, ja pirms tam viņiem bijusi iespēja mācību tēmu apspriest mazākās grupās.

Gan intravertiem, gan arī trauksmainiem un kautrīgiem izglītojamiem vieglāk veicas rakstiskos uzdevumos. Tāpat šādiem cilvēkiem var kļūt svarīgi, lai pirms rakstu darba iesniegšanas vai tā prezentēšanas, to izvērtētu kāds cits izglītojamais (Brookfield 2012). Intravertiem ir vieglāk un komfortablāk sazināties, izrādīt savu attieksmi, ja tas nav jādara tiešā verbālā, vai pat tiešā rakstiskā kontaktā. Dažkārt vienkāršāk ir izmantot tehnoloģijas, kas lāuj anonīmi paust attieksmi, piemēram, laut tiešsaistes platformā uzrakstīt jautājumu vai sniegt atbildi.

Vairāki zinātnieki (Cohen, Young, Baek et al 2005), ka ekstravertiem ir svarīgi saredzēt iespējamo atalgojumu par savu darbību un aktivitāti. Intravertiem ir sarežģīti atzīt savu vēlmi pēc atalgojuma, tādēļ viņi to var noliegt vai neizrādīt aktīvā veidā (Nettle 2007). Tāpat pētījumi norāda, ka kopumā ekstraverti ir veiksmīgāki situācijās, kad vienlaikus jāveic vairāki uzdevumi, jāstrādā informācijas pārslodzes un sociālā spiediena apstākļos (Murberg 2010). Ar līdzīgiem intelekta rādītājiem, intraverti cilvēki demonstrē augstākus akadēmiskos sasniegumus. Šulcs (Shultz 2009) norāda, ka klusuma brīži, kuri iestājas mācību procesa gaitā, nav vienmēr traktējami kā pasīvas agresijas izpausme pret pedagogu, bet var būt saistīti ar nepieciešamību pārstrādāt iegūto informāciju, vai arī klusums ir cieņas izpausme, ja to paredz konkrētu studentu audzināšanas normas un noteikta

kultūrvide. Reizēm ir derīgi ierosināt piecu minūšu pauzi, kurā studenti var apdomāt mācību materiālu, pirms to apspriest.

Bjercke darbā (Bjercke 2006) tika pētīta korelācija starp personības tipiem un mācību sasniegumiem. Izmantojot kvalitatīvo metodi, analizējot studentu personības tipus, pētījuma mērķis bija pārbaudit, vai studentu personības īpašības ietekmē viņu talantus un mācību rezultātus. Rezultāti parādīja, ka pastāv trešā mainīgā problēma, jo studenti, kuri ir ekstraverti, piesaistīja lielāku skolotāju uzmanību nekā studenti, kas ir intraverti. Tā rezultātā skolotāji parasti interesējās par ekstravertiem skolēniem, tas izraisīja to, ka intraverti neizrādīja savas spējas (Bjercke 2006). Proti, lai gan studentu personības vēlmes bija atšķirīgas, pedagoga ietekmei bija milzīga loma, palielinot studentu spējas. Tāpēc pedagogiem vajadzētu zināt visus personības veidus, un vienlīdz mudināt visus izglītojamos, pretējā gadījumā intraverti nevarēs gūt panākumus ekstravertu dominējošā stāvoklī.

Secinājumi

Ekstraversija un intraversija, kā vienas no izglītojamo personību raksturojošajām īpatnībām, ir nozīmīgi un praktiskā darbā pielietojami parametri, kas ļauj precīzāk un dzīlāk izprast un prognozēt izglītojamo funkcionēšanu mācīšanās procesa ietvaros un, līdz ar to, palīdz plānot un organizēt jēgpilnu, produktīvu mācīšanās procesu. Svarīgi ņemt vērā gan intravertu, gan ekstravertu orientētu cilvēku īpatnības un vajadzības, lai sniegtu iespēju sasniegt pēc iespējas labākus mācību rezultātus. Lai tas klūtu iespējams, izglītības procesā nepieciešams, gan orientēties uz intravertu un ekstravertu īpatnību diktēto vajadzību respektēšanu un nodrošināšanu, pielietojot atbilstošas darba tehnikas un metodes, gan arī nepieciešams pilnveidot trūkstošās vai nepietiek;oši attīstītās kapacitātes. Minētais var būt saistīts ar zināmu frustrāciju un būt izaicinošs iesaistītajiem, tādēļ šajā procesā jāsniedz pēc iespējas vairāk atbalsta un jāveicina frustrāciju kompensēšanu ar metodēm, kas ir kognitīvi un emocionāli komfortablas intravertu un ekstravertu izglītojamo īpatnībām. Zinātnieki uzsvēruši, ka svarīgi pedagogiem ir veltīt laiku, lai izpētītu intravertu studentu vajadzības un pielāgoties tām. Tās var svārstīties no vienkāršas veltīšanas vairāk laika studentu mācībām un procesam, līdz pilnībā pārveidotu mācību procesu, lai tas labāk atbilstu intravertiem izglītojamiem, iespējams, nodrošinot tiešsaistes resursus, kas ļautu izglītojamiem strādāt pilnīgi patstāvīgi un savā tempā (Quirk 2012).

Izglītojamo personības iezīmes (piemēram, intraverts un ekstraverts) ir atšķirīgas dažādu darbību un uzdevumu veikšanā (piemēram, sociālā klātbūtnē), tostarp sagatavošanās, runāšana, klausīšanās, pārdomas un grupas vai individuālas tikšanās (Sun et al., 2020). Tāpat personības iezīmes ir nozīmīgs izglītojamo mērķu un akadēmisko sasniegumu prognozētājs (Laidra et al., 2007). Tomēr tiek ignorētas izglītojamo vajadzības ar atšķirīgām personības iezīmēm, it īpaši intravertie izglītojamie. Viņi varētu būt vairāk pakļauti riskam vai neveiksmēm tiešsaistes mācību vidē (Harrington & Loffredo 2010; Kou et al. 2018; Sparks et al. 2018).

Tiešsaistes mācīšanās procesa efektivitāte gan ekstravertiem, gan intravertiem cilvēkiem, ir saistīta ar pedagoga iejūtību un spēju elastīgi izvērtēt izglītojamos, neprojicējot uz izglītojamo auditoriju prasibas, kas izriet no paša personības akcentuētām ipatnībām, kas rezultātā nodrošina patiesu empātiju un profesionalitāti. Mācību procesa efektivitā norisē nozīmīgs ir grupu darbs un grupas procesu radītais efekts, jo savstarpējā ekstraverti un intraverti orientētu izglītojamo mijiedarbība sekmē pilnveidošanos un, nepieciešamības gadījumā, korekciju. Tiešsaistes mācību procesā ekstraversijas un intraversijas izpausmes saglabājas analogiski kā klāties mācību procesā, tādēļ arī tā ietvaros ieteicams iespēju robežās nodrošināt grupu darbu ar tā psihokorekcijas efektivitāti. Nepieciešams intraversijas un ekstraversijas fenomenus izprast pietiekoši, taču neignorēt, ka aiz ārējām pazīmēm, kas uz tiem norāda, dažkārt var slēpties nozīmīgas psihiskas dabas grūtības.

Bibliogrāfija

- Bjercke, C. (2006) Personality preferences in students identified as gifted. *Understanding our Gifted*, pp. 23–25.
- Brookfield, S.D. (2012) *Teaching for critical thinking: Tools and techniques for helping students question their assumptions*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Cohen, M.X., Young, J., Baek, J.M., Kessler, C. and Ranganath, C. (2005) Individual differences in extraversion and dopamine genetics predict neural reward response. *Cognitive Brain Research*, 25, pp. 851–861.
- Davis, G.A. (2006) Learning style and personality type preferences of community development extension educators. *Journal of agricultural education*, 47 (1), pp. 90–99.
- Harrington, R., Loffredo, D. (2010) MBTI personality type and other factors that relate to preference for online versus face-to-face instruction, *The Internet and Higher Education, Volume 13, Issues 1–2, January*, pp. 89–95.
- Jacobs, G. M. (2014) Introverts can succeed with cooperative learning. *Parole*, 4(1), pp. 83–93.

- Jung, C. (1971) *Psychological types. Collected works of C.G. Jung.* Princeton University Press, Princeton.
- Kou, S., McClelland, A., Furnham, A. (2018) The effect of background music and noise on the cognitive test performance of Chinese introverts and extraverts. *Psychology of Music*, 46(1), pp. 125–135.
- Laidra, K., Pullmann, H., Allik, J. (2007) Personality and intelligence as predictors of academic achievement: A cross-sectional study from elementary to secondary school. *Personality and Individual Differences*, 42(3) pp. 441–451.
- Little, B. (2011) *Personal projects and free traits: Personality and motivation reconsidered.* Available at: <http://www.brianrlittle.com/articles>
- McLeod, S. (2010) *Kolb-learning styles inventory.* Available at: <http://www.simplypsychology.org/learning-kolb.html>
- Molinuevo, B., & Torrubia, R. (2013) Does personality predict students' attitudes to learning communication skills? *International Journal of Medical Education*, 4(2), pp. 155–161
- Murberg, T.A. (2010) The role of personal attributes and social support factors on passive behavior in classroom among secondary school students: A prospective study. *Social Psychology of Education*, 13, pp. 511–522.
- Nettle, D. (2007) *Personality: What makes you the way you are.* Oxford University Press, New York
- Nussbaum, E.M. (2002) How introverts versus extroverts approach small-group argumentative discussions. *The Elementary School Journal*, 41(5), pp. 627–633.
- Quirk, V. (2012) In Defense of Introverts. *ArchDaily.* Available at: <https://www.archdaily.com/215055/in-defense-of-introverts>
- Sadeghi, M. (2012) The effects of cooperative learning on critical thinking in an academic context, *Journal of psychological and educational research*, 20 (2), pp. 15–30.
- Schaubnut, N.A. and Thompson, R.C. (2008) *MBTI type tables for occupations.* CPP Inc., Mountain View
- Sharp, A. (2008) Personality and second language learning. *Asian social science*, 4(2), pp. 17–25.
- Shultz, K. (2009) *Rethinking classroom participation: Listening to silent voices.* Teachers College Press, New York
- Smith, K. A., Sheppard, S. D., Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (2005) Pedagogies of engagement: Classroom-based practices. *Journal of Engineering Education*, 94, pp. 87–101.
- Spark A, Stansmore T, O'Connor P. (2018) The failure of introverts to emerge as leaders: The role of forecasted affect. *Personality and Individual Differences*. 121, pp. 84–88.
- Sun, L., Fu, Z., & Zheng, Y. (2020) Shyness and loneliness in Chinese young adults: Roles of aggression and gender. *Journal of Aggression, Maltreat-*

- ment & Trauma. Advance online publication. Available at: <https://doi.org/10.1080/10926771.2020.1725209>.
- Wilt, J. and Revelle, W. (2009) Extraversion. In: Leary, M. and Hoyle, R., Eds., *Handbook of Individual Differences in Social Behavior*, Guilford Press, Guilford, pp. 27–45.
- Wood, C. (2012) *Abstract academic: Introverts unite! When it's convenient, that is*. The Signpost, Weber State University.

Participation of introverted and extroverted students in the online learning process (theoretical review)

Summary

During the COVID-19 pandemic, the learning process in educational institutions shifted from face-to-face to distance and online learning. It was a great challenge for both teachers and learners, especially in learning new technologies and distance learning methods. In most cases, educators found it difficult to involve individual learners, including adults, in active participation during lessons, which caused both stress and frustration. The aim of the theoretical review is to identify the differences between the learning achievements of introverted and extroverted learners in the online learning environment, as well as the applicability of teaching methods for a more efficient learning process.

Key words: extraversion, introvert, introversion, extrovert, learning techniques, online learning process.

Участие интровертных и экстравертных студентов в процессе обучения онлайн (теоретический обзор)

Резюме

Во время пандемии COVID-19 процесс обучения в образовательных учреждениях поменялся с очного на дистанционное и онлайн-обучение. Это был большой вызов как для учителей, так и для учащихся, особенно в изучении новых технологий и методов дистанционного обучения. В большинстве случаев педагогам было сложно вовлечь отдельных учащихся, в том числе взрослых, в активное участие на уроках, что вызывало как стресс, так и разочарование. Целью теоретического обзора является выявление различий между учебными достижениями интровертированных и экстравертных учащихся в среде онлайн-обучения, а также применимость методов обучения для более эффективного учебного процесса.

Ключевые слова: экстраверт, экстраверсия, интроверт, интроверсия, методы обучения, онлайн-обучения.

Maryna Navalna, Vasyl Shynkaruk (Ukraine)

SOCIAL ROLE OF MEDIA CRITICISM IN UKRAINE

The study presents the theoretical basis of media criticism in Ukraine, in particular, the following issues are studied: media criticism and the formation of a public consensus of media criticism, the problem of public trust in the mass communication; the role of media critics in the defense of humanistic culture; linguistic culture of mass communication; the role of media critics in maintaining a healthy psychological and moral climate in society; the mass communication coverage of public safety problems.

The article used the observation method, and also the method of content analysis and analysis of media texts.

It is concluded that media criticism in Ukraine is able to participate not only in defining an agreed public position on the media, but also in the formation of a civic position and democratic consensus on many issues of social life. Along with the increased tendency of a significant part of the Ukrainian television audience to be influenced by television, the sociologists have found that some "rejection" of information arises among viewers in situations when they understand that television is trying to convince, manipulate, preach, etc.

The criticism of mass communication can play a significant role in defining and improving professional rules and norms for covering criminal acts, their victims and consequences, as a normative complex recognized by the media community. At the same time, not only a critical analysis of media practice becomes very important, but also the accompanying familiarization of Ukrainian journalists with international experience in the professional and ethical regulation of the actions of mass communication when covering criminal situations.

Key words: public consensus, types of reputations of media organizations, public trust in mass communication, censorship of common sense, criminogenic characteristics of media content.

Introduction

At the present stage, the problem of forming a socially active personality and the role of the mass media in this process remains urgent. Therefore, the qualitative characteristics of media information are at the center of assessments of the functioning of the mass media. At the same time, media criticism can be a means of critical reflection to the mass communication, the impact on them through balanced assessments and recommendations, self-regulation of mass media professional activity and therefore deserves special attention.

Media criticism is considered by international researchers as an integral part of activities aimed at media education and personal development with the help and on the material of mass media in order to form a culture of communication with mass communication, creative, communicative abilities, critical thinking, ability to analyze, interpret and evaluate media texts, and also ability to have various forms of self-expression through media. At the same time, the concept of "media criticism" has a broader meaning: it covers not only the preparation of criticism of journalistic publications, but also, above all, during the educational process developed critical reception of the content of media texts and activities of media organizations. In addition to the periodicals, television, radio, and online press, media education theorists include film and video in the mass media, so media criticism is beginning to be considered not only as a criticism of the mass communication, but also as a film criticism.

A powerful branch of media criticism, the functions of which include education in the field of media literacy, is now developing in Ukraine. In particular, it is represented by the works of N. Habor (Habor 2010), S. Kvit (Kvit 2008), V. Rizun (Rizun 2008), L. Pavliuk (Pavliuk 2006), B. Potiatynyk (Potiatynyk 2004). B. Potiatynyk made a significant contribution to the study of media criticism, noting that media criticism can be considered an important constraint on the unrestrained growth of mass communication flows. The growth that is so often dangerous to the human psyche and destabilizing to the noosphere. It could be called a natural internal counterweight, if only the word "natural" is applicable to the world of media. In our understanding, the emergence and functioning of media criticism is a display of some noosphere ecobalance (Potiatynyk 2004). I. Mykhailyn considers media criticism as an integral field of journalism (Mykhailyn 2008).

A significant contribution to the study of media criticism as a branch of journalistic practice was made by media critics-practitioners, who cover the relevant topics in "Media Detector" (Media Detector).

Media criticism as a branch of creative critical-journalistic and specialized research activity is currently at the stage of formation and self-determination. The researcher O. P. Korochenskyi made a separate study of media criticism (Korochenskyi 2002). Mostly in the works, media critical discourse briefly appears in studying the problems of journalistic researches, the peculiarities of the formation of the information society, the formation of media literacy of the population, the organization of media education, etc.

The activity of mass communication in the critical aspect is studied in the works of I. I. Zasursky (Zasursky 1999), Y. L. Kachanov (Kachanov 2000), O. V. Sokolov (Sokolov 2002). The theory of “information society” is an integral part of modern developments in communication studies, it is based on the theory of globalization and within which the role of mass communication is being studied. The works of E. Andrunas (Andrunas 1991), O. Vartanova (Vartanova), and M. Zemlianova (Zemlianova 2004) should be mentioned. The theoretical basis of the study of mass communication are laid in the works of Ukrainian researchers: V. Ivanov (Ivanov 2010), I. Mykhailyn (Mykhailyn 2008), H. Pocheptsov (Pocheptsov 2001), V. Rizun (Rizun 2008). R. Shporliuk (Shporliuk 2000) gives the actual characteristics of mass communication in Ukraine. Ukrainian scientists A. N. Kostenko (Kostenko 2008), S. Makeiev (Makeiev 1999), M. Tomenko (Tomenko) analyze the political role of the mass communication in Ukrainian society.

At the present stage, the scientific understanding of media criticism, the study of its development in modern Ukraine and its role in a rather complex socio-political and economic conditions is relevant.

Methods of media criticism research in Ukrainian society

The general and special methods were used for the study, in particular: historical – to research the state of study of the problem; analytical-synthetic, comparative – to identify trends in the field of media criticism on the basis of the collected empirical material; inductive – to generalize and systematize the conclusions. The method of typological analysis was used to differentiate the amount of media-critical studies. The method of content analysis was used to study the documents.

Formation of media criticism in Ukraine

If we talk about the history of media criticism, a conditional stage “protomediocritics” can be called the actual beginning of the emergence of mass media in the usual form for us. It is worth mentioning, for example, the famous satirical work of American publicist Mark Twain “How I Edited an Agricultural Newspaper”. After all, isn’t this a classic example of a media-critical text – in the form of a feuilleton – on the situation with media workers at the time. In Ukraine, I. Franko was already critical of the media in his “Message to the Galician Ukrainian Youth” or M. Shapoval in his article “Ukrainian Press and Citizenship”.

The practice of media criticism has a history. In Soviet times, some press reviews were published in various publications, and sometimes elements of press reviews were available in the editorial column. The media-critical aspect was to some extent displayed in television and film-critical publications (radio reviews were less frequent).

The experience of American journalists in the field of media criticism is much greater than Russian and Ukrainian. There are many institutions in the USA that specialize in media monitoring and analysis of the patterns of media development. For example, in 1987 one of the most authoritative American organizations dealing with media criticism began publishing the magazine "Extra!", which is the best in the field of media criticism. The publication specializes in the study of print and electronic press, publishes well-argued, critical analysis of various problems of the media. "Extra!" has its own civic position, although it refrains from harsh assessments, does not moralize, does not preach, acts as a politically unbiased magazine. The main task of the magazine is to defend freedom of speech and the press, to affirm the real pluralism of ideas and opinions in the media. Its peculiarity is that it does not receive any funds from advertising or any corporations. The existence of the magazine depends entirely on readers, subscriptions, etc. Such independent publications are also needed in Ukraine to form an audience that will be in contact with the media and become media-active. The experience of American, and not only American journalists can be useful in creating new communicative concepts and helping to improve the editorial and creative practice of Ukrainian journalists.

The criticism of the media, as a phenomenon of journalism, deserves a thorough study, taking into account domestic and international experience in this field. As it was mentioned above, in Ukraine, the theoretical understanding of media criticism has long remained at an early stage. During the Soviet period, the television criticism functioned most intensively. This was the case with mass periodicals of the late XIX – first half of the XX century. The so-called yellow press was especially affected. However, since television has become the most powerful media, the main focus of criticism has been directed against it. Because television was initially seen as a new art form, early television criticism was dominated by art criticism.

However, with the development of journalism, technology and ideological orientation, the need for criticism not only of television, but also of other fields of media functioning, changes and objectively arises. Including

the need for media education. Some international theorists of media education see media criticism as an integral part of activities aimed at media education and personal development with the help and on the material of mass media in order to form a culture of communication with mass communication, creative, communicative abilities, critical thinking, ability to analyze, interpret and evaluate media texts, and also ability to have various forms of self-expression through media. At the same time, the concept of "media criticism" has a broader meaning: it covers not only the preparation of criticism of journalistic publications, but also, above all, during the educational process developed critical reception of the content of media texts and activities of media organizations. In addition to the periodicals, television, radio, and online press, media education theorists include film and video in the mass media, so media criticism is beginning to be considered not only as a criticism of the mass communication, but also as a film criticism.

The theoretical research of journalistic media criticism, study of its development in modern Ukraine and its role in rather difficult socio-political and economic conditions seems to be urgently needed. All this confidently leads to the formation of new independent Ukrainian media. At the same time, under the influence of some political and economic factors, a significant part of the Ukrainian media became much more dependent on political and economic sponsors than on the audience. The media lose the character of a public forum, refusing to represent all the diversity of views, ideas and positions available in society, to encourage citizens to actively participate in social governance. Dissatisfaction of a significant number of Ukrainians with the change in the social role of the media is shown in their less trust in print and electronic media, which in the early 1990s were among the highest moral authorities not only for Ukrainians but for all residents of the former Soviet Union, and also in increasing support for the idea of renewing censorship.

In the 1990s, the process (that started during "reconstruction" period) of revising ideas about the nature of the media's connection with the audience and society in general, about their editorial policy, about genre forms, thematic spectrum and style of media works, and the nature of their presentation in the media, about schemes of management of the printed and electronic press and its financing started during period of "reconstruction" became more active. In sharp disputes and conflicts, a new value-normative system of activity of journalists and other mass media workers is born, which requires operative critical study and evalua-

tion. The social-political and economic changes of the post-Soviet period together with the development of the latest forms of mass communication have created an objective need for a radical renewal of approaches to critical and journalistic analysis, interpretation and evaluation of phenomena and processes in the media.

A significant contribution to the study of media criticism as a branch of journalistic creativity was made by media critics-practitioners who raise this issue on the pages of “Media Detector” and “Media Criticism”: N. Lyhachova, O. Dovzhenko, B. Potiatynky, Y. Holodnikova and many others. As a rule, in their speeches they try to answer the questions: what is Ukrainian media criticism, what should be the subject of it, what are the criteria for objective analysis of programs, how to increase the effectiveness of television and media criticism in general.

“I have been talking for ten years about the special mission of journalists in society. Because I believe that the very nature of their profession gives journalists so many opportunities and rights, including a fairly substantial material dividend, that it inevitably imposes special responsibilities on us. Social responsibilities of people belonging to the elite of society, whose activities directly affect the effectiveness of existing mechanisms in the country to maintain a proper balance between state power and state responsibility”, wrote N. Lyhachova in the article “Crisis of Self-Identification”, noting that media criticism should to be done by media workers – that is journalists (Lyhachova 2008). And first of all, they must criticize themselves – this is the key to the development of a normal democratically developed society: “I am sure that in fact Ukrainian journalism at this stage is faced with a very strong crisis of self-identification – itself and its profession. Those who underwent such self-identification during the years of “reconstruction” and the first years of Ukraine’s independence, and then did not betray it – it turned out to be not enough for the realization of its mission to become the property of the corporation as a whole” (Lyhachova 2008).

The organizations that deal with both practical media criticism and theoretical issues of media criticism, are:

The Institute of Mass Media (Institute of Mass Media 2021) is an independent, non-profit, non-governmental public organization that has been operating in the public sector since 1995 and implements projects aimed at strengthening the positive influence of the media on the formation of civil society in Ukraine.

The institute was founded in October 1995 by a group of Ukrainian and international journalists led by A. Lazareva, who became the organization's first executive director. On February 20, 1996, the institute received official registration as a public organization. In different years, the institution was also headed by S. Taran, V. Siumar, since 2013 the executive director of IMM is O. Romaniuk.

The institute is funded by non-governmental funds and citizens' contributions on the basis of transparency, voluntariness and decency. The Institute does not support any political force, commercial company or state institution and acts exclusively in the interests of the civil society of Ukraine and, in particular, responsible journalists. The Institute of Mass Media is an independent, non-profit, non-governmental public organization.

The Institute of Media Ecology (The Institute of Media Ecology 2021) was established by the decision of the Academic Council of Ivan Franko Lviv National University in June 1999 as an interdisciplinary research department. The Institute was headed by Doctor of Philology Borys Potiatynky (since 2009 – Candidate of Philology, Assoc. Prof. Natalia Habor). The object of research is the informative environment, the environment created primarily by the media. The institute conducts research in three main areas: media philosophy (understanding the functioning and impact of mass communication, including media technology, on culture and civilization), media criticism (analysis of media discourse) and media education, aimed at disseminating knowledge about the mass media related to propaganda and falsification, pornography and on-screen violence.

The Institute has repeatedly initiated conferences, seminars and round tables to discuss trends and changes in the Ukrainian and world media education and media education systems. The scientific materials were published in thematic digests of the magazine "Media Criticism" and on the website (Media Criticism 2021).

Pylyp Orlyk Institute for Democracy (Pylyp Orlyk Institute for Democracy) is a non-governmental analytical center of Ukraine. It was founded in Kyiv in 1991 by the US-Ukrainian Foundation to conduct political research and provide young democratic forces, that were just represented in the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, with up-to-date information on strengthening democracy and developing a market economy.

The main areas of activity cover a wide range of issues: development of democracy; support for reforms in all areas; freedom of speech, develop-

ment of an independent press; consolidation of civil society; strengthening local self-government; European integration.

“*Media Detector*” (*Media Detector 2021*) is a non-governmental organization established by Ukrainian journalists in January 2004. From 2004 to April 2016, the organization was called “*Telekrytyka*”, as was the website of the same name, which had existed since September 2001. The leader of the team is Natalia Lyhachova, who was the head of the website and the organization.

In April 2016, the public organization was rebranded, changing its name to “*Media Detector*”. At the same time, in February 2016, the team of the *Telekrytyka* website created a new portal – “*Media Detector*”. The website and “*Media Detector*” are run by Natalia Lyhachova.

The “*Media Detector*” portal is a multifunctional platform unique to Eastern and Central Europe, combining media content creation, diverse media, market and product research, moderation of professional discussion in the journalism department, advocacy of legislative and social changes related to the media, and media education. The three main components of the “*Media Detector*” mission are to improve the quality of Ukrainian media, increase the media literacy of Ukrainian society, and opposition to misinformation and propaganda.

Media criticism and formation of public consensus

The journalism during democracy contributes to the formation of a broad social consensus (agreed positions of different social forces and groups on the most important issues of society), reflecting the opinions of citizens and different social groups and providing an opportunity for public expression in the media. This consensus is the basis for social consensus and the consolidation of citizens and is a prerequisite for sustainable development, taking into account the democratic rights and interests of the majority of the population.

In practice, the public consensus can be the result of democratic interaction and constant dialogue between different social groups and groups between each other and the government, and fabricated by political and economic elites to ensure the controlled status and controlled society. In this case, the consolidation of society is achieved not through constant democratic dialogue and coordination of views and positions, which generates a moving social consensus, but is provided mainly by methods of manipulative influence on the mass consciousness. The basis for the

formation of fabricated social consensus are illusory social ideas and values, manipulative social myths (“bright future”), implanted in the mass consciousness through the press, ideological and educational institutions.

The fabricated consensus is able to temporarily consolidate society, as the adoption of a mass manipulative program provides for a period of unification of disparate individuals. But the social consolidation achieved in this way is unstable to long-term social processes, because it does not ensure the identification and removal of the most strong internal contradictions in society, which can lead to further social explosions and catastrophic shocks.

In a true democracy, the influence of the media on public opinion should not be based on manipulation, but on the basis of a broad dialogue with citizens and social groups and interaction with the audience, which involves detailed and systematic information.

This requirement is in stark contrast to the fact that a huge amount of fragmented, superficially interpreted information (while omitting vital information) is flooded into the audience through multiple media channels, where a limited range of objects of interest and standard media evaluation patterns are constantly imposed on the public. Manipulating the consciousness of the audience leads to the creation of ersatz of public opinion, which is a contradictory expression of the true interests, aspirations, views of citizens and imposed on them by mythologists, illusory ideological schemes, fragmentary ideas, assessments and attitudes.

Media criticism performs both common to all journalism and special, unique tasks in the expression and formation of public opinion. The media criticism is able to act as a real expression of numerous opinions and interests of different social strata in their relations with the press. It not only influences public opinion, but also reflects the attitude of various social groups to the media, playing the role of one of the channels of civic influence on their activities.

Media criticism acquaints the public with the generalized results of scientific research on the content and social functioning of the media, brings the discussion of current issues of mass communication beyond the narrow circle of specialists and professionals.

Media criticism contributes to the formation and development of ideas about the normative activity of the media, thus laying the basis of public consensus on print and electronic media. The existence of this

consensus contributes to the socially necessary adjustment of the media, bringing it into line with social needs.

Media criticism considers the media in a broad social context, in a specific system of social, economic and ideological relations. The critic not only studies and evaluates the activities of the media in their interaction with social reality, but also critically analyzes this reality.

Media criticism and problem of public trust in media

In market conditions, the reputation of the media acquires not only a socio-political and professional dimension, but also a clear business sense and economic significance. Loss of key image characteristics (objectivity, independence, influence) can lead to a decline in political influence, ratings, and thus to the deterioration of the economic condition of the media organization.

Since the reputation of media organizations largely depends on their image characteristics, there is a fundamental possibility of changing the reputation by adjusting the image. The change is achieved both by PR methods that provide targeted manipulative image management, and other means of influencing perception, one of which is the analysis, interpretation and evaluation of the media in media criticism.

There are four types of reputation of media organizations – *social*, *political*, *commercial*, *professional*. By forming and expanding the audience, to some extent meeting its demands and expectations, the cultural level and values of readers, viewers, radio listeners, the media create a certain *public reputation*. When a media organization acquires the image of an influential, authoritative source of information, independent from government, it consolidates its *political reputation*. Accordingly, the loss of such image traits undermines this reputation. The media has a good *commercial reputation* if advertisers, investors and shareholders of the media company, other commercial partners consider it as an effective advertising tool, as a trustworthy commercial structure that provides a reliable investment and stable profits. If the media has established itself as a media organization that adheres to high professional standards in its activities, it acquires an appropriate *professional reputation*.

In the public perception of the media, some types of reputation are not necessarily combined with others. A favorable commercial reputation may not be accompanied by a high professional or political reputation of the media (as is the case, for example, with “yellow” media).

Media criticism, which analyzes, interprets and evaluates the activities of the media, ultimately works to consolidate or destroy the lasting images of media organizations, to confirm or change their reputation. It is the duty of critics to constantly “test the strength” of the media’s public, political, and professional reputation by correlating their images with their own real activities. But the efforts of critics directly undermine the commercial reputation of the media in some cases and to increase them in others should be considered ethically unacceptable, as in this case there is a violation of journalistic ethics.

In Ukraine, where in a distorted market a symbiosis of journalism with the advertising business and PR has formed, there is a very real possibility of using “sponsored” publications of media criticism for PR purposes. This may be indirectly facilitated by the tendency to bring journalism and public relations closer together, despite the obvious incompatibility of the functions and social role of these types of informative activities, which differ significantly from each other, albeit there are close ones. The PR involves servicing the customer (organization, individual), journalist – the media audience in general. The transformation of journalism into a kind of PR service leads to the loss of its critical function, vital for the healthy functioning of the media in a democratic society. Manipulative “black” PR can not even serve as a surrogate replacement for journalistic criticism, because it lacks a constructive beginning.

In a democratic society, trust in the media is a fundamental value. Trust should not be influenced, it is necessary that it has a strong rational basis, based on knowledge and understanding of the mechanisms and specifics of media activities, on the ability of people to independently analyze, interpret and evaluate media content.

At the present stage, it is extremely important to change the naive credulity of the Ukrainians into constructive rational-critical audience. So far, the lack of information culture in most Ukrainians, which is based on the ability to independently critically analyze the activities of the media and media content, makes them potential victims of manipulative influence by unscrupulous communicators.

The mythological consciousness of a large part of Ukrainians is shown in their attitude to the media, which explains the irrational reactions of the public, its unconscious credulity in the election situation, when the media – especially leading TV channels – are widely used to manipulate the electorate.

Role of media criticism in protection of humanistic culture

The domestic media criticism emphasizes the alarming trend of displacing high-quality media content, which attracts the audience to a high humanistic culture, the best examples of intellectual and artistic creativity, which develops aesthetic tastes and the spiritual world of people. Under the influence of market factors, television, periodicals, radio and the Internet are increasingly used to spread patterned and dehumanized mass culture. Cultural cliche and primitiveness become the dominant normative element of media content. Under a pretext of adjusting to the needs and tastes of the audience, the media constantly reproduce kitsch and various displays of the so-called low culture (songs of criminal world, run-of-the-mill jokes, etc.).

Among the signs of modern degradation of media content is the tendency, which is expressed in a disproportionate increase in the share of purely entertaining elements – almost to their complete prevalence. The dominance of meaningless entertainment provokes in the audience a consumer “dream of the mind” and laziness of feelings. The prevalence of entertaining publications in the media content causes the audience to escape from reality. Citizens’ attention shifts from important social problems that require immediate solutions to an illusory world of entertainment and comfort.

Media criticism and media language culture

The language of the media today is characterized by the convergence of literary and colloquial speech, the intense penetration of foreign words, jargon and other profanity. To some extent, these processes reflect the mobility of language norms, which indicates the development of language, the objective processes of its adaptation to the realities of life, which are changing rapidly. However, in modern media practice there are alarming trends that indicate a decrease in the language culture of the press, the neglect of the language norm, which leads to attempts to destroy it. Fierce competition for the attention of the audience constantly pushes the media to seek additional resources to increase the expressiveness of media texts. And often these resources are found outside the normative vocabulary.

Due to the peculiarities of perception inherent in modern mass audiences, strong deviations from the speech norms that occur in media texts, often serve as role models. However, the blurring of language norms occurs not only in the journalistic component of media content, but also

through advertising and artistic components: TV series and movies, as well as various entertainment television and radio programs.

Ukrainian media critics are quite attentive to the problems associated with the use of “hate speech” in the media. “Hate speech” means discriminatory, negative statements, definitions, epithets about ethnicity, race, religion, beliefs that appeal to conflict and differences between nationalities or religions and – in its extreme form – promote hostility and feud.

Role of media criticism in maintaining healthy psychological and moral climate in society

One of the urgent tasks of media criticism is the protection of the informative environment, which contributes to public welfare, preservation of mental and moral health.

In the course of the competition for the audience's attention, the media show a desire to reflect dramatically saturated events and plots (conflicts, dangers and threats, scandals, crimes, epidemics, catastrophes, etc.), which are perceived by the public as a sharp deviation from normal life. In this approach, news is selected on the basis of drama and is presented mainly in the form of dramatic stories based on conflict, confrontation, struggle, etc. Purposeful selection of news and stories that contain an element of sensationalism, sharp conflict, a sharp deviation from the norm, leads to increased drama, to the prevalence in the media content of negative informative materials (“bad news”, “gore”). Extended, detailed coverage of violence and cruelty in the media in various forms also creates a powerful charge of drama and negativity of media content.

The constant attention of the media to the coverage of conflicts and abnormal behavior, disasters and crime, violence and its victims, with a detailed reproduction of the details of violent acts provokes a deterioration of the general psychological climate in society, stress and neurotic states in consumers. When reporters try to impress the viewer with the cruelty of life, they achieve the opposite. Accustomed to regular doses of such cruelty, the viewer becomes insensitive to its display, and each time the doses should be even greater, and the details more frightening.

At the same time, the threat to the mental health of media consumers is progressing, and the probability of losing their adequate orientation in reality is growing. Total violence on the screen leads to a sharp increase in the level of basic human anxiety in real life, to the appearance of various phobias in people.

The domestic media critics do not pay enough attention to international experience in restricting public demonstrations of violent screen shows. For example, the application of a system for regulating the display of films and other audiovisual materials based on their classification by age categories.

A significant part of the efforts of media critics could be the initiation of systematic sociological, psychological, psychiatric and pedagogical examinations of media content, analysis and publication of their results in order to form adequate public opinion, mobilize citizens against destructive media influence. Today a new scientific direction is being formed – media psychology, a special course “Journalism and Psychiatry” is being introduced. The question of the formation of the psychological culture of journalistic activity is quite timely.

Without taking into account the opinions of psychologists and psychiatrists, it is inevitable that situations arise and repeat when the media exert a powerful traumatic effect on the psyche of the audience. Not only extreme events (catastrophes, murders, terrorist attacks, etc.), but also their media coverage can cause serious mental trauma. Mental trauma is an experience that goes beyond normal habitual experience and is caused by an event that causes in most people fear, horror, helplessness.

A powerful press campaign has in fact turned critics into unfree perpetrators of turning a large part of the population to support the idea of media censorship. Historical experience has shown that the introduction of censorship under the pretext of protecting morality is a doomed attempt to fight the symptoms of social diseases, while it is necessary to fight mainly against their prime causes.

More fruitful would be the efforts of critics to form in mass audience a long and lasting immunity to socially inferior programs. Such immunity (“censorship of common sense”) can destroy hopes for a high rating of low-quality scandalous shows, and thus plans for their further creation.

Media critics are obliged to reveal to the audience not only the commercial basis and unattractive backgrounds of high-ranking TV programs, but also the socio-moral consequences of their demonstration. Careful psychological, culturological and sociological analysis of media products of entertaining mass culture (such as the TV show “Changing Woman”, “Dad’s House”, “Honey, We Are Killing the Kids”, etc.) is necessary to identify socially inferior ideas, cultural and behavioral stereotypes. These TV programs enshrine in the mass consciousness the idea of the fundamental impossibility of improving the supposedly low human nature, the

reduction of motivations of all human actions to the influence of the simplest instincts, the moral permissibility and social legitimacy of immoral methods (slander, lies, bulling, dramas) to suppress and eliminate people who stood in the way of success.

Media criticism cannot be a cure for the cynicism and moral unpretentiousness of some media. These phenomena, which have deep social roots not only in the media, but also in modern Ukrainian reality in general, find self-justification in the cultural and spiritual and moral limitations of a large part of Ukrainians. But that is why critics do not have the moral right to refuse to educate the mass audience – a difficult, long, often ungrateful task, because the desire to do so often differs from the commercial guidelines of the media.

Media criticism and media coverage of public security issues

During the transition period, social problems in Ukraine worsened. One of the most serious and painful of them is the rise in crime, which is a direct threat to the security of citizens.

The media responded to the growing criminalization of society with a significant increase in the share of publications on criminal topics. However, the reasons for the increased attention of the press to crime are not limited to the need for adequate coverage of this widespread social disease today. Both documentary and journalistic and artistic components of media content today show a clear “overdose” of crime and violence, caused not so much by the prevalence of these phenomena in society, but by certain content priorities inherent in market-oriented media.

Ukrainian media critics cannot ignore the presence of this content distortion in the media. Critics record an increase in the number of programs on criminal topics in the national media space, let's analyze some of them.

Among the criminogenic characteristics of the media content are the following:

- 1) distorted one-sided information about the real state of crime and the fight against it, instilling in society the mood of fear and helplessness before the growth of crime while unjustifiably ignoring a number of criminal problems as if they do not exist or they are insignificant;
- 2) incomplete or inadequate information on the legal framework for fighting crime;

- 3) mostly negative coverage of the actions of law enforcement agencies and their employees – in combination with the tendency to positively reflect the leaders of organized criminal groups or persons committing economic crimes;
- 4) focused attention to the media coverage of violent crimes;
- 5) detailed reflection of the technology of committing crimes;
- 6) increased attention to information that forms a negative attitude of citizens towards domestic state and public institutions, to the idea of legality and observance of laws, to cooperation with state bodies in the field of law and order;
- 7) ignoring positive examples of social and legal activity of citizens;
- 8) orientation of media content on the formation of audience behavior and values that contradict the norms of law and public morality, the cultivation of moral permissiveness and ethical nihilism;
- 9) the creation of ideas about the violation of the law as an effective means of achieving material well-being, about the fictitious impotence of law;
- 10) unjustifiably high attention to the way of life and views of the criminal world.

Conclusions

Media criticism is able to participate not only in determining a coherent public opinion on the media, but also in forming a civic position and democratic consensus on a wide range of issues in society.

Along with the increased tendency of a significant part of the Ukrainian television audience to be influenced by television, the sociologists have found that some “rejection” of information arises among viewers in situations when they understand that television is trying to convince, manipulate, preach, etc.

Media criticism can play a significant role in defining and improving the professional rules and norms of coverage of criminal acts (especially terrorist acts), their victims and consequences, as a normative complex recognized by the media community. At the same time, not only a critical analysis of media practice, but also the accompanying acquaintance of Ukrainian journalists with international experience of professional and ethical regulation of the press in coverage of criminal situations (for example, the experience of British media) can be of great importance.

Bibliography

- Andrunas, E. C. (1991) Information Elite: Corporations and News Market. M., Moscow University Press, 211 p.
- Habor, N. (2010) Media Criticism and Internet Journalism. *Multimedia Journalism of Ukrainian Youth*, Simferopol, DIAIPI, pp. 30–35.
- Institute of Mass Information. (2021) Available at: <https://imi.org.ua/>
- Institute of Media Ecology. (2021) Available at: <https://institutes.lnu.edu.ua/mediaeco/>
- Ivanov, V. F. (2010) Basic Theories of Mass Communication and Journalism: a textbook. K., Free Press Center, 258 p.
- Kachanov, Y. L. (2000) The Beginning of Sociology. Saint Petersburg: Aleteyya, 256 p.
- Korochensky, A. P. (2002) “The Fifth Power”? The phenomenon of media criticism in the context of the informative market, International Institute of Journalism and Philology, Rostov, 272 p.
- Kostenko, N. (2008) Media. Democracy. Culture. K., Institute of Sociology of NASU. 356 p.
- Kvit, S. M. (2008) Mass Communications: textbook for higher educational institutions, Kyiv, Kyiv-Mohyla Academy, 206 p.
- Lyhachova, N. (2008) Crisis of Self-identification. Available at: <https://detector.media/kritika/article/38283/2008-05-12-kryzys-samoydentyfykatsyy/>
- Makeiev S. O. (1999) Sociology: a textbook. K., Ukrainian encyclopedia named after M. P. Bazhan, 344 p.
- Media Criticism. (2021) Available at: <http://www.mediakrytyka.info/>
- Media Detector (2021) Available: <https://detector.media/>
- Mykhailyn, I. L. (2008) Journalism as the Universe. Selected media researches, Kharkiv, Prapor, 511 p.
- Pavliuk, L. S. (2006) Sign. Symbol. Myth in Mass Communication: Manual. L., PAIS, 120 p.
- Pocheptsov, G. G. (2001) Informative Wars. M., “Refl-book”; M.: “Vakler”, 2001, 576 p.
- Potiatynky, B. (2004) Media: Keys to Understanding: a monograph. Lviv, PAIS, 321 p.
- Pylyp Orlyk Institute for Democracy. (2021) Available at: <https://idpo.org.ua/>
- Rizun, V. V. (2008) Truth and Wrong: The History of Relationships. Scientific notes of the Vernadsky Tavria National University, series “Philology. Social Communication”, vol. 21 (60), №1, pp. 37–49.
- Shporliuk, R. (2000) Empire and Nation / Translated from English, K., Spirit and Letter, 354 p.
- Sokolov, A. V. (2002) General Theory of Social Communication: a textbook. Saint Petersburg, published by Mikhailova V. A., 2002, 461 p.
- Vartanova, E. (2000) Convergence as Inevitability. On the role of the technological factor in the transformation of modern media systems. From books

- to the Internet. Journalism and literature at the turn of the new millennium. M., Publishing House of Moscow University, pp. 37–54.
- Zasurskyi, I. (1999) Mass Media of the Second Republic. M., MSU, 270 p.
- Zemlianova, L. M. (2004) Communicative Studies and Media: An English-Russian Explanatory Dictionary of Concepts and Terms. M., Publishing House of Moscow University, 416 p.

Социальная роль медиакритики в Украине

Резюме

В исследовании представлены теоретические основы медиакритики в Украине, в частности рассмотрены следующие вопросы: медиакритика и формирования общественного консенсуса медиакритики, проблема общественного доверия к средствам массовой коммуникации; роль медиакритиков в защите гуманистической культуры; языковая культура средств массовой коммуникации; роль медиакритиков в поддержании здорового психологического и нравственного климата в обществе; освещение в средствах массовой коммуникации проблем общественной безопасности.

В статье использовали метод наблюдения, а также пользовались методом контент-анализа и анализа текстов СМИ.

Сделаны выводы, что медиакритика в Украине способна участвовать не только в определении согласованной общественной позиции относительно средств, но и в формировании гражданской позиции и демократического консенсуса по многим вопросам жизни общества. Наряду с повышенной склонностью значительной части украинского телеаудитории к суггестивного влияния через телевидение социологи обнаружили своеобразную реакцию «отторжения» информации, возникает у зрителей в ситуациях, когда они понимают, что телевидение пытается внушать, манипулировать, поучать и тому подобное.

Критика средств массовой коммуникации способна сыграть значительную роль в определении и совершенствовании профессиональных правил и норм освещения преступных актов, их жертв и последствий, как нормативного комплекса, признанного медийным сообществом. При этом большое значение может приобретать не только критический разбор медийной практики, но и сопутствующее ему ознакомление украинских журналистов с зарубежным опытом профессионально-этического регулирования действий средств массовой коммуникации при освещении криминальных ситуаций.

Ключевые слова: общественный консенсус, виды репутации медийных организаций, общественное доверие к средствам массовой коммуникации, цензура здравого смысла, криминогенные характеристики медийного содержания.

Marzena Piotrowska-Trybull (Poland)

IMPORTANCE OF AIRPORTS FOR THE LOCAL ENVIRONMENT – THE PERSPECTIVE OF LOCAL AUTHORITIES AND RESIDENTS

Location of airports in particular communes influences their socio-economic situation and determines their characteristics. One of the important changes in a commune in the context of airport location is the increase of its communication accessibility and the region in which the airport is located. The aim of the research, the selected results of which are presented in this article, was to determine what importance the local authorities and inhabitants ascribe to the location of the airport in the commune in the context of its influence on the socio-economic situation. In the research the following methods were used: analysis, synthesis and diagnostic survey, including the questionnaire and interview techniques. The first technique covered 600 respondents from the five studied communes, the second – representatives of local authorities in those communes. The analysis was based on empirical data and strategic documents: development strategies, reports on the state of communes, revitalisation programs, strategies for solving social problems.

Key words: local development, transport accessibility, airports, socio-economic impact.

Introduction to the issue of port's influence on the local environment

The level of development of particular communes is a result of the activity of entities in a particular geographical space and reflects the processes occurring within that territory. It can be treated as a resultant of traits, skills and activities of the local community that inhabits this area, resulting from the characteristics of this community, its structure and entrepreneurial culture. The impact of community skills on development includes the efficiency with which it creates resources and uses them in economic processes, attracts new resources and combines them effectively (Wojtasiewicz 1996); (Parysek 2001); (Jewtuchowicz 2005); (Blakely, Leigh 2010). (Piotrowska-Trybull 2013).

Among the many factors of local development presented in the literature references, the following are distinguished: labour resources, the presence of universities and research institutions, living conditions

(social, natural), the existence of transport infrastructure (airports, motorways), high quality of services and political climate for economic activity and the benefits of agglomeration (Gorzelak, Jałowiecki 2000); (Kuciński 2010). The presence of these factors in a given territory increases the quality of the economic environment, determining the development of a given space, including its economic competitiveness and investment attractiveness (Hryniwicz 1998); (Trojanek 1996).

The inflow of investments to a commune, a region is a result of external entities perceiving opportunities to gain or strengthen their competitive advantages due to factors occurring in a given location, referred to as the investment climate. The most important features of the climate are: favourable location, convenient transport connections, absorptive capacity of regional market, labour force costs, possibility of taking over free production, storage and office facilities, personal relations of entrepreneurs with the region, activity of regional community, transparent legal regulations. The conditions for doing business in a given location, including the free movement of goods, services and production factors are influenced by the technical infrastructure that determines: communication accessibility, transport costs, the state of the natural environment (Kupiec 1999); (Trojanek 1996). In turn, the communicational accessibility of a particular place in space depends on car roads, railway roads, airports, ferry bases, border crossings and others. Being equipped with these elements reduces travel time and increases its comfort and is an asset for local authorities in their efforts to attract investors (Malizia, Feser, Renski, Drucker, 2021); (Porter 1998); (Porter 2001). Location of an airport within a specific local space affects the region, but also the immediate environment by attracting investors who create new jobs and contributing to the increase of revenues to the budget of the local government unit (direct, indirect, induced, catalytic effects) (Madras 2014); (Huderek-Glapska 2011); (ACI 2004).

Methodology of the study

The author of the article was part of the team conducting research within the task included in the “Task and financial plan of scientific activity of the War Studies University for 2020” titled “The impact of airports on local economy, no. II.2.12”.

The study covered 5 communes: Goleniów, Ożarowice, Świdnik, Trzebownisko, Zabierzów, where airports are located, respectively: Solidarity

Szczecin–Goleniów Airport, Katowice, Pyrzowice, Lublin, Rzeszów-Jasionka, and Kraków John Paul II International Airport

The research focused on defining the impact of ports on their immediate surroundings, including learning the opinion of local residents and authorities on the social, economic and environmental significance of the port.

Finding out about the opinions was possible thanks to the diagnostic survey method (questionnaire and interview technique), using research tools prepared by the team. The survey questionnaire consisted of 13 questions, including 8 concerning the impact of the port on the local environment and 5 on metrics to characterise the research group and analyse relationships between variables. The questions were of a closed and semi-open nature and were designed using a nominal scale and an ordinal scale. The survey involved 120 respondents from each commune, drawn on the basis of gender and age, for a total of 600 respondents. The survey was carried out by the research institute IPC sp. z o.o. Among the respondents there were 52.2% women and 47.8% men.

The survey with the participation of representatives of local authorities was carried out using a structured interview questionnaire. The issues addressed were the general assessment of the presence of the airport in the commune, the impact of the airport on the situation in the commune in the economic, social, environmental dimensions and possible changes in the way the airport operates in relation to the occurrence of the SARS COV 2 pandemic and the consequences of these changes on the socio-economic situation in the commune.

Based on commune development strategies, commune status reports, strategies for solving social problems and revitalisation programmes, an analysis was made of the importance of the port for the local community. In turn, data collected in the Local Data Bank Statistics Poland (LDB SP) from 2016–2020 were used to characterise the socio-economic situation in the communes.

Excel 2016 and Statistica v.13.3 programmes were used for data analysis.

Characteristics of communes with respect to the presence of an airport in their territory

The Zabierzów commune as of 2019 had a population of just over 26,000 inhabitants. The location of the commune close to Kraków and its distinctive natural assets make it perceived as an attractive place to live (Development Strategy of the Zabierzów Commune 2014), with close access to the diversified labour market, educational, cultural, healthcare and other institutions. The commune has been working hard to ensure high quality public services, including education (the quality of which is confirmed by the results of examinations at high schools and junior high schools) (Report on the State of the Zabierzów Commune 2020). The location of the airport in the Zabierzów area is one of the factors driving economic activity in the area, both in terms of attracting businesses from outside the region, as well as influencing the growth of entrepreneurship among the local population. The number of national economy entities in the business statistical REGON register per 10,000 people at the working age in 2019 in the commune was 2,362, with a low share of registered unemployed in the population at the working age at 2%, which was a favourable socio-economic situation in the community (LDB SP 2021). The increased transport accessibility of the commune on one hand allows for more efficient movement of residents of Zabierzów commune and the neighbouring communes. On the other hand, it exerts negative effects, such as increasing traffic density and, as a result, decreasing the flow capacity of the access road to Krakow as well as increasing travel time, increasing the risk of accidents and decreasing the quality of life (Development Strategy of the Zabierzów Commune 2014).

The commune of Trzebownisko with just over 22 thousand inhabitants (2020), located about 7 km from Rzeszów, is the home of the Podkarpackie Science and Technology Park i Aeropolis, a part of SSE Euro-Park Mielec. The park is located in the vicinity of Rzeszów-Jasionka airport. In the development strategy of the commune both of these factors are perceived as elements positively influencing the socio-economic situation in the commune (Development Strategy of the Trzebownisko Commune 2016), including those favouring the creation of new jobs. The industries developing in the commune: aviation, electromechanical, electronics, IT (Development Strategy of the Trzebownisko Commune 2016) determine the transformation in the economic profile of the commune in the industrial direction.

Despite the unfavourable situation due to the SARS COV-2 pandemic, resulting in a decrease in the number of flight operations and reduced profitability of the airport's operations, further investments are planned to modernise systems ensuring efficiency, safety and communication with passengers (Nowiny24.pl 2021).

At the same time, the development of the road network to integrate it with the port enables the intensification of links between the commune and other communes, including the regional capital Rzeszów, increasing access to higher-level services for its residents (cultural institutions, higher education).

The commune of Ożarowice was inhabited by 5,725 inhabitants in 2019 (Report on the State of the Ożarowice 2020). The commune is characterised by a high level of entrepreneurship – the number of business entities per 10,000 people of working age was – 2011, the number of employees in entities with more than 9 people per 1,000 people was – 645 people (this was the highest value of the indicator among the studied communes), at the same time the registered unemployed in the number of people of working age accounted for 2.6% (LDB SP 2019). The commune is well connected to the road network (national 78, voivodeship 913, express S1, A1 motorway), and the railway network is being developed (Report on the state of the Ożarowice commune, 2020). The presence of an airport and an economic activity zone in the commune are considered to be factors driving the socio-economic development (interacting with each other) and conditioning its attractiveness for new residents (Strategy for solving social problems of the Ożarowice Commune 2016).

The commune of Goleniów had a population of 36,000 in 2019. Analysing the labour market indicators, it can be concluded that the situation in the commune is good, the share of registered unemployed in the number of people at the working age in December 2019 was 2.6% and was lower than the value for the voivodeship of 4.1%. The dynamically developing Goleniów Industrial Park (GIP), where companies have created nearly 5,000 jobs, is important for the Goleniów labour market. In addition, the local authorities actively work to improve the quality of space for conducting business by investing in infrastructure development (the share of property expenditure in total expenditure in 2018 was about 25% (Report on the State of the Goleniów Commune 2020). It is worth noting that in the commune the interest of students in vocational education remains stable, which is the result of cooperation between educational

institutions and businesses, bringing in job offers for graduates of these schools. In 2013–2018, the average number of students in vocational schools in relation to the number of people in this age group was about 14% (Report on the State of the Goleniów Commune 2020).

The S3 expressway runs through the commune; it is located 24 km from the junction with the A6 motorway and national road 10. Integrated road, rail and air connections determine the communication accessibility of the commune (Report on the State of the Goleniów Commune 2020). The Szczecin Metropolitan Railway (118 km long) leading to the airport ([Portal komunalny.pl/szczecin](http://Portal.komunalny.pl/szczecin) 2021), will improve commuting between the commune and Szczecin – the regional capital (Development Strategy of the Goleniów Commune 2014).

The commune of Świdnik had a population of just over 39,000 in 2019. The commune is located at a distance of 10 km from Lublin and has access to a railway line connecting to Warsaw, and in the eastern direction to Kiev and Lviv. Świdnik is the home of Lublin Airport S.A. serving domestic and international flights (Development Strategy of the Świdnik Commune 2015). The commune has an industrial profile (the industrial plant WSK PZL Świdnik S.A. plays an important role here), and since 2005 there has been the Regionalny Park Przemysłowy sp. zo.o. in Świdnik, which supports regional development (parkswidnik.pl 2021). In the commune, close to the airport, there is an economic activity zone integrated with a road and railway network, which is attractive for entities from the aviation, logistics and business service sectors (Swidnik.pl/strefa-coraz-baraji-aktywna 2021). The condition of WSK PZL Świdnik S.A., the location of the airport, the developed technical infrastructure, the qualifications and competences of the local community and the quality of education are considered strong points in the development of the commune (Development Strategy of the Świdnik Commune 2015); (Report on the State of the Świdnik Commune 2020).

The significance of the airport for the development of communes in the opinion of local authorities representatives and their inhabitants

Representatives of local authorities, expressing opinions on the impact of the airport on the socio-economic situation in their communes, emphasised that its presence strengthens the investment attractiveness, improves the image of the commune; favours the attraction of investment capital

(Ożarowice, Świdnik, Goleniów); improves the situation on the labour market, including the creation of new jobs (Trzebownisko) especially in companies established in industrial parks (Goleniów) or economic activity zones (Ożarowice) and local entities servicing the port; increases transport accessibility and driving comfort, as the road and rail infrastructure is integrated with the aviation infrastructure. At the same time the location of the port in the western part of the country (Szczecin-Goleniów airport) or in the eastern part favours specialisation of companies located around the port (in Goleniów companies providing services for the aviation industry), as well as its attractiveness for those coming from abroad. In many cases the positive impact of the port in terms of quality of life (jobs, salaries, transport infrastructure, investment-friendly climate) was perceived. Nevertheless, there were also references to negative effects in the commune caused by the presence of the port. These most often referred to the deterioration of living conditions for residents as a result of increased noise, intensified vehicle traffic (Zabierzów), restrictions on the development of land around the airport (Ożarowice), and growth of land prices in the commune, especially in the vicinity of the airport (Trzebownisko, Goleniów).

Surveys of residents indicated that almost half of the respondents (44.8%) were satisfied with living in a commune where an airport is located (from 37.5% in Goleniów to 48.7% in Świdnik), while 26.2% were dissatisfied (from 31% in Goleniów to 22.5% in Trzebownisko). Satisfaction or dissatisfaction declared by respondents was related to the distance of the respondent's residence from the airport, with the level of satisfaction increasing along with the distance.

In the opinion of more than half of the respondents in each of the communes, the presence of the airport encouraged investors to locate their endeavours in this area and use its advantages for business purposes (53.3% in Goleniów to 60.7% in Zabierzów). These responses corresponded to the opinions of representatives of local authorities who are responsible for creating conditions for entrepreneurship in the commune (Fig. 1).

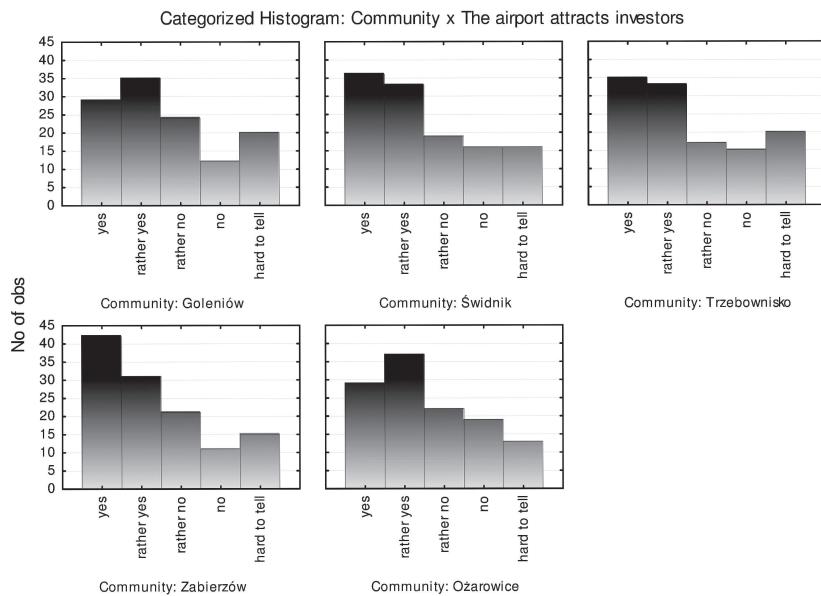

Figure 1. The airport attracts investors

Source: *own study*.

Similarly, more than half of the respondents in each commune responded affirmatively to the question regarding the impact of the port on the development of local businesses (from 55% indications in Goleniów and Ozarowice to 65.6% in Zabierzów). The presence of the port is conducive to the development of local businesses that provide airport-related services such as catering, hotel services, parking, cleaning and security. Moreover, development of local companies is also possible due to inflow of investors to the economic activity zones, who look for cooperating companies in the community (Fig. 2).

In each of the surveyed communities, more than half of the respondents noticed the positive impact of the airport on the local community's job creation (from 53.3% in Goleniów to 65.6% in Zabierzów) (Fig. 3).

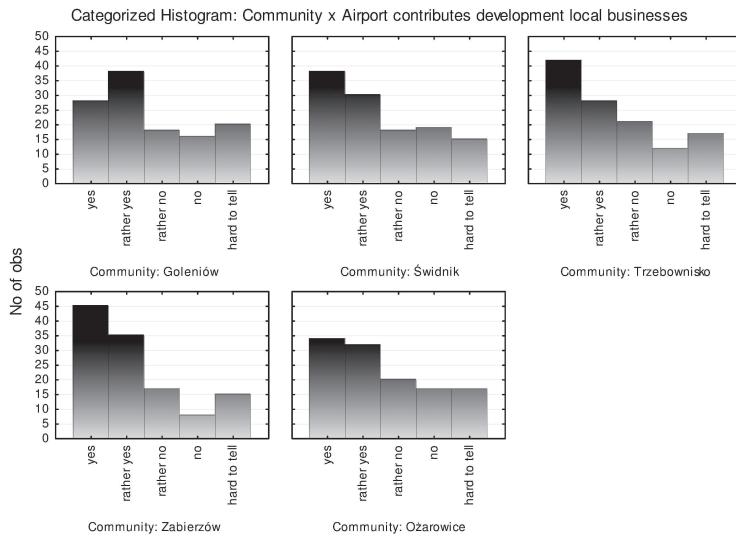

Figure 2. Airports contribute development local businesses

Source: own study.

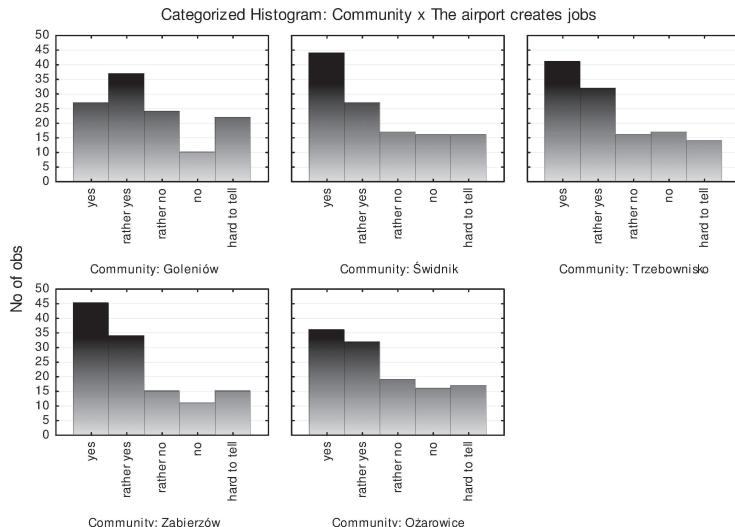

Figure 3. The airport creates jobs

Source: own study.

However, it should be stressed that the airport itself does not create enough jobs to significantly improve the local labour market. What is more, the specialists employed at the airport are often not the residents of the commune, but commute to the airport to work from larger cities located nearby, several to a dozen or so kilometres away. Hence, the opinions of residents are more likely to relate to indirect, induced and catalytic effects of the port's presence in the commune on the local business community and labour market, as confirmed in interviews with government representatives.

Summary

As a result of the research carried out, it can be concluded that the presence of an airport in communes is of significant importance from the point of view of shaping their socio-economic situation and, in a broader perspective, facilitating their development. The location of the port increases the communication accessibility of the region and the commune, allowing to spotlight the assets of these places, which may be of interest to potential investors. Moreover, the integration of the port with the road and rail network, as is the case in individual communes, improves transport accessibility for the residents of those communes and the neighbouring ones.

An important issue highlighted by local government representatives was the fact that the port was treated as a factor attracting capital to the commune and that the authorities skilfully managed the benefits of the inflow of investment by offering conditions conducive to the further development of businesses. Thanks to the developing enterprise zones, jobs are being created, which in turn improves the situation on the local labour market and at the same time affects the quality of life of the commune residents. In turn, improvement of the quality of life in the commune is an incentive for residents of neighbouring communes to migrate to this area.

At the same time it is impossible to ignore the opinions expressed by the respondents concerning certain disadvantages for the commune associated with the presence of the airport, such as increased noise levels resulting from air and road traffic of varying intensity in relation to the seasonal nature of the traffic (Sirko, Kozuba, Czernkowski, Wieszała, Szynowski 2021), land-use restrictions as well as high prices of plots near the airport.

Nevertheless, an analysis of the strategic documents of the communes clearly indicated that the local authorities perceive the presence of the airport as a strong point of the commune, and in the perspective of increasing air traffic dynamics, they see it as a development opportunity. In conclusion, it is worth emphasising the opinion that the positive aspects outweigh the negative ones in relation to the presence of the airport in the commune was expressed both by representatives of the authorities and inhabitants.

References

- Airports Council International. (2004) *The social and economic impact of airports in Europe*, York Aviation. (In English)
- Blakely, E.J., Leigh, E.G. (2020) *Planning Local Economic Development, Theory and practice*. SAGE Publications, Inc. (In English)
- Gawlikowska-Hueckel, K. (2000) *Atrakcyjność investycyjna województw Polski, Polska regionów*, nr 13, Gdańsk: IBnGR. (In Polish)
- Gorzelak, G., Jałowiecki, B. (2000) "Konkurencyjność regionów." In: Gorzelak, G., Jałowiecki, B. ed. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1(1). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. pp. 7–24. (In Polish)
- Hryniewicz, J. (1998) "Wymiary rozwoju gospodarczego gmin." In: Gorzelak, G., Jałowiecki, B. ed. *Koniuksztura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach*. *Studia Regionalne i Lokalne*. nr 25 (58). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. pp. 58–80. (In Polish).
- Huderek-Glapska, S. (2011) "Wpływ portu lotniczego na gospodarkę regionu." In: Rekowski, M. ed. *Regionalne porty lotnicze w Polsce – charakterystyka i tendencje rozwojowe*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego. pp. 193–235. (In Polish)
- Jewtuchowicz, A. (2005) *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. (In Polish)
- Kozuba, J., Sirko, S., Czerkowski, B., Wieszała, R., Szynowski, R. (2021) *Seasonality in Air Traffic and Incidence of Dangerous Occurrences in the Polish Air Transport Market in 2010–2017*. European Research Studies Journal. Vol. XXIV, nr 4, pp. 87–97. (In English)
- Kuciński, K. (2010) "Regionalna perspektywa przedsiębiorczości." In: Kuciński, K. (ed.) *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*. Warszawa: Difin. p. 22. (In Polish)
- Kupiec, L. (1999) *Lokalizacja w gospodarce przestrzennej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymostku. (In Polish)
- Madras, T. (2014) "Regionalny port lotniczy jako czynnik rozwoju regionalnego – wybrane aspekty." In: Piekutowska, A., Rollnik-Sadowska, E., ed. *Wybrane problemy zarządzania rozwojem regionalnym*. Przedsiębiorczość

- i zarządzanie. Vol. XV, Part I. Łódź: Społeczna Akademia Nauk. pp. 211–222. (In Polish)
- Malizia E., Feser E., Renski H., Drucker J. (2021) *Understanding Local Economic Development*. Routledge. (In English)
- Parysek, J. J. (2001) *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. (In Polish)
- Piotrowska-Trybull, M. (2013) *Jednostki wojskowe w rozwoju lokalnym w Polsce po roku 1989*. Warszawa: Wydawnictwo AON. (In Polish)
- Porter, M. E. (1998) *The competitive advantage of nations*. New York: The Free Press. (In English)
- Porter, M. E. (2001) *Porter o konkurencji*. Warszawa: PWE. (In Polish)
- Raport o stanie gminy Goleniów w 2019 roku (Report on the State of the Goleniów Commune in 2019). Żarkowski, R., Malkowska, A., Malkowski, A., in cooperation with Urząd Gminy & Miasta Goleniów 2020. (In Polish)
- Raport o stanie gminy Ożarowice w 2019 roku (Report on the State of the Ożarowice in 2019). Załącznik do zarządzenia nr WG.0050.368.2020 wójta gminy Ożarowice z 29.05.2020. (In Polish)
- Raport o stanie gminy Zabierzów za rok 2019 (Report on the State of the Zabierzów Commune in 2019), Zabierzów 2020. (In Polish)
- Raport o stanie miasta Świdnik w 2019 roku (Report on the State of the Świdnik Commune in 2019). Świdnik 2020. (In Polish)
- Strategia rozwiązywania problemów społecznych gminy Ożarowice na lata 2015–2025 (Strategy for solving social problems of the Ożarowice Commune 2015–2025). Załącznik do uchwały nr XIX/204/2016 rady gminy Ożarowice z 23 sierpnia 2016. (In Polish)
- Strategia rozwoju gminy Goleniów na lata 2014–2023 (Development Strategy of Goleniów Commune 2014–2023). Załącznik do uchwały nr XLII/489/14 rady miejskiej w Goleniowie z dnia 26 lutego 2014. (In Polish)
- Strategia rozwoju gminy miejskiej Świdnik na lata 2015–2025 (Development Strategy of the Świdnik Commune 2015–2025). Załącznik do uchwały nr XIII/95/2015 rady miasta Świdnik z dnia 24 września 2015. PPUH "BaSz" Szymusik, B. in cooperation with Urząd Miasta Świdnik. (In Polish)
- Strategia rozwoju gminy Trzebownisko na lata 2016–2022 (Development Strategy of the Trzebownisko Commune 2016–2022). Załącznik do uchwały nr XVI/136/2016 rady gminy Trzebownisko z dnia 20 stycznia 2016. (In Polish)
- Strategia rozwoju gminy Zabierzów na lata 2014–2020 (Development Strategy of the Zabierzów Commune 2014–2020). Załącznik do uchwały nr LI/457/14 rady gminy Zabierzów z dnia 7 listopada 2014. (In Polish)
- Trojanek, M. (1996) "Kształtowanie atrakcyjności obszaru jako potencjalnego miejsca lokalizacji inwestycji." In: Wysocka, E. ed. *Strategia i polityka rozwoju gmin i województw. Podstawy metodyczne*, Warszawa: Wyd. ZCO. (In Polish)

- Wojtasiewicz, L. (1996) "Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju lokalnego." In: Parysek, J.J., ed. *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe. p. 102. (In Polish)
<http://www.park.swidnik.pl/> (dostęp: 17.04.2021). (In Polish)
<https://nowiny24.pl/lotnisko-w-jasionce-uziemione-przez-pandemie-czy-pomoc-w-wysokosci-10-mln-zl-wystarczy-by-przetrwac/ar/c3-15449116> (access: 10.04.2021). (In Polish)
<https://portalkomunalny.pl/szczecin-bedzie-mial-swoja-kolej-metropolitalna-za-740-mln-zl-377924/> (access: 10.04.2021). (In Polish)
<https://www.swidnik.pl/strefa-coraz-bardziej-aktywna/> (access: 17.04.2021). (In Polish)

Важность аэропортов для местной среды – перспектива местных властей и резидентов

Резюме

В результате проведенного исследования можно сделать вывод, что наличие аэропорта в коммунах имеет большое значение с точки зрения формирования их социально-экономического положения и в более широкой перспективе динамизации их развития. Расположение порта увеличивает транспортную доступность региона и коммуны, позволяя выделить преимущества тех мест, которые могут быть интересны потенциальным инвесторам. Более того, интеграция порта с автомобильной и железнодорожной сетью, как в случае с отдельными коммунами, улучшает транспортную доступность для жителей этих и соседних коммун.

Важным вопросом, подчеркнутым представителями местных властей, был тот факт, что порт рассматривался как фактор, привлекающий капитал в коммуну, и власти умело управляли выгодами от притока инвестиций, создавая условия, способствующие дальнейшему развитию предприятий. Благодаря развитию предпринимательских зон создаются рабочие места, что, в свою очередь, улучшает ситуацию на местном рынке труда и, в то же время, влияет на качество жизни жителей коммуны. В свою очередь, улучшение качества жизни в коммуне побуждает жителей соседних коммун мигрировать в эту местность.

В то же время нельзя игнорировать мнения, высказанные респондентами, и относительно определенных недостатков для коммуны, связанных с наличием портов, таких как: увеличение интенсивности шума в результате воздушного и дорожного движения, различной интенсивности в связи с сезонностью движения (Sirko, Kozuba, Czerkowski, Wieszawa, Szynowski 2021), ограничениями в застройке, а также высокими ценами на участки возле аэропорта.

Тем не менее, анализ положений стратегических документов коммуны наглядно показал, что местные власти воспринимают наличие аэропорта

как сильную сторону коммуны, и в перспективе увеличения динамики воздушного движения видят это как возможность для развития. В заключение стоит подчеркнуть, что и представители власти, и жители выразили уверенность в том, что положительные стороны важнее отрицательных из-за наличия порта в коммуне.

Ключевые слова: местное развитие, транспортная доступность, аэропорты, социально-экономическое воздействие.

Валерий Никифоров (Латвия)

ГИБРИДНОЕ ОБУЧЕНИЕ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ: УРОВНИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИЯ

Двухлетняя пандемия «COVID-19» достаточно кардинально изменил ситуацию в сфере высшего образования практически во всех странах мира. Традиционные аудиторные (контактные, онлайн) занятия уступили место удаленным (бесконтактным, онлайн) формам занятий. Естественно, что экстренный переход к дистанционному обучению породил ряд взаимосвязанных друг с другом проблем – от психологических установок до технического обеспечения учебного процесса, среди которых одной из наиболее значимых является недостаток активных методов обучения, которые в условиях удаленного обучения могут являться компенсаторными средствами недостатка «живого общения». Представляется, что решение этих проблем и накопленный положительный опыт дистанционного обучения делает наиболее перспективной, а по мнению некоторых исследователей даже неизбежной, смешанную (гибридную) форму обучения. Востребованность гибридного обучения делает актуальными вопросы методики и технологии его эффективной реализации, что и является предметом данной публикации.

Предложены: 1) замена традиционной иерархии уровней овладения информацией – знания – умения – навыки, иерархией знания – навыки – умения – программы деятельности; 2) привязка методов обучения к предложенным уровням; 3) адаптация известных, хотя и редко используемых в педагогике высшей школы, методов активизации обучаемых применительно к гибридному обучению; 4) замена традиционной линейной технологии обучения многоуровневой.

Ключевые слова: гибридное обучение, уровни овладения информацией; методы обучения, технология обучения.

Актуальность проблематики

COVID-19 достаточно кардинально изменил ситуацию в сфере высшего образования практически во всех странах мира. Традиционные аудиторные (контактные, онлайн) занятия уступили место удаленным (бесконтактным, онлайн).

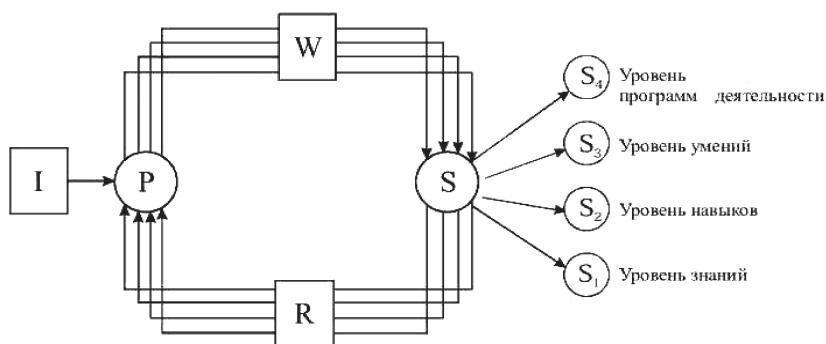
Сегодня стало однозначно понятным – высшее образование и по окончанию пандемии не вернется в полном объеме к традиционному аудиторному обучению – обучение станет смешанным, гибридным.

Анкетный опрос 1–7 апреля и 10–15 мая 2020 года, в котором участвовало 192 студента Балтийской Международной академии (БМА) показал, среди различных форм преподнесения учебной информации при онлайн обучении в 91,66% проведенных занятий использовались традиционные видео презентации, что делает обучаемых пассивными участниками учебного процесса. При этом стороны жалуются на недостаток «живого общения». Дабы, хотя бы частично, компенсировать этот недостаток, предлагаю Вашему вниманию свое видение адаптации известных, хотя и редко используемых в педагогике высшей школы, методов активизации обучаемых при дистанционном обучении.

Конечная цель анкетирования – внедрение активных методов дистанционного обучения в учебный процесс БМА путем получение информации об имеющемся опыте активизации обучаемых в процессе онлайн обучения (Никифоров 2020, 2021)

Уровни владения информацией

Представляется, что любой (инвариантной к содержанию) субъект может овладеть на четырех следующих уровнях.

I – информация (контент обучения)

P – преподаватель

S – студент

W – методы обучения

R – методы закрепления и контроля овладения информацией

Рис. 1. Уровни владения информацией

Источник: Никифоров, В.Е., 2003.

Предполагается, что на каждом из указанных уровней следует использовать определенные специфические методы обучения и контроля, позволяющие сделать обучение наиболее эффективным.

Уровень овладения информацией	Методы обучения и контроля	Активные методы гибридного обучения*
		1. Установочная лекция
1. Знания – способность осмысленно и образно воспроизвести полученную информацию.	1.1. Установочная лекция 1.2. Обзорная лекция 1.3. Понятийный диктант 1.4. Фронтальный опрос	
2. Навыки способность свободно ориентироваться в массиве полученной информации, целенаправленно ее перегруппировывая.	2.1. Тематическая лекция 2.2. Семинар-беседа 2.3. Реферирование 2.4. Семинар-конференция 2.5. Коллоквиум	
3. Умения – способность преобразовать и использовать усвоенную информацию для получения нового знания или его практического применения.	3.1. Проблемная лекция 3.2. Семинар – пресс-конференция 3.3. Практикум	
4. Программа деятельности – на основе приобретенных знаний, навыков и умений, способность конструктивно действовать в определенной профессиональной сфере.	4.1. Лекция-беседа «Анализ альтернатив» 4.2. Дискуссии и диспуты 4.3. Проектные разработки 4.4. Экзамен	

Методы гибридного обучения

1.1. Установочная лекция

Цель: дать представление о специфике изучаемого курса (раздела) с точки зрения методики его изложения и усвоения.

Специфика содержания. Из самого названия «установочная лекция» понятно, что целью такого рода выступления является введение слушателей в круг новых для них проблем, формирование общего представления об их существе и значении. Известно, что сообщить нечто новое можно, лишь опираясь на уже известное. Поэтому для установочной лекции характерны сопоставления и аналогии, глубокое разъяснение всего вновь встречающегося, подробное комментирование терминологии.

План действий:

- 1) показать место и значение изучаемого курса в научном мировоззрении, подчеркнуть его актуальность и связь с жизнью современного общества;
- 2) раскрыть специфику курса как учебной дисциплины и те типичные трудности, которые возникают при его изучении;
- 3) объяснить последовательность изучения курса, описав основные методы и формы обучения и контроля;
- 4) рекомендовать обучаемым основную и дополнительную учебную литературу, указать требуемые документы и первоисточники.

Замечания: установочная лекция открывает процесс обучения, и это налагает особую ответственность на преподавателя – от того, в какой мере удастся создать деловую, творческую атмосферу, зависят дальнейшие успехи в изучении курса. (Никифоров В.Е., Качан В.Я., Никифоров Н.В. ... 2015. с. 37–38).

1.2. Обзорная лекция

Цель: дать общее представление о содержании изучаемого курса или раздела.

Специфика содержания. В обзорных лекциях материал излагается, как правило, с учетом хронологической последовательности, в ней обязательно содержится анализ как существующих, так и существовавших точек зрения и концепций. В обзорной лекции широко используются различные исторические и библиографические справки. Картины возникновения и исторического развития обсуждаемого вопроса логически завершаются освещением его современного понимания актуальности и значения в сфере человеческой деятельности. Именно таким путем и реализуется основная цель обзорной лекции.

План действий:

- 1) эскизно очертить круг рассматриваемых вопросов;
- 2) ввести, тщательно разъяснить и прокомментировать основные термины;
- 3) изложить основные положения изучаемого курса;
- 4) аргументировано изложить их содержание;
- 5) подвести итоги и сделать заключающее обобщение.

Замечания: изложение материала ведется, как правило, в хронологической последовательности; анализируются лишь основные концепции и точки зрения; анализ осуществляется преимущественно в позитивном, а не критическом плане; дается большое число исто-

рических и библиографических справок, необходимых для дальнейшей самостоятельной работы обучаемых.

1.3. Понятийный диктант

Цели: проверить и закрепить знание терминологии, сформировать навыки краткого и точного изложения содержания основных понятий курса.

План действий:

- 1) на установочной и\или обзорной лекциях дать список основных понятий курса (30–40 терминов);
- 2) предложить обучаемым найти и записать в цифровой форме наиболее устоявшиеся и значимых их определения данных терминов;
- 3) не предупреждая обучаемых, на одном из онлайн занятий 4–5 недели изучения курса продиктовать с паузами в 1,5–2,0 мин. 10–12 терминов из списка основных понятий курса;
- 4) обязать обучаемых не позднее, чем через 2 мин после окончания диктанта отправить сформулированные определения на е-почту для проверки;
- 5) проверить правильность трактовки предложенных терминов и сообщить результаты обучаемым.

Замечания:

- 1) необходимо четко инструктировать студентов непосредственно перед диктантом, указывая на необходимость максимально полного и ясного раскрытия содержания понятий;
- 2) перед каждым студентом поставить задачу обязательного получения зачета по диктанту.

1.4. Фронтальный опрос

Цели: проверить и закрепить знания по изучаемому курсу; развить навыки краткого и точного изложения мыслей; активизировать процесс дальнейшего обучения и повысить у студентов чувство ответственности за освоение материала изучаемого курса.

Специфика содержания. Фронтальный опрос реализуется путем последовательной постановки всем участникам удаленного обучения ряда одних и тех же вопросов по пройденной части учебного курса. Вопросы должны быть сформулированы таким образом, чтобы письменные ответы на них могли бы быть выражены 5–10 предложениями.

План действий:

- 1) подготовить список 5–7 контрольных вопросов по пройденному материалу;
- 2) без предварительного ознакомления с ними последовательно письменно формулировать их на мониторах обучаемых, отводя 10–12 минут на ответ по каждому вопросу;
- 3) по завершению ответов на последний вопрос в течении 10 мин обучаемые посылают на е-посты преподавателю свои ответы.

Модификация метода. Вопросы могут задаваться устно одновременно для всех. Ответы желающих из присутствующих также устно. В процессе проведения опроса желательны разъяснения и комментарии преподавателя. В конце занятия – подвести итоги опроса, выявив вопросы, ответы на которые вызвали наибольшие затруднения; разъяснить возникшие трудности.

2.1. Тематическая лекция

Цель: системно изложить основные вопросы темы; расширить и углубить знания обучаемых по отдельным вопросам темы.

План действий:

- 1) сообщить обучаемым название и план лекции;
- 2) последовательно изложить материал согласно вопросам плана;
- 3) уделить особое внимание анализу характера связей между вопросами и переходом от одного к другому;
- 4) дать обобщающее заключение, показав место изложенных вопросов в теме.

Замечания: изложение каждого вопроса программной лекции должно быть детальным и всесторонним; особое внимание следует уделять аргументации основных положений лекции и иллюстрированию их примерами; изложение должно быть динамичным, специальные термины необходимо использовать как рабочие (без разъяснений).

2.2. Семинар-беседа

Цель: углубить и закрепить знания, полученные на лекциях; выработать навыки ведения беседы; проконтролировать самостоятельную работу обучаемых.

Специфика содержания. Семинар-беседа наиболее эффективная форма обучения навыкам. Специфичным является: обязательное предварительное ознакомление студентов с содержанием вопросов,

выносимых на обсуждение; сжатое изложение основным докладчиком существа проблемы; активное участие слушателей (выступления, дополнения, вопросы) в процессе занятия; определяющая и направляющая роль преподавателя. Такая форма обучения требует от участников не только знания отдельных фактов, но и четкого представления о предмете в целом, ибо понимание конкретного возможно лишь в контексте общего. А для этого необходима свободная ориентация в массиве полученной информации, т. е. владение информацией на уровне навыков.

Активное участие студентов как необходимое условие успешного проведения семинара-беседы возможно лишь в том случае, когда аудитория обладает необходимыми знаниями и стремится их выразить. Во многом активность слушателей зависит от подготовленности и мастерства преподавателя. В качестве средства активизации аудитории можно порекомендовать: информирование студентов об актуальности обсуждаемой проблематики, четкость в постановке основной проблемы, своевременное формулирование дополнительных вопросов, акцентирование внимания на важнейших сторонах и аспектах обсуждаемого.

План действий:

- 1) предварительно ознакомить студентов с перечнем вопросов, выносимых на обсуждение;
- 2) организовать выступления обучаемых (желательно, по их собственной инициативе) с последующими дополнениями и анализом;
- 3) оценить выступления и подвести итоги.

Средства активизации: информирование обучаемых об актуальности обсуждаемой проблематики (ссылка на только что вышедшую статью, недавно проведенную конференцию и т. п.); постановка четко сформулированных дополнительных вопросов, требующих более глубокого понимания; поощрение вопросов, выдвигаемых обучаемыми в ходе беседы.

Замечания: крайне нежелательно предварительное распределение вопросов между студентами и нельзя удовлетворяться активностью лишь «дежурных» отвечающих; недопустимо, чтобы беседа приобрела форму однозначных ответов обучаемых и развернутых комментариев этих ответов обучающим.

2.3. Реферирование

Цель: усовершенствовать навыки поиска, анализа и обобщения научной литературы по конкретной теме; развить навыки самостоятельной исследовательской работы.

План действий:

- 1) предложить или помочь выбрать тему будущего реферата;
- 2) рекомендовать основную литературу и дать консультацию по методике поиска и подбора дополнительной;
- 3) ознакомиться с планом и основными идеями реферата;
- 4) проверить реферат, высказать замечания по нему и оценить его.

Средства активизации: предлагать в качестве тем рефератов достаточно актуальные и сложные проблемы, по которым нет однозначных решений; интересоваться ходом работы и оказывать помощь в течение всего процесса написания реферата.

Замечание: особенно важно помочь студентам правильно сориентироваться в обширном потоке литературы – отбор фундаментальных и новейших публикаций, анализ ссылок и др. (Nikiforovs V., Kačans V., Nikiforovs N., 2010. С. 49–50).

2.4. Семинар-конференция

Цель: сформировать навыки поиска, анализа и обобщения научной литературы по конкретной проблеме; начать работу по выработке навыков самостоятельной исследовательской работы; усовершенствовать навыки публичного выступления.

Специфика содержания. Содержанием этой формы обучения являются заслушивание и обсуждение небольших докладов обучаемых. Первое самостоятельное выступление – ответственный и важный момент в подготовке студента. Здесь, по существу, закладываются навыки самостоятельной информационно-поисковой и научной работы – необходимость успешно выступить по конкретному вопросу заставляет его целенаправленно и конструктивно использовать полученные знания, искать, анализировать и систематизировать литературу, необходимую для выступления.

План действий:

- 1) предварительно наметить темы и докладчиков, рекомендовать для подготовки докладов исходную литературу, проконсультировать авторов докладов;
- 2) организовать онлайн прослушивание 3–4 докладов про 10–15 мин.

- 3) организовать онлайн обсуждение каждого доклада обучаемыми;
- 4) подвести итоги и оценить выступления.

Средства активизации: предварительно назначать содокладчиков и оппонентов; приглашать студентов других групп.

2.5. Коллоквиум

Цель: выяснить и оценить уровень усвоения студентами пройденного материала; закрепить и углубить понимание отдельных, наиболее сложных вопросов курса; подвести итоги изучения курса или раздела курса.

План действий:

- 1) подготовить список вопросов по основным положениям курса и предварительно ознакомить с ними студентов;
- 2) провести беседу со студентами, последовательно предлагая им вопросы, охватывающие весь материал пройденного курса;
- 3) оценить ответы каждого из выступивших и подвести итоги.

Замечания: для коллоквиума характерна достаточно свободная манера обсуждения вопросов; вопросы должны иметь сквозной характер – при удовлетворительном разъяснении одного из них переходят к следующему и т. д., воспроизводя последовательно весь пройденный материал.

3.1. Проблемная лекция

Цель: сформировать стремление к самостоятельному мышлению и творческому поиску; заложить умение творчески применять полученные знания для корректной постановки и решения профессиональных проблем.

Специфика содержания. Одной из форм обучения на уровне умений является проблемная лекция, которая в последнее время занимает все более значительное место в различных системах образования.

Специфичной чертой проблемной лекции является своеобразное воспроизведение реальных проблемных ситуаций, которые имели, имеют или могут иметь место в сфере будущей профессиональной деятельности студента. Лекция такого рода как бы раскрывает сложную технологию анализа и решения проблем. Как правило, проблемная лекция начинается с выявления некоторого противоречия, которое имеет место в практической или познавательной деятельности. Преподаватель детально описывает возникновение, развитие и становление такого противоречия, раскрывает его сущность и актуаль-

ность. Анализ сущности противоречия приводит к выводу, что проблемная ситуация и проблема действительно имеет место, а существующие средства и методы непригодны или недостаточны для решения проблемы.

Собственно поиск решения проблемы начинается с поиска или создания средств и методов, с помощью которых проблема может быть решена. Здесь обычно опытный преподаватель воспроизводит историю поиска средств, борьбу разных идей и подходов, тщательнейшим образом взвешивая все «за» выдвигавшиеся точки зрения и «против» них. Борьба идей заканчивается развязкой – решением проблемы. Когда сущность решения становится понятной аудитории, лектор еще раз воспроизводит ход событий. По завершении решения он показывает все трудности и тупики, которые имели или могли иметь место. Здесь исторический подход дополняется логическим и праксиологическим анализом. На его основе у слушателей формируется определенный подход, алгоритм действия, который может быть применен в аналогичной ситуации в будущем. Таким образом, формируется умение применять имеющиеся знания и навыки в области нового, неизведанного.

Чтение проблемных лекций требует от преподавателя высшего профессионального мастерства. Это сложно и потому, что аудитория, которой такие лекции предназначаются, уже обладает достаточно обширными и глубокими знаниями в данной области, а также потому, что логику развития реальных событий подчас нелегко преобразовать в логику изложения. Чтобы упростить техническую сторону чтения проблемных лекций и тем самым освободить силы для собственно творческой деятельности в процессе выступления, необходимо:

- достаточно свободно владеть излагаемой концепцией;
- уметь привести себя в максимально благоприятное для творчества состояние;
- четко представить основную логическую структуру лекции;
- иметь стереотипы обращений, ссылок, переходов и примеров;
- быть достаточно хорошо обеспеченным надежными техническими средствами.

Совершенно очевидно, что наличие перечисленных условий необходимо или, по крайней мере, желательно и при чтении любых других видов лекций, но при чтении проблемных лекций они приобретают особое значение, ибо слабое владение материалом и низкая

техника чтения становятся в этом случае непреодолимыми препятствиями в достижении поставленной цели.

План действий:

- 1) выявить и раскрыть причины и условия возникновения проблемной ситуации;
- 2) указать на противоречия, лежащие в основе данной проблемы;
- 3) содержательно и методологически корректно сформулировать проблему;
- 4) рассмотреть имевшие место и потенциально реализуемые подходы к решению проблемы;
- 5) наметить и описать возможные подходы к решению проблемы, провести их сравнительный анализ;
- 6) подробно описать практически реализованное решение проблемы, провести его методологический анализ.

Замечания: следует уделять особое внимание анализу процесса постановки проблем, выявляя каждый раз то противоречие, которое является основой проблемной ситуации; далее для разрешения противоречия ведется поиск адекватных познавательных средств – здесь важно показать потенциальную множественность подходов к решению проблемы; сравнительный анализ возможных путей решения проблемы необходимо вести исходя из положения о конкретности истины – среди бесконечного числа мнений истинным является лишь одно (Более полно см. Никифоров В.Е., 2002).

3.2. Семинар-пресс-конференция

Цель: усовершенствовать навыки анализа информации, выработать умение корректной постановки вопросов.

Специфика содержания. Эффективное «живое общение» возможно при наличии у сторон двух типов умений – умения слышать и умения спрашивать. Семинар-пресс-конференция как активный метод удаленного обучения должен быть нацелен на максимально возможное моделирование этих умений. Для этого перед аудиторией ставится задача: каждый присутствующий должен задать каждому из докладчиков хотя бы один вопрос, на который он обязан ответить. Преподаватель подчеркивает, что оцениваются не только доклады, но и задаваемые вопросы. Данная установка заставляет выступающих быть предельно понятными, а слушателей – предельно внимательными для постановки конкретных и конструктивных вопросов.

План действий:

- 1) предварительно наметить темы и докладчиков, рекомендовать для подготовки докладов исходную литературу, проконсультировать авторов докладов;
- 2) формировать обучаемых о необходимости задать как минимум один вопрос по каждому из выступлений;
- 3) анизоввать онлайн прослушивание 3–4 докладов про 10–15 мин.;
- 4) управлять процессом постановки вопросов и организацией ответа на них;
- 5) осуществлять оценку выступлений и качества заданных вопросов, подвести итоги.

Замечание: Семинар-пресс-конференция выступает в качестве эффективного средства развития этих умений. Метод особенно высокоэффективен в небольшой (12–15 человек) и хорошо подготовленной группе. Многократное применение семинара-прессконференции позволяет выработать устойчивое умение, слушая понимать и, понимая, понятно спрашивать. Естественно, что при этом совершенствуется и умение кратко и ясно излагать собственные мысли.

3.3. Практикум

Практикум является формой организации учебного занятия (занятий) содержащее практические задания и упражнения. Проводится при завершении разделов учебного курса, формирующего умения.

Цели:

- 1) закрепление ранее полученных знаний и навыков по изучаемому курсу;
- 2) формирование умений выполнения типовых работ в рамках определённой профессии.

Специфика содержания. Применительно к вузовскому изучению естественнонаучных и технических дисциплин практикум является достаточно традиционной и хорошо методически проработанной формой организации учебных занятий.

Примеры тематики. По курсу логики это могут быть задания:

- 1) на поиск аргументов для доказательства определенного тезиса;
- 2) на установления несоответствия приводимых фактов как аргументов тезису доказательства и других логических ошибок в конкретном тексте выступления.

4.1. Лекция-беседа «Анализ альтернатив»

Цель: показать теоретическую несостоительность и (или) практическую не конструктивность альтернативных концепций; закрепить имеющиеся знания, навыки и умения; сформировать программу профессиональной деятельности.

Специфика содержания. Одним из методов формирования программ деятельности является лекция, содержанием которой является анализ альтернативных концепций. Исходный тезис об истинности одного из мнений среди их потенциально бесконечного множества вытекает из принципа конкретности истины. Он подсказывает одну из стратегий формирования убеждений, которые являются необходимой составляющей всякой программы деятельности. Истинность какого-либо положения может быть доказана не только через его практическую конструктивность. Но при формировании убеждения в истинности всякою теоретического положения существенное вспомогательное значение имеет выявление и обоснование ложности всех других положений, альтернативных данному. Именно поэтому критика альтернативных точек зрения является важным средством формирования убеждений.

В лекционном курсе критика может осуществляться как в форме самостоятельных, специально этому посвященных выступлений, так и в качестве элемента выступления, имеющего более широкую тематику. Тогда выступление обычно строится так, что критическому анализу одной концепции противопоставляется позитивное изложение другой, ей альтернативной. Это очень убеждающий прием. Но важно помнить, что убедительность аргументации в пользу одной из концепций определяется не только умением показать ее истинность и практическую значимость, но и конструктивностью, действенностью критики другой, т. е. следует не только убедительно отстаивать свою точку зрения, но и уделять самое серьезное внимание критике точки зрения оппонента. Конструктивная критика требует глубокого понимания основных положений противника, его аргументации и способа доказательства. При конструктивной критике мышление поднимается на новый уровень, когда заблуждения становятся особенно отчетливыми. Формирование глубоких и устойчивых убеждений требует, как уже отмечалось, не только знаний и умений доказать их истинность, но и практического использования этих знаний и эмоционально-волевого их сопереживания. Любой тип публичного выступ-

ления предполагает преимущественную активность лишь одной из сторон — выступающего. Именно он практически использует свои знания для обоснования своей концепции, оказывает волевое воздействие на аудиторию, эмоционально переживает излагаемое. Слушатели при этом остаются относительно пассивной стороной.

План действий:

- 1) изложить сущность, осуществить содержательный анализ альтернативных концепций; показать их внутреннюю противоречивость, практическую не конструктивность или методологическое несовершенство;
- 2) провести сравнительный анализ рассматриваемых концепций;
- 3) изложить сущность, доказать истинность, научную обоснованность и практическую полезность отстаиваемой концепции.

Средства активизации: необходимо рассматривать наиболее современные и значимые альтернативные концепции, ссылаясь на широко известные и получившие большой общественный резонанс публикации в печати, использовать подтверждение истинности этих концепций средствами науки, техники, практической деятельности.

Замечания: не следует чрезмерно упрощать суть альтернативных концепций; необходимо уделить должное внимание позитивному изложению их сущности и лишь затем переходить к их критике; критика должна быть всесторонней и полной (Никифоров 2015, с. 43–44).

4.2. Дискуссии и диспуты

Цели: выработать способность аргументировано вскрывать научную несостоятельность, методологическое несовершенство и/или практическую не конструктивность альтернативных концепций, взглядов и идей; сформировать убеждение в научной обоснованности, методологической корректности и практической полезности излагаемой концепции.

Специфика содержания. Для формирования убеждений у аудитории необходима ее активность в сознательном использовании своих знаний и их эмоционально-волевом сопротивлении. Такую возможность дают диспуты и дискуссии — сложный, но весьма плодотворный метод формирования убеждений, вынуждая обучаемых привлекать весь запас своих знаний для аргументации собственного мнения, использовать навыки и умения свободной ориентации в обсуждаемой

проблематике, быть максимально точными и убедительными. При этом знания, навыки и умения приобретают личностную форму, эмоционально окрашиваются. Перефразируя известное выражение можно утверждать, что в споре рождаются убеждения. Следует отметить, что это в условиях удаленного общения весьма сложный процесс.

План действий:

- 1) определить круг вопросов, по которым предполагается полемика, ознакомить с ними обучаемых и дать возможность им подготовиться;
- 2) продумать и подготовить средства управления процессом обсуждения;
- 3) организовать и провести дискуссию;
- 4) проанализировать и оценить аргументацию, содержательную глубину выступлений и их стиль;
- 5) подвести итоги.

Средства активизации: обсуждать актуальные проблемы, имеющие практическую и социальную значимость.

4.3. Проектные разработки

Название «проектные разработки» изначально появилось в инженерном образовании. В настоящее время, как форма обучения в высшей школе, используется применительно к различным программам обучения, включая социо-гуманитарные. В рамках предлагаемой методики гибридного обучения представляется целесообразным использовать ее как форму контроля формирования программы профессиональной деятельности, непосредственно предшествующую итоговому экзамену или заменяющую его.

Проектные разработки могут осуществляться как индивидуально, так и группами обучаемых. Даже простая проектная разработка не может быть осуществлена в течении одного академического занятия. Поэтому всякая проектная разработка с необходимостью требует значительной самостоятельной работы студента.

План действий:

- 1) постановка целей и задач, формулирование тематики и требований – 2 уч. часа аудиторно;
- 2) самостоятельная работа обучаемых: 12–14 уч. часов;
- 3) представление разработки преподавателю в цифровой форме;

- 4) рецензирование преподавателем выполненных проектных разработок;
- 5) подведение итогов: обсуждение достоинств и недостатков каждой из разработок в группе – 2 уч. часа аудиторно.

4.4. Экзамен

Итоговой формой контроля результатов гибридного обучения является экзамен, который может проводится в разный формах: 1) очно (оффлайн) по традиционным билетам с выделением времени для подготовки; 2) в форме онлайн беседы одновременно со всеми сдающими по всем основным вопросам курса; 3) в форме индивидуальной онлайн беседы с экзаменуемым по последовательно письменно сформулированным вопросам без времени на подготовку; 4) в форме онлайн беседы одновременно со всеми сдающими по всем основным вопросам курса; 5) проектная разработка, письменно представленная онлайн по предварительно заданной проблематике. Возможны и другие формы проведения экзамена с учетом специфики изучаемого курса и других обстоятельств. Представляется, что наиболее эффективной формой контроля овладения содержания курса не только на уровнях знаний и навыков, но и на уровнях умений и программ деятельности, является письменный онлайн экзамен в форме проектной разработки.

Технология гибридного обучения

Переход к гибридному обучению, как сочетанию оф и онлайн форм общения преподавателя и студента, требует, и открывает, как представляется, новые возможности для совершенствования самого процесса, технологии обучения. Традиционная линейная технология: лекции – семинары – консультации – экзамен позволяет, с тем или иным уровнем успеха, сформировать у обучаемого совокупность знаний, но она недопустимо мало эффективна для формирования навыков, умений и, тем более, программ деятельности. Предлагаю нелинейную, основанную на ранее предложенной мною (Никифоров, 2003, с. 52–57) иерархию уровней овладения информацией: знания – навыки – умения – программы деятельности, некоторое представление о которой дает нижеследующая схема.

Заключение

Представляется, что высшее образование и по окончанию пандемии не вернется в полном объеме к традиционному аудиторному обучению – обучение станет смешанным, гибридным. Это потребует модернизации процесса вузовского обучения путем введения ряда методических и технологических инноваций для его эффективной реализации.

Методика и технология гибридного обучения должны иметь системный характер. Системообразующим фактором предлагается описанное представление об уровнях овладения информацией обучающимся: знания – навыки – умения – программы деятельности.

Иерархия уровней овладения информацией и гибридное обучение как сочетание традиционной аудиторной и удаленной форм обучения требуют нелинейной стратегии обучения, при которой аудиторную форму целесообразно использовать для формирования знаний и навыков основных положений изучаемого курса, что обеспечит возможность плодотворного самостоятельного удаленного изучения конкретных вопросов курса.

Эффективность методов обучения весьма различна на разных уровнях овладения информацией. Так например, обзорные лекции эффективны для формирования знаний, но неэффективны при фор-

мировании программ деятельности, проблемные лекции с необходимостью требуют от обучаемых владения соответствующей информацией на уровнях знаний и навыков и т.п.

Для компенсации недостатка «живого общения» плодотворно применение таких активных методов обучения как семинары-пресс-конференции, лекции-беседы «Анализ альтернатив», диспуты и дискуссии. В процессе гибридного обучения эти активные методы могут быть использованы как форме «оффлайн», так и в форме «онлайн».

Библиография

- Актуальные проблемы образования: материалы методологического семинара. (2020) Ярославль, 192 с.
- Воронина, Т. П.; Кашицын, В. П. и др. (1995) Образование в эпоху новых информационных технологий. Москва.
- Гузеев, В. В. (2001) Педагогическая техника в подтексте образовательных технологий. Москва
- Никифоров, В. Е. (2002) Проблемная ситуация и проблема: генезис, структура, функции. Изд. 3, переработ. и дополн. Рига: БРИ, 262 с.
- Никифоров, В. Е. (2003) Теоретические основы педагогии высшей школы. Рига, с. 103
- Никифоров, В.Е. (2020) Инновации в педагогике высшей школы: уровни овладения информацией и методы обучения// Proceedings of the international scientific conferences of faculty of social sciences of Daugavpils University. The materials of the International Scientific Conference “Social Sciences for Regional Development 2018”. Daugavpils University, 2020.
- Никифоров, В. Е. (2020) Уроки пандемии: проблемы удаленного обучения.// Открытый город, № 9.
- Никифоров, В.Е., Лихушина, М Ю. (2021) Методическое и техническое обеспечение удаленного обучения в период пандемии. Рига. //www.lnb.lv/lv/katalogi-un-datubazes
- Никифоров, В.Е., Качан, В.Я., Никифоров, Н.В. (2015) Теория и методика учебной и научной работы студента. Изд. 3-е, стереотипное. Рига, 152 с. ISBN 978-9984-763-90-3.
- Сенашенко, В. (2006) Самостоятельная работа студентов: актуальные проблемы // Высшее образование в России, № 7.
- Хоторской, А. В. (2003) Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. – М.: Изд-во МГУ, 416 с.
- Nikiforov, V., Nikiforov, N. Assessment of the Reliability of the Information from Internet. <https://izdevejiem.lnb.lv/Communication/ViewCommunication>
- Nikiforovs, V., Kačans, V., Nikiforovs, N. (2010) Studenta studiju un pētnieciskā darba teorija un metodika. Riga, 170 llp.

Hybrid learning in higher education: levels, methods, technologies

Summary

The two-year COVID-19 pandemic has quite dramatically changed the situation in the field of higher education in almost all countries of the world. Traditional face-to-face (contact, offline) classes have given way to remote (non-contact, online) forms of classes. Naturally, the emergency transition to distance learning has given rise to a number of interrelated problematic issues ranging from the attitudes to the technical support of the educational process, among which one of the most significant is the lack of active teaching methods, which in conditions of distance learning can be a compensatory means for the lack of “live communication”. In order to at least partially compensate for this shortcoming, I bring to your attention my vision. It seems that the solution of these problems and the accumulated positive experience of distance learning makes a blended (hybrid) form of learning the most promising and according to some researchers even inevitable. The demand for hybrid learning makes the issues of methodology and technology for its effective implementation relevant, which is the subject of the present publication. The following points are proposed: 1) replacement of the traditional hierarchy of levels of mastering information – knowledge – skills – competencies, by the hierarchy of knowledge – competencies – skills – activity programmes; 2) linking the teaching methods to the proposed levels; 3) adaptation of well-known, although rarely used in the pedagogy of higher education, methods of activating students in relation to hybrid learning; 4) replacement of the traditional linear learning technology with a multilevel one.

Key words: hybrid learning, levels of information acquisition; teaching methods, teaching technologies.

Oļegs Nikiforovs (Latvija)

PERSONALITY TRAITS OF CADETS OF THE STATE POLICE ACADEMY

Important in the organization of the work of the police and the training of future police officers is the issue of motivation for them to choose their profession. In order to avoid frequent changes and leakage of personnel, the departure of cadets from the state police college, to achieve conscious and motivated work in the law enforcement system, it is necessary to know not only the labor regulations of the policeman, but also to pay attention to the personal architecture of the employee. This will make it possible to more carefully select cadets for training as a police officer, monitor the development of their professional skills and appoint real specialists in their field to senior positions in law enforcement agencies. This study is the first attempt to investigate the personality structure of future employees of the state police. The structure of the personality of cadets has been studied, a typical profile of the cadet's personality has been created, a comparative study of the personality of cadets with the personal profiles of representatives of other professions has been carried out.

Key words: personality, personality structure, psychodiagnostics, policeman's profession, professional selection of personnel, typical professional profile of a policeman, Computer psychodiagnostics.

Personības iezīmes Valsts policijas koledžas kadetiem

Iemeslu izpēte un izpratne ir būtisks solis jebkurā stratēģijā, kuras mērķis ir vērsts uz to, lai saglabātu radīto kapacitāti. Valsts policijas (turpmāk – VP) struktūrās aktuāls ir jautājums par to, kā novērst personālsastāva mainību, dienesta pirmslaicīgu atstāšanu, personāla trūkumu, kas tiesā veidā ietekmē sabiedriskās kārtības nodrošināšanu valstī. Lai šo jautājumu risinātu, vispirms ir jāizprot iemesli, kāpēc amatpersonas pamet darbu tiesībsargājošās iestādēs un struktūrās.

Darbinieku mainību bieži uzskata par procesu, kurā darba apstākļu izmaiņas (piemēram, vadības atbalsts un lomas skaidrība) ietekmē svarīgus attieksmes lielumus, kuri noteiktu apstākļu izmaiņu dēļ var mainīties (piemēram, apmierinātība ar darbu un organizatoriskās saistības), un šīs izmaiņas savukārt veicina priekšlaicīgu darba attiecību vai mācību pārtraukšanu (piemēram, nodoms mainīt profesiju), kas novērtē pie faktiskā personāla apgrozījuma (Griffeth & Hom, 2001; Mobley, Griffits, Roka, & Meglino, 1979).

Šis process parasti notiek ilgākā laika periodā, bet izpratne par personāla rotācijas virzītājspēkiem struktūrvienību un organizācijas vadītājiem jau šobrīd ļauj veikt pasākumus, lai novērstu personāla mainību, pirms tā vispār sākusies, laicīgi iejaucoties šajā procesā. Nemot vērā darbinieku mainības nozīmi policijas darbā un iespējas novērst vai samazināt darbinieku aiziešanu no dienesta, šādu jautājumu izpratne ir ļoti būtiska. Taču joprojām trūkst plašākas informācijas par organizatoriskajiem (piemēram, uzraudzības atbalsta) un attieksmes (piemēram, apmierinātības ar darbu) mainīgajiem lielumiem, kas nosaka un veicina personāla mainības procesu (Haar, 2005; Džounss, Džonss & Prenzlers, 2005).

Viens no faktoriem, kas ietekmē Valsts policijas koledžas (turpmāk – VPK) kadetu mācīšanās motivāciju, ir neizpratne par saviem spēkiem, spējām un personības īpašību atbilstību pienākumu pildīšanai tiesībsarga amatā. Neizpratne un šaubas par sevi samazina mācīšanās motivāciju un veicina aiziešanu no studijām VPK. Līdz ar to ir svarīgi apkopot datus par kadetu personības īpašībām un izzināt katra kadeta personības atbilstību prasībām, kas tiek izvirzītas kā studijām VPK, tā dienestam VP.

Nemot vērā gan to, ka policijas darbinieka ikdienas darbu strikti reglamentē dienesta instrukcijas, gan to, ka tas saistīts ar reālām dzīves situācijām, šajā pētījumā par galveno pētījuma metodi tiek izmantots Ketela 16PF tests, kurā ir Q datu un L datu kopēja fiksēšana un kas ļauj dziļāk ‘ieskatīties’ katra kadeta personībā.

Pētījuma mērķis: gūt datus par Valsts policijas koledžas kadetu personības struktūru un tās atbilstību Valsts policijas darbinieka personības struktūrai.

Pētījuma uzdevumi:

Izpētīt literatūru par policijas darbinieka personības profesionālajām īpašībām.

Iegūt datus no Valsts policijas koledžas kadetiem, izmantojot Ketela 16PF testu.

Apstrādāt savāktos protokolus ar Ketel 16PF datorprogrammu.

Izveidot Valsts policijas koledžas kadeta tipveida profilu.

Veikt iegūto datu analīzi.

Izstrādāt ieteikumus turpmākai darbībai.

1. Valsts policijas darbinieka personības teorētiskā analīze

Vēl šodien pasaules psiholoģijā var atrast 50 personības struktūr-modeļu. Šīs pieejas izpratnei labākais un visizplatītākais ir R. Kettela 16 faktoru personības struktūrmodelis. Šis modelis tiek veidots uz pretpolu pamata, starp kuriem tad arī var atrasties personības reālie raksturojumi:

- labestība – atsvešinātība;
- prāts – muļķība;
- emocionālā noturība – emocionālā nenoturība;
- neatlaidība – padevība;
- bezrūpība – raizes;
- augsta godprātība – negodīgums;
- drosme – biklums;
- mīkstsirdība – skarbums;
- aizdomīgums – uzticēšanās;
- sapņainība – praktiskums;
- apdomība – naivums;
- nosliece uz vainas sajūtu – pašpārliecinātība;
- elastība – neelastība;
- pats tāvība – atkarība no grupas;
- augsta uzvedības paškontrole – zema uzvedības paškontrole;
- sasprindzinājums – atslābums.

Diemžēl strukturālā pieeja nedeva atbildi uz vairākiem jautājumiem, kas saistīti ar personības īpašibām un indivīda īpašibām. Lai atrisinātu teorētiskos un praktiskos jautājumus, ko neizdevās atrisināt struktūrpieejai, tika izstrādāta personības modeļa analīzes sistēmpieeja, kas raksturo personības teorijas trešo, mūsdienu posmu. Psihologi sāka analizēt personību nevis kā struktūru, bet kā sistēmu, t.i., mēģināja izdalīt jaunu sistēmveidojošu īpašību, kas izrietētu no psihisko īpašību struktūras (Воробьев А., 1986).

Visi cilvēki, neatkarīgi no profesijas un profesionalitātes, individuālās personības veidošanās gaitā iziet līdzīgus posmus, viņu profesionālā attīstība tādā vai citādā pakāpē atklāj vienādas likumsakarības. Autors uzsver dažas profesionālās attīstības kopīgās tendences.

Cilvēka kā profesionāļa veidošanās cieši saistīta ar viņa kā personības attīstību. Profesionalizācija notiek mijiedarbībā ar socializāciju. Personības realizācija ir plašāka nekā profesionālais apliecinājums un būtiski ietekmē to. Cilvēka personība parasti pozitīvi ietekmē profesijas izvēli, profesionālo

adaptāciju, uztur profesionālo meistarību, veicina profesionālo jaunradī, mudina mainīt profesiju, pasargā no profesionālas novocošanas un deformācijas. Personība var arī kavēt profesionāla veidošanos cilvēkā (uzcītības, vispārcilvēcisko spēju, labestīgu motīvu u.c. trūkums).

Profesionāla psiholoģiskā veidošanās nozīmē jaunu īpašību rašanos cilvēka psiħē, kas agrāk nepiemita cilvēkam vai, ja piemita, tad bija citādā veidā (piemēram, virkne profesionālo spēju attīstās no vispārcilvēciskajām īpašībām), kā arī jaunu profesionālās darbības un profesionālās saskarsmes veidu rašanās cilvēkā, kas tam nepiemita agrāk. Tātad profesionālā veidošanās cilvēka psihei ir “pieaugšana”, tās bagātināšana (Nikiforovs O., 2005).

Kas attiecas uz policijas darbinieka personības attīstību, policijas darbinieka personību ietekme vairāki faktori, piemēram:

saskarsme ar kolēģiem un vadību;
saskarsme ar cietušajiem un likuma pārkāpējiem;
īkdienas komunikācija ar dažādiem sabiedrības locekļiem;
saskarsme ar ģimenes locekļiem un draugiem ((OIPRD Systemic Review Interim Report, 2019)).

Profesionāla psiholoģiskā veidošanās ir dinamisks process. Šis process ir atkarīgs no ārējiem un iekšējiem apstākļiem. Dinamisko procesu neievērošana ir bīstama policijas darbiniekam un apdraud veiksmīgo pienākumu pildīšanu.

Dzīvē zaudē tie cilvēki, kuri stūrgalvīgi cenšas savā profesionālajā darbībā lietot kanonus, kurus viņi pirms daudziem gadu desmitiem apguvuši skolā, neņemot vērā tās izmaiņas, kuras viņu profesijai vai speciālitātei izvirza sabiedrība un laikmets.

Profesionālā veidošanās vienmēr notiek tajā vai citā profesionālajā vidē ar tās priekšmetisko apakšsistēmu (darba priekšmets, līdzekļi, apstākļi) un sociālo apakšsistēmu (psiholoģiskais klimats sadarbībā, starp personu attiecības). Viemēr jāņem vērā profesionālās vides aktivitāte, kura pasīvi negaida, līdz cilvēks to apgūs vai pārveidos, bet gan uzreiz atgriezeniski iedarbojas uz cilvēku (Nikiforovs O., 2005).

Kopsavilkums

Analizējot dažādus avotus par policijas darbinieka personības īpašībām, autoram neizdevās atrast pētījumus, kas būtu veltīti tieši Latvijas policijas darbinieka personības īpašību izpētei un ļautu noteikt personības atbilstību policijas darbam Latvijā. Tā kā Latvijā šādu pētījumu vēl nav,

tad darba izstrādes laikā tika pētīti tikai atsevišķas policijas darbinieka psiholoģiskās spējas (komunikabilitāte, emocionālā noturība, stresa noturība), bet nav pētījuma par policijas darbinieka personības struktūru, netika izstrādāti pamati, lai veidotu policista profesogrammu, kas apgrūtina personāla atlasi policijas struktūrās un noved pie personāla maiņas, bieži cilvēki pieņem lēmumu pamest darbu jau pirmajā darba gadā (Kansas city report, 2019).

Valsts policijas vadības darbu nepieciešams organizēt tā, lai nodrošinātu, ka tiesībsargu “cilvēkkapitāla” pārvaldība tiek veikta objektīvi un likumīgi, atbilst organizācijas misijai un veicina pozitīvu darba vidi.

Personu atlase ir būtiska, lai nodrošinātu pienācīgu personālu. Tas ir potenciālā darbinieka pirmais kontakts ar darba devēju, tāpēc tā ir darba devēja pirmā iespēja radīt pozitīvu iespāidu uz pretendantu. Pirmie iespāidi, patīkami vai nepatīkami, var ietekmēt lēmumus. Ja tie nav izvēlēti, tos var atkārtot, lai tos atkal piemērotu nākotnē. Darbā pienemšanas procesam jābūt viegli izpildāmam, pārredzamam un savlaicīgam, lai pieteikuma iesniedzējam būtu pozitīva pieredze.

2. Valsts policijas koledžas kadetu personības struktūras izpēte

2.1. Pētījuma jautājumi

Pētījuma laikā tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:

Kādi personības faktori piemīt VPK kadetiem?

Vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības personības profilos VPK kadetiem un citām profesionālajām grupām?

Vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības personības profilos starp kadetiem un kadetēm?

2.2. Pētījuma metode

Pētījumā tika izmantots R. Ketela personības struktūras tests 16PF.

16PF testa vienkāršība bieži vien palidz veikt dažādus pētījumus personāla atlases, personības ekspresdiagnostikas, personāla psiholoģiskās saderības un citos gadījumos, kā arī var palīdzēt izstrādāt psiholoģisko portretu cilvēkiem ar dažādu izglītības līmeni, sociālo statusu un ieņemamo amatu. Autors izmanto Aptaujas testu 16PF (personības sešpadsmit faktori), kuru R. Ketels publicējis 1970. gadā. Tests domāts personības 16 faktoru noteikšanai, balstoties uz iezīmju teoriju. Šo testa versiju Latvijā adoptēja un standartizēja 2003. gadā O. Nikiforovs (O. Nikiforovs, 2004).

2.3. Procedūra

Testa aptauja un atbilžu veidlapa tika izsūtīta VPK kadetiem, kuri apgūst pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības programmu "Policijas darbs" (100) (pilna laika klātiene) un pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības programma "Policijas darbs" (112) (nepilna laika neklātiene) uz individuālo e-pastu ar lūgumu atsūtīt pētījuma autoram aizpildīto atbilžu veidlapu.

Pētījuma autoram tika atsūtītas 175 atbilžu veidlapas. Visas veidlapas tika ievadītas O. Nikiforova izstrādātajā datorprogrammā CONNEKT, tika iegūti individuālie testa rezultāti un izstrādāts Valsts policijas koledžas kadeta tipveida personības profils. Kadetu tipveida profils tika salīdzināts ar citu profesiju tipiskajiem profiliem, kuru izstrāde sākta 1998. gadā un kuri iekļauti programmas CONNEKT datu bāzē. Tas ļāva atrast VPK kadetu tipveida profila vietu klasterizācijas kokā un gūt datus par blakus jeb saistītām profesijām un profesijām, ar kurām kadetiem nav statiskas saistības.

2.4. Pētījuma rezultāti tika apkopoti un attēloti tabulā "Valsts policijas koledžas kadetu tipveida profila dati" (sk. 1. tabulu). Tabulas pamatojums – VPK iegūtie dati.

1. tabula
Valsts policijas koledžas kadetu tipveida profila dati

++	Faktora "+" polis	Faktora "-" polis	Faktora rādītāji		
			Vīr.	Siev.	(stenos)
1	2	3	4	5	6
A	Afektotīmija (sirsnība, labsirdiba)	Sizotīmija (savrupība, atsvešinātība)	5	3,7	6,4
B	Augsts intelekts (gudrs)	Zems intelekts (dumjš)	7,4	5,2	8,1
C	Spēcīgs "Es" (empcionālā stabilitāte)	Vājš "Es" (empcionālā nestabilitāte)	4,5	7,5	3,2
E	Dominante (neatlaidība, stūrgalvība)	Konformisms (padevība, atkarība)	3,5	6,1	3,2
F	Surgensija (bezrūpība)	Desurgensija (noraizējies)	2,6	6,2	1,3
G	Spēcīgs "Super Es" (augsta godprātība)	Vājš "Super Es" (negodīgums)	7,1	6,3	7,8
H	Parmija (drošsirdiba)	Trektīja (biklums)	4,7	7,3	3,8

1	2	3	4	5	6
I	Premēja (mīkstsirdiba, maigums)	Harrija (cietsirdiba, nežēlība)	7,1	8,2	6,9
L	Protensija (aizdomīgums)	Alaksija (uzticēšanās)	6,1	7,5	5,8
M	Autija (sapņainība)	Praksernija (praktiskums)	6,9	3,0	7,5
N	Samākslotība (vērīgums, taupīgums)	Nesamākslotība (naivums, vienkāršība)	5,3	5,4	5,1
O	Hipotīmija (nosliece uz vaines sajūtu)	Hipertīmija (pašpārliecība)	5,2	3,2	8,2
Q1	Radikālisms (elastība)	Konservatīvisms (rigiditāte)	7,5	7,2	7,6
Q2	Pašpietiekamība (patstāvība)	Sociabilitāte (atkarība no grupas)	7,8	8,2	6,4
Q3	Vēlmju kontrole (augsta uzvedības paškontrole)	Impulsitāte (zema uzvedības paškontrole)	6,2	7,9	4,2
Q4	Frustrācija (sasprindzinātība)	Nefrustrācija (atslābinātība)	5,2	3,2	5,3

Avots: autora veidota tabula.

2.5. Valsts policijas koledžas tipiska kadeta raksturojums, izmantojot 16PF testu

Veicot VPK kadetu iesūtīto pētniecības protokolu datu analīzi, izmantojot 16PF testu, tika izveidots tipiskā VPK kadeta raksturojums. Iepriekšējā nodaļā tas ir izteikts skaitlī, tālāk pētījumā lasāms vārdisks raksturojums.

Abstrakti loģiskās domāšanas spējas ir virs vidējā – labi aptver jauno, viegli iemācās, spēj ātri un pareizi uztvert slēptās sakarības starp lietām un parādībām. Samērā ātri un mobili domāšanas procesi. Viņam viegli padodas slēpto likumsakarību analīze, spēj labi paredzēt savstarpēji iekšēji saistītu notikumu attīstību. Intelektuālās potences ļauj prognozēt augsta līmeņa vadītājam nepieciešamo redzesloka plašumu un interešu daudzveidību, spēju risināt perspektīvus uzdevumus. Piemērota analītiskās domāšanas slodze.

Manāmas nepatstāvības iezīmes, atkarība no stiprāko un autoritatīvāko viedokļa un izturēšanās. Viņam bieži vien ir grūti aizstāvēt savu redzes viedokli, savas tiesības un intereses. Ir nosliece bez īpašas pretošanās pakļauties stiprāku, valdonīgāku vai bezceremoniālāku līdzcilvēku spiedienam. Trūkst pārliecības par sevi, saviem spēkiem un spējām, tāpēc bieži

var nonākt savu kolēgu vai līderu atkarībā. Konfliktēt nepatīk, cenšas no konfliktiem izvairīties vai tos atrisināt, uzņemoties vainu pat tad, ja taisnība ir viņam. Pieķāpīgs, pietīcīgs, var būt iekšēji kautrīgs. Pēc rakstura biežāk ir vadāmais nekā līderis. Organizatora lomā viņa efektivitāte ir problemātiska, īpaši gadījumā, ja kolektīvā ir spēcīgs līderis.

Bieži pārlieku norūpējies, diezgan nesabiedrisks. Ir nosliece sarežģīt realitāti un meklēt grūtibas tur, kur to nav. Pārlieku piesardzīgs kontaktos ar cilvēkiem, ļoti uzmanīgs izteicienos un vērtējumos. Lai izvairītos no paša pastāvīgi gaidītajām neveiksmēm, cenšas rūpīgi pārapdrošināties visiem dzīves gadījumiem, visur ‘paklāt apakšā salmus’, izskaitļot visas iedomājamās un neiedomājamās neveiksmes un jau iepriekš veikt nepieciešamos drošības pasākumus. Lielākoties kluss, lēnīgs, cenšas novilcināt jebkuru lēmuma pieņemšanu vai rīcību, lai vēlreiz to prātā apsvērtu. Apzināti izvairās dibināt jaunus kontaktus, iztieket ar ierobežotu paziņu loku. Atvērtība, energija, optimisms, prasme aizraut apkārtējos ar savu entuziasmu viņam nepavisam nav raksturīga.

Daudz apzinīgāks un vairāk pienākuma cilvēks nekā daudzi apkārtējie. Darba lietās parasti akurāts un precīzs. Bez galējas nepieciešamības neatlaujas pārkāpt noteikto kārtību, spēkā esošos noteikumus un normas. Prasīgs disciplīnas un noteikumu ievērošanā, turklāt stingrākas prasības izvirzot pats sev. Par svarīgu uzskata morāles normu ievērošanu pat tad, ja tās ir pretrunā ar viņa personiskajām interesēm. Var būt nepietiekami elastīgs, pārlieku saistīts ar ieradumiem un viņam izvirzītajām prasībām, pat tik ļoti, ka pazeminās darbības efektivitāte, īpaši nestandarta situācijās. Vadītāja lomā diez vai labprātīgi veicinās savu padoto risku vai iniciatīvu, ja tas nav paredzēts atbilstošās instrukcijās. Izņemot šo īpatnību, prognoze vadītāja darbam drīzāk labvēlīga.

Maigs, labsirdīgs, izceļas ar emociju bagātību un daudzveidību, pārdzīvojumu izsmalcinātību. Pārsvarā raksturīga tēlaina, mākslinieciska pasaules uztverē, nevis lietišķi reālistiska attieksme pret apkārtējo. Diezgan laba mākslinieciskā gaume, attīstīta radošā iztēle, fantāzija. Uzvedību jūtami ietekmē normas un ideāli, kas pieņemti mākslā, nevis reālajā dzīvē. Nepatīk tiesi, ‘rupji’ cilvēki un vienkāršs, vienveidīgs darbs, kurā nevar izpaušt savu fantāziju un iztēli. Bieži var izjust vajadzību pēc emocionālā kontakta, kurā otrs cilvēks pauž tēvišķas rūpes un draudzības jūtas pret viņu, uztver visas viņa dvēseles vibrāciju smalkās nianses. Arejī šī tiekšanās pēc atbalsta un sapratnes var izpausties kā kaprīzums vai ekscentriskums. Cilvēku un darījumu novērtējumos visai praktisks. Intuīcija attīstīta labāk

nekā vairumam apkārtējo. To, ko citi nespēj izprast, viņš spēj nojaust. Labā iztēle var palīdzēt viņam atrast nestandarda risinājumu sarežģītās situācijās. Organizatora lomai piemērots tikai atsevišķos kolektīvos.

Domāšana elastīga, intelektuālās intereses daudzveidīgas, patīk būt informētam par plašu problēmu loku – no zinātniskiem līdz sadzīviskiem jautājumiem. Saņemtajai informācijai nemēdz uzreiz noticet, bet patstāvīgi pārdomā, analizē to un tikai pēc tam dot vērtējumu. Parasti viņam visos jautājumos ir siksne neatkarīgs viedoklis, nemēdz paļauties uz autoritātēm, skeptisks pret lozungiem, aicinājumiem. Spēj mainīt savu viedokli, ja pārliecinās par tā nepareizību. Nosliece uz visāda veida eksperimentiem, to starpā arī saskarsmes sfērā. Patīk jaunais un negaidītais. Iecietīgs pret viedokliem, kas atšķiras no viņējā. Līdzīgas rakstura īpašības raksturīgas vadītājiem un lietišķiem līderiem.

Ļoti patstāvīgs, neatkarīgs. Nav radis paļauties uz citiem un gaidit no viņiem atzinību vai palīdzību, pats pieņem lēmumus, pats uzņemas atbildību par tiem, necenšoties nodrošināt grupas atbalstu. Lai saglabātu neatkarību, gatavs atteikties no daudz kā, var uzsākt konfliktu. Neprot izmantot to potenciālu, kas rodas, jautājumus apspriežot grupā. Pārlieku paļaujas uz saviem spēkiem un iespējām. Vajadzība izjust draudzīgu atbalstu vai atzinību viņam ir attīstīta vāji. Vadītāja vai līdera lomā efektivitātes pozīcijās var zaudēt tiem, kuri prot pareizi izmantot visu grupas dalībnieku iespējas. Var būt neērts, grūti vadāms. Stiprās puses – patstāvība, iniciatīva, nevēlēšanās iet grupas pavadā, prasme aizstāvēt savas pozīcijas.

Ļoti augsta ekstraversija.

Paaugstināta satrauktība.

2.6. Profesiju tipveida profilu salīdzināšana.

Kopš 1998. gada, strādājot Latvijā ar Ketela 16PF testa adaptācijas un standartizācijas respondentiem, pētījuma autors ir izveidojis vairāku specialitāšu pārstāvju tipveida profilus. Starp tiem ir šādu profesiju profili: vidusskolas un sākumskolas skolotāji, vidējā un augstākā līmeņa biznesmeni, augstskolas darbinieki, pedagoģijas maģistri, psihologi un psiholoģijas fakultātes studenti, Latvijas armijas karavīri, dažādu organizāciju sociometriskie līderi un citi.

Tipveida profili izveidoti darba gaitā ar Ketela 16PF testa adaptāciju un standartizāciju laika posmā no 1998. gada līdz 2020. gadam.

Šī pētījuma laikā darba autors ir ieguvis arī Valsts policijas koledžas kadetu tipveida profilu. Lai salīdzinātu VPK kadetu profilu ar citu pro-

fesiju pārstāvju personības profiliem, tika izmantota korelācijas analīze, un ir iegūti rezultāti, kas apkopoti tabulā “Tipveida profilu korelācijas dati” (skatīt 2. tabulu).

2. tabula
Tipveida profilu korelācijas dati

Tipveida profila nosaukums	Izlase	Dzim.	Kor. koef.
Vidusskolas skolotāji	2854	V/S	0,46
Sākumskolas skolotāji	1200	S	0,39
Biznesmeņi	580	V	0,11
Psihologi un psiholoģijas studenti	800	V/S	0,14
Latvijas armijas karavīri	120	V	0,57
Pedagoģijas maģistri	850	V/S	0,15
10.-12. klases skolēni	2860	V/S	-0,81
Augstskolu pasniedzēji	280	V/S	0,77
Vispārējais neirotiskais profils	350	V/S	0,44
Sociometriskie lideri	560	V/S	0,08
Valsts policijas koledžas kadeti	175	V/S	1

Avots: autora veidota.

Secinājumi

Pēc pētījuma rezultātiem tiek secināts, ka VPK kadetiem piemīt šādi personības faktori: virs vidēja līmeņa intelektuālās spējas, augsts konformisma un noraizēšanās līmenis, augsta godprātība, maigums un mīkstsirdība, sapņainība, elastība un radikālisms, pašpietiekamība un patstāvība, augsta uzvedības paškontrole.

Pēc klasterizācijas analīzes tika fiksēts augsts korelācijas līmenis VPK kadetu personības profilā salīdzinājumā ar skolotājiem, Latvijas armijas karavīriem un neirotiskām personām. Tas liecina par to, ka Valsts policijas koledžas kadeti ir sociāli orientēti cilvēki ar noslieci uz militarizēto profesiju, kas pilnībā atbilst policijas darbinieka profesionālajai.

Negatīva korelācija tika fiksēta vidusskolas skolēniem. To var izskaidrot ar faktu, ka vairākums no mūsdienas vidusskolus skolēniem, atšķirībā no VPK kadetiem, vēl ir lielā mērā bezrūpīgi, izklaidīgi, viņiem trūkst izpratnes par disciplīnu un uzvedības normu ievērošanu.

Ir izdevies fiksēt nozīmīgas atšķirības personības profilos starp kadietiem vīriešiem un kadetēm sievietēm. Lielākā mērā tās izpaužas šādos faktoros:

- Spēcīgs ES (vīriešiem) – vājš ES (sievietēm). Tas liecina par to, ka kadeti vīrieši ir emocionāli stabilāki, nekā kadetes sievietes.
- Bezrūpība (vīriešiem) – raizēšanās (sievietēm). Tas liecina par to, ka kadetes lielākā mērā pārdzīvo dažādās dzīves problēmas un emocionālāk uztver neveiksmes.

Vīrieši kadeti ir drošsirdīgāki nekā kadetes sievietes, kuras ir biklas. Vīriešiem kadetiem piemīt praktiskums, bet kadetēm – sapnainums. Vīrieši kadeti ir lielā mērā pašpārliecināti, bet kadetēm ir izteiktāka vainas apziņa. Vīriešiem kadetiem piemīt augstāka līmeņa paškontrole nekā kadetēm sievietēm.

Lai veiksmīgi īstenotu Valsts policijas uzdevumus, izvairītos no personāla zaudēšanas, veidotu reālu augsta līmeņa profesionāļu komandu, personāla atlases gaitā ir nepieciešams īņemt vērā pretendenta personības atbilstību dienestam.

Bibliogrāfija

- Cattell, R. (1966). Handbook of multivariate experimental psychology. Chicago: McNally, 1966.
- Cattell, R. (1973). Personality and mood by questionnaire. San Francisco, Jossey-Bass, 1973
- Cattell, R. B. (1965). The scientific analysis of personality. Harmondsworth, Eng.: Penguin. 1965.
- Cattell, R. & Scheierl (1961). The meaning and measurement of neuroticism and anxiety. N. Y., Ronald Press, 1961.
- Christine, M. (2005) Von Der Haar Social Psychology: A Sociological Perspective, Indiana University
- Jones, D., Jones, L., Prenzler, T. Tertiary education, commitment, and turnover in police work Police Practice and Research 6 (1), 49–63.
- Kansas police department police organizational study. (2019). USA, Kansas city report.
- Karpova, Ā. (1998). Personības teorijas un to radītāji. Rīga, 115 lpp.
- Karson, S. (1959) The Sixteen Personality Factor Test in clinical practice. Journal of Clinical Psychology, 1959., 15, 174–176.
- Lipe, E. (2012). Liderības stili un personības iezīmes VP struktūrvienību vadītājiem apkopojums. Rīga, Valsts policijas koledža, 21 lpp.
- Mobley, W., Griffeth, R., Hand, H. and Meglino, B. (1979) A Review and Conceptual Analysis of the Employee Turnover Process. Psychological Bulletin, 86, 517–532.
- Nikiforovs, O. (2004) Ketela personības struktūras tests 16PF. Riga, Izglītības soļi, 125 lpp.

- Police Interactions with People in Crisis and Use of Force OIPRD Systemic Review Interim Report 2019., 215 pg.
- Rodger, W., Griffeth, P. (2001) How Retaining Valued Employees SAGE Publications, 231 pg.
- Vorobjovs, A. (2008). Sociālā psiholoģija. Rīga, 245 lpp.
- Воробьев, В. (1998). Персонология Рига, ЛУ, 150 стр.
- Петровский, А.В. (1981) К пониманию личности в психологию. Вопросы психологии, № 2, стр. 40–46.
- Платонов, К.К. (1978) Значение иерархии системных качеств для психологии. В кн. Проблемы интегрального исследования индивидуальности. Пермь, 1978, вып. 2 с. 3–14.

Личностные черты курсантов государственного полицейского училища

Резюме

Важным в организации работы полиции и подготовке будущих полицейских является вопрос мотивации выбора ими своей профессии. Для того, что бы избежать частую смену и утечку кадров, ухода кадетов из колледжа государственной полиции, добиться осознанного и мотивированного труда в системе охраны правопорядка необходимо знать не только трудовой регламент полицейского, но и обратить внимание на личностную архитектуру работника. Это позволит более внимательно отбирать кадетов для обучения специальности полицейского, следить за развитием их профессиональных навыков и назначать на руководящие должности в органах правопорядка реальных специалистов своего дела. Данное исследование является первой попыткой исследовать структуру личности будущих работников государственной полиции. Исследована структура личности кадетов, создан типовой профиль личности кадета, проведено сравнительное исследование личности кадетов с личностными профилями представителей других профессий.

Ключевые слова: Личность, структура личности, психодиагностика, профессия полицейского, профессиональный отбор кадров, типовой профессиональный профиль полицейского, Компьютерная психодиагностика.

ZINĀS PAR AUTORIEM / ABOUT AUTHORS

Alina BETLEJ

Assistant professor,
Institute of Sociological Sciences
of the John Paul II Catholic
University of Lublin
alina.betlej@kul.pl

Inese GRUMOLTE-LERHE

Dr. sc. pol.,
Latvijas Universitāte
grumolte.lerhe@gmail.com

Ilēna ISAIKINA

Associate professor,
Department of Documentation
Science and Teaching Methods,
SHEI Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University,
isaykina.od@ukr.net

Iveta KATELO

Mg. paed., Mg. biol., Mg. soc.,
Daugavpils Universitāte
Iveta.katelo@du.lv

Irēna KOKINA

Profesore,
Daugavpils Universitāte
Irena.kokina@du.lv

Dorota KUREK

Ph.D.,
War Studies University
dorotakurek.aon@gmail.com

Evita LIPE

Mg. psych.,
Valsts policijas koledžas
Humanitārās katedras vadītāja
evita.lipe@koledza.vp.gov.lv

Ainārs LERHIS

Dr.hist.,
Latvijas Universitāte
ainars.lerchis@gmail.com

Aija LUKSTRAUPE

Mg. psych.,
Valsts policijas koledžas
Humanitārās katedras docente
aija.lukstraupe@psihoterapija.lv

Oļegs NIKIFOROVS

Psiholoģijas doktors, prof.,
Baltic International Academy
nik_oleg@latnet.lv

Valery NIKIFOROV

Dr. habil. of Philosophy, prof.,
Baltic International Academy
vnikiforov@bsa.edu.lv

Maryna NAVALNA

Professor, Doctor of Philology,
Department of Journalism and
Language Communication
National University of Life and
Environmental Sciences of
Ukraine
mnavalna@gmail.com

Marzena PIOTROWSKA-

TRYBULL
Associate professor, Ph.D.,
War Studies University
Department of Management of
Public
m.trybull@akademia.mil.pl

Vitālijs RĀŠČEVSKIS

Dr. psych.,
Daugavpils Universitāte
Vitalijs.rascevskis@du.lv

Vasyl SHYNKARUK

Professor, Doctor of Philology,
National University of Life and
Environmental Sciences of
Ukraine

vashyn@nubip.edu.ua

VISPĀRĪGĀS PRASĪBAS ZINĀTNISKAM RAKSTAM

Raksta apjoms: 6–7 lpp (A4 formātā).

Raksta manuskipts iesniedzams pa elektronisko pastu ikgadeja.konference@du.lv. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*MSWord*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sakumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija. Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētijuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību). Nepieciešams arī šo atslēgas vārdu tulkojums valodā, kurā ir kopsavilkums.

Raksta kopsavilkums: Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jāsagatavo angļu vai krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jārūpējas par raksta teksta valodniecisko redīgēšanu, konsultējoties pie attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālista – valodas nesēja. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsaucēs ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tādiem materiāliem ir jābūt ar kārtas numuriem un virsrakstiem. Materiāliem jāizveido to elektroniskā versija un jāiesniedz konferences organizatoriem pa e-pastu ikgadeja.konference@du.lv

References (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānorādīt precīzi pēc šādiem paraugiem:

Monogrāfijām (grāmatām un brošūrām):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologicheskoe voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Rakstiem krājumos:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Rakstiem žurnālos:

Bela B. (1997) Identitātes daudzbalsiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Pomyatie politicheskogo. *Voprosi sotsiologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Rakstiem laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāliem no interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) latīņu alfabēta secībā.

RAKSTI, KURI NEATBILST PRASĪBĀM, NETIKS PUBLICĒTI!

GENERAL REQUIREMENTS FOR THE PAPER

The size of the article: 6–7 ph. (A4 format).

The manuscript of the article is to be submitted by e-mail ikgadeja.konference@du.lv. The text should be typed using MS Word *Times New Roman*; the size of letters 12, the interval between lines 1,5. Left margin 3,5 cm; right margin 2 cm; from the top and from the bottom 2,5 cm. If were used special computer programs, they are to be submitted together with the article.

Abstract of the article: in the beginning of the article after title is to be located abstract of the article. In the abstract should be indicated aim, tasks, problem of the research, novelty of the research and main conclusions. The the separate paragraph shoud be noted key words (terms that reveal the essence of the issues discussed in the article).

Key words should be translated on the language, in which is written abstract of the article.

Summary of the article: for articles in Latvian summary should be prepared in English or Russian; for articles in English summary should be prepared in Latvian or Russian and for articles in Russian summary should be prepared in English or Latvian.

Language of the article: literary, terminologically precise. If the author is preparing the article in a foreign language, the author is responsible for the quality of the language. Author can ask consultation of specialist of relevant social sciences. *Articles in which the language will not follow the rules of spelling, will not be accepted for reviewing.*

Scientific appliance of the article: (references and remarks, bibliography, tabeles, diagrams, charts, graphs and etc.). References in the article should be placed according to this pattern: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Remarks and explanations should be placed at the end of the article. Tables, graphs, diagrams, charts and other illustrative materials in the article should be presented indicating the source of the material and, if necessary, the methods applied to draw up tables, graphs, diagrams, charts (calculation, data summarizing and etc.). All materials should have a number and the title. For these materials should be prepared electronic version, which is to be submitted to Conference Team by e-mail ikgadeja.konference@du.lv

References (the list of sources used in the article) formed and executed in accordance with these samples:

For monographies (books and brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) *Sociologicheskoe voobrazhenie*. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Collected articles:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Articles in journals:

Bela B. (1997) Identitātes daudzbalsiba Zviedrijas latviesu dzīvesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Pomyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References should be compiled in the Roman alphabet's order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

THE ARTICLES, WHICH DO NOT COMPLY WITH THE GENERAL REQUIREMENTS, WILL NOT BE PUBLISHED!

Atbildīgā par izdevumu: Oksana Ruža

Maketētāja: Marina Stočka

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Iespriests DU Akadēmiskajā apgādā "Saule" —
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija.